Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 58 • 2024 ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli dergidir, *Türkologischer Anzeiger* Viyana ve ULAKBİM tarafından taranmış, EBSCO tarafından taranmaktadır.

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında **400** adet basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Yüksel

Yayın Yönetmeni
Kudret Emiroğlu

Yayın ve Hakem Kurulu

Elif Ekin Akşit
(Ankara Üniversitesi)
Suavi Aydın
(Hacettepe Üniversitesi)
Neslihan Demirkol
(Westfälische Wilhelms-Universität Münster)
Onur Kınlı
(Ege Üniversitesi)
Mehmet Ölmez
(İstanbul Üniversitesi)
Hamdi Özdiş
(Düzce Üniversitesi)
Murat Öner
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)

N. Işık Demirakın
(TED Üniversitesi)
Ergi Deniz Özsoy
(HacettepeÜniversitesi)
Andreas Schachner
(Alman Arkeoloji Enstitüsü)
Horst Unbehaun
(Technische Hochschule
Nürnberg Georg Simon Ohm)
Süha Ünsal
Oktay Özel
M. Bülent Varlık
Barış Karacasu

Danışma Kurulu
Jak den Exter, İlhan Tekeli, Uygur Kocabaşoğlu, Metin Turan, Ömer Türkoğlu
Sami Önal (1938-2008), A. Sami Güneyçal (1930-2012), Etem Coşkun (1953-2017), Selim İlkin (1939-2017)

Sayfa düzeni: Barış Karacasu
Kapak tasarım: Bilge Emiroğlu

Kebikeç Dergisi İdarehanesi
Kavaklıdere Mah. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçükesat - Çankaya / Ankara
Tel: (312) 425 93 76
kudret@kebikec.org / dergikebikec@gmail.com
www.kebikec.org
www.sanatkitabevi.com.tr

İstanbul Temsilcisi
Ümit Uzmay (1959-2022)

Altı ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Fiyat
395.- TL

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut
(222) 335 05 80/4026
kyakut@anadolu.edu.tr

Abone koşulları
(2 sayı için)
Yurt içi: 790.- TL / Yurt dışı: 90.- €

Basım Tarihi: 5 Aralık 2024

Baskı
Sarıyıldız Ofset
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi 523. Sokak No: 31
OSTİM / Ankara
Tel: (312) 395 99 94-95 Faks: (312) 394 77 49
Sertifika No: 46685

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret EMİROĞLU
v-vi

Klaus Kreiser
(6 Mart 1945 – 7 Eylül 2024)
Horst UNBEHAUN
1-6

Dersim'in Ovacık Aşiretlerinin
19. Yüzyıl ve Sonrasındaki Otorite Karşıtı Hareketleri
Yalçın ÇAKMAK
7-50

İtaat, "Sivil İtaatsizlik" ve "Yönetişim":
Emr-i Bi'l-Maruf ve Nehy-i Ani'l Münker
Mehmet Taylan ESİN
51-78

II. Abdülhamit, Tahsin Paşa'nın Anıları
ve
Hikmet-i Devlet
Kudret EMİROĞLU
79-108

Etlik'in Seçkin Sakinleri
Mehmet SARIOĞLU
109-127

İstanbul Karikatür Sergisi -1941
Y. GÜNEŞ
129-134

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar…
Dergi
(İstanbul/Aralık 1949)
M. Bülent VARLIK
135-140

Tek Sayı Osmanlı Süreli Yayınları - 8
New York'un Osmanlıca Dergisi
Hemşeri
Bülent DANIŞOĞLU
141-150

Ankara Ansiklopedisi - 11
Turan TANYER
151-176

Sunuş

Kebikeç, dosyasız bir sayıyla "Osmanlıda Türkçe Dışı Süreli Yayınlar" serisine, son kalan dilleri hazırlamak için soluklanmak üzere ara veriyor. Bu arada, ara vermiş olduğu "Ankara Ansiklopedisi"nin 11.si bu sayımızda yer alıyor.

2024 yılı Bahar sayımızdan bu yana geçen altı ayın halen bitmeyen maddi ve manevi acılarıyla en önemli olayı elbette İsrail'in Orta Doğu'yu ve insanlığı esir alan bombardımanı.

Altı aylık sunuşlarda sözü edilmesi mecburiyet yaratan hepimizi yaralayan olaylar dışında günceli izleme amaç ve aruzumuzun olmadığını okuyucularımız bilirler.

Fakat Rusya-Ukrayna Savaşı sürerken, Ukrayna milli futbol takımı, antremanlarını yurt dışında yapmak zorunda da kalsa, Euro 2024'e katılma hakkını kazanarak "milletine moral verme" görevini yerine getirmeye çalıştığını anımsayınca, insanlık, savaş ve aidiyet arasındaki şu dengeyi de anımsıyorum: Ortaokulda -ve halen internette bile- İstanbul kuşatması altında Bizans rahiplerinin meleklerin cinsiyetini tartışmalarının ayıplanması karşısında, varlıklarını ve himmetlerini nimet bildiğim kadim dostlardan biri daha o zaman, ruhban sınıfının savaşla değil meleklerle uğraşmasının aslında daha doğru olduğu konusunda beni uyarmıştı.

"O yıllar"da siyaseten pek de bir yere konulmayan Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın (hem de 1966'da) *Vietnam Savaşımız* adıyla şiir kitabı yayınladığını da anımsayınca, ilk Irak savaşından beri, savaş konusunda nasıl terbiye edilmiş olduğumuzu da düşünmemek elde değil. Artık savaşlar, her hafta televizyonda gösterilen (internette oynanan) cinayet ve benzeri suçlar sırasında. ABD'de 18 yaşına gelene kadar bir gencin televizyonda 40.000 cinayet gördüğü ortaya konmuş. Çocuklara yönelik çizgi filmlerde ise olağan hikayeye göre saldırıya uğrayanlar sonuçta zarar görmüyorlar; cezalandırılmayan suçlu oranı ise % 73. İsrail'in her saat 5 çocuk öldürebilmesi herhalde değil ama bu durumun olağanlaştırılmasında iletişim teknolojilerinin yaratmış olduğu mucizelerin payı var. Bu bağlamda, teknolojiden insan davranışlarını insanileştirmesini bekleyen arkadaşlara, 'sosyal medya'nın, televizyon gibi kamusal bir alan değil, bu anlamda da sosyal değil 'cemaat medya'sı olduğunu da söylemek gerek (yani 'kamu'nun istediği zaman görüp istemediği zaman görmediği bir ortam).

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi olarak, derlemelerimize, daima ihtiyacı içinde olduğumuz bilinciyle derlenerek, yolumuza devam ederken, kaynakların tüketilemeyeceği iyimserliği ile,

Saygılarımızla…

Kudret Emiroğlu

Anma...

Klaus Kreiser
(6 Mart 1945 – 7 Eylül 2024)

Horst UNBEHAUN

Osmanlı-Türk tarihçiliği ve Türkoloji camiası önemli bir akademik sesini kaybetti. Klaus Kreiser son günlerine kadar çalışma masası başında iken daha 80 yaşını bitirmeden Berlin'de vefat etmiştir.

Kısa Akademik Özgeçmişi

Klaus Kreiser Köln ve Münih üniversitelerinde Şarkiyat, Tarih ve Arkeoloji anabilim dallarında okudu; 1972 yılında "Evliya Çelebi'ye göre 17. yüzyılda Edirne" başlıklı doktora tezini bitirerek Münih'teki Ludwig-Maximilian-Üniversitesi'nden doktora unvanını aldı. 1975 yılından 1977 yılına kadar aynı üniversitede doçent olarak çalıştı. Ardından, 1977 ile 1980 yılları arasında, İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde araştırma gö-

revlisi olarak bulundu. 1981 yılından 1984 yılına kadar yine Münih Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalıştığı sırada, 1983 yılında, habilitasyonunu tamamlayarak doçentlik yetkisi kazandı.

Bamberg'teki Otto-Friedrich-Üniversitesi'nde 1984 yılında yeni kurulan Türk Dili, Tarihi ve Kültürü Kürsüsü'ne atanarak kürsünün ilk profesörü oldu ve 2002 yılına kadar Türkoloji kürsüsünü yönetti. 2005 yılında buradan erken emekli oldu.

Uluslararası faaliyetlerinin çerçevesinde 1987 yılında Paris'teki *Ecole des Hautes Études en Sciences Sociales*'de bir dönem misafir doçent olarak bulundu; 1997 yılında Agha Khan Vakfı'nın burslusu olarak Harvard Üniversitesi'nde çalıştı; 1998 yılında Chicago Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü nezdinde bir dönem misafir öğretim üyesi olarak yer aldı; 2013 yılında Mercator Vakfı / Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi tarafından kıdemli araştırmacı olarak kabul edildi.

Bamberg Yılları

Prof. Kreiser, Türkoloji kürsüsünü Bamberg Üniversitesi'nde daha sonra kurulacak kapsamlı bir Şarkiyat bölümünün başlangıç adımı olarak görmüş ve bu amaçla başka kürsülere tahsis edilecek profesör ve araştırmacı kadroları almak için Bavyera Eğitim ve Bilim Bakanlığı nezdinde büyük çaba göstermişti. Bunun üzerine birkaç yıl içerisinde ardı ardına İslam Bilgileri, Arap Dili ve Kültürü ile İran Dili ve Kültürü Çalışmaları ana bilim dalları kuruldu. Nihayet Klaus Kreiser önce misafir profesörlerin istihdam edilmesi yoluyla dolu tutulan, daha sonra ise sabit kadrosu olan bir İslam Sanat Tarihi ve Arkeolojisi profesörlüğünün ihdas edilmesine de yardımcı olmuştu. Bu çerçevede Paris Sorbonne IV Üniversitesi'nin işbirliğiyle önemli bir proje başlattı. Bu proje çerçevesinde, dijitalleşmenin henüz ufukta göründüğü bir dönemde çeşitli kaynaklardan gelen ve bağışlanan slayt koleksiyonlarının ve başka tarihî görsellerin arşivlenip taranması yoluyla dijital kopyaları üretilecek, böylece bir 'İslam Dünyası Görsel Arşivi' kurulacaktı. Bu proje sayesinde bugün Bamberg Üniversitesi'nde ağırlıklı olarak İslam dünyasının doğu bölgelerine ait 50 binden fazla slayt ve 60 binden fazla dijital görselden olu-

şan bir hazine bulunmaktadır. Özet olarak, Klaus Kreiser'in Bamberg Üniversitesi'nin bugünkü Şarkiyat Enstitüsü'nün babası olduğunu söylersek hiçbir abartma yapmış olmayız.

Klaus Kreiser başlangıçta yanına Profesör Semih Tezcan'ı alarak, yoğun Türkçe dersleri temelinde Osmanlı tarihi, dili ve epigrafyası ile Türk dillerine genel bir giriş olanağı sağlayan 'klasik' bir Türkoloji müfredat programı oluşturmuştu. Bunun yanısıra Almanya'da ilk defa olmak üzere, kürsüsüne adını veren ve zeminini yoğun Türkçe derslerinin kurduğu, son Osmanlı dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihinden başlayarak Türkiye'nin aktüel toplumsal ve kültürel gelişimlerine kadar geniş bir içeriği kuşatan çağdaş, yenilikçi ve çok disiplinli bir 'diploma' programı yarattı. Kreiser, derslerinde öğrencilerine kendine has geniş açılı disiplinlerarası yaklaşımını benimsetmeye çalışıyordu. Örneğin 'Türkiye Siyaseti ve Kültürü Hakkında Güncel Sorular' başlıklı seminerinde Türkiye'deki İslam hareketlerinden Türkiye'nin dış politikasına ve Türk sanatına kadar uzanan bir tema yelpazesi mevcuttu. Anadolu kırsalına yönelik niteliksel araştırma metodlarını ele alan bir başka seminerini disiplin sınırlarını aşan başka güzel bir misal olarak hatırlamaktayım.

Klaus Kreiser 1985 yılında Erlangen-Nürnberg Üniversitesi'nin Şarkiyat Bölümü ile işbirliğine girerek bugüne kadar devam eden önemli bir kolokyum serisi başlattı. Her sömestr münavebeli olarak Erlangen-Nürnberg ve Bamberg Üniversiteleri'nde 'Bavyera Orta Doğu Kolokyumu' adı altında düzenlenen bu konferanslar dizisinde Avrupa'dan ve Orta Doğu ülkelerinden gelen bilim insanları hem Orta Doğu'ya yönelik tarih araştırmaları hem de güncel gelişmeler üzerine konferanslar vermektedir. Bu, öğrenciler ve daha geniş akademik bir kamuoyu için ufuk açan son derece değerli bir forum olarak değerlendirilmelidir.

Klaus Kreiser aynı üniversitelerin Şarkiyat bölümleri arasındaki işbirliğini yoğunlaştırmaya çalışarak her iki bölümün profesörlerinin desteği ile 1990 yılından itibaren 'Güncel Orta Doğu Araştırmaları' adı altında burslu bir doktora programı kurmakta başarılı oldu. Bu program, bugün çeşitli üniversitelerin Şarkiyat dallarında çalışan çok sayıda genç araştırmacı için önemli bir basamak olmuştur.

Klaus Kreiser geniş bir akademik ağa sahipti. Yukarıda değinildiği gibi, İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde geçirdiği araştırma süresi hayatının çok önemli bir evresidir. Zira o zamandan başlayarak Türkiye'deki üniversitelerin Türkoloji ve Osmanlı-Türk Tarihi bölümlerinde görevli çok sayıda akademisyen ile temasa geçme olanağı buldu. Ayrıca Almanya'daki üniversitelerin Şarkiyat bölümlerinin yanı sıra, özellikle Fransa ve Hollanda'da pek çok akademisyen ile işbirliği kurmuştu.

80'li yılların ortalarından itibaren Klaus Kreiser disiplinlerarası bir çerçevede birkaç konferans düzenleyerek Bamberg Üniversitesi'nin Türkoloji anabilim dalının ve giderek bütün Şarkiyat bölümünün adını Almanya ve Avrupa'daki meslektaşlarına duyurmayı başardı. Bamberg onun sayesinde artık Şarkiyat konusunda bir marka olmuştu. Bu sayede 1987 yılındaki Birinci Alman Türkologlar Konferansı ve 2001 yılında 28. Büyük Alman Şarkiyat Kongresi Bamberg Türkoloji kürsüsü tarafından organize edildi.

Kamuoyuna açık Orta Asya Türk dilleri yaz kursları da Türkoloji Kürsüsü'nün düzenlediği bir başka başarılı formattı. Değişik Türkologlar tarafından verilen blok derslerde iki hafta boyunca, örneğin Özbekçe gibi Orta Asya Türk dillerine tatmin edici bir giriş imkanı elde ediliyordu.

Klaus Kreiser'in yönettiği değişik araştırma projeleri bilimsel ilgi alanlarının ne kadar geniş olduğunu göstermektedir. 1996 ile 2001 yılları arasında *European Science Foundation* nezdindeki 'İndividual and Society in the Mediterranean World' projesi çerçevesinde bir araştırma grubunu yönetmişti. Son yıllarına kadar İslam dünyasında kamusal resmî heykeller ile ilgili olarak büyük bir araştırmayı sürdürdü. Bunun dışında başka meslektaşları ile birlikte Volga Tatar diasporası ve Orta Asya'daki konar-göçer yurtlarının tipolojisi projelerine katıldı. Almanya'da yaşayan Türklerin yaşam tarzları ve kültürel yapıları ile yakından ilgilenen Kreiser'in yönetiminde, 90'lı yılların başında Bamberg ve Fransa'nın Colmar kentinde yaşayan Türk kolonileri bir araştırma grubu tarafından niteliksel metodlarla kıyaslanarak incelenmişti.

Bütün bu yoğun bilimsel faaliyetlerle Türkoloji ve başka Şarkiyat dallarında okuyan öğrenciler için çok verimli ve eğitici bilimsel bir çevre yaratılmıştır. Bugünkü Bamberg Üniversitesi'nin Şarkiyat Enstitüsü'nü yöneten yeni akademik nesil Klaus Kreiser'in inşa ettiği yapılardan hiç şüphesiz hâlâ yararlanmaktadır.

Bilimsel Eseri

Klaus Kreiser'in bize bıraktığı bilimsel eseri o kadar kapsayıcıdır ki, onu uygun bir şekilde değerlendirebilmek için ayrıca bibliyografik bir araştırma yapmak gerekir. Sadece 2017 yılına kadar güncelleştirdiği kendi web sayfasında, aralarında 260'tan fazla makale, değişik ansiklopedilere yüzden fazla

katkı ve elliden fazla kitap incelemesi olmak üzere, beş yüz kadar yayın listelenmişti. Bu yayınlar, Almancanın yanında İngilizce ve Fransızca yazılmış; Türkçe, İtalyanca, Arapça, Hollandaca ve Çekçeye çevrilmişti.

Kreiser'in yayınlarının kapsadığı alanlar kabaca şöyle sıralanabilir: İslam ve tarihi; genel bir yaklaşımla Osmanlı ve Türkiye tarihi, kültürü ve sanatı; İstanbul tarihi; İslam dünyasında yapı ve anıtlar tarihi; Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye arasındaki ilişkiler ve bunun aktörleri. Onun her zaman önem verip gözettiği nokta, Türk dünyasının tarihsel ve güncel gelişimlerini Osmanlı-Türk tarihçileri ve Türkoloji camiasının dışında Almanya'da geniş bir kamuoyunun dikkatine sunmaktı. Bu amaçla Almanca yayınlanan önemli günlük ve haftalık gazetelerde birçok makale yazdı. Hatta çeşitli Alman radyo ve televizyon yayınlarında Osmanlı ve Türk Tarihi ile ilgili olarak programlara katıldı.

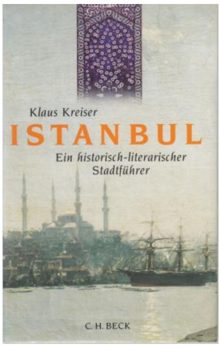

Burada Klaus Kreiser'in önemli eserlerinin ancak birkaçını sayabilirim. Almanca bir İslam Dünyası Ansiklopedisi'nin editörleri arasında yer aldı (1974, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskısı 1992; 1998 yılında Arapça'ya çevrilmiştir). Doktora tezinden başlayarak Evliya Çelebi'nin eseri hakkında 1989'dan itibaren Almanca ve İngilizce çıkan çeşitli çalışmalara katkı yapmıştır. Sonunda Kreiser Evliya Çelebi'nin Osmanlıca orijinalinin büyük bölümünü çevirerek açıklamalı bir yayın gerçekleştirdi: *Evliya Çelebi: Das Reisebuch. Die Welt zwischen Wien und Mekka* ("Seyahatname – Viyana ile Mekke Arasındaki Dünya", 2023). Osmanlı İmparatorluğu'nun şehirleri, yapıları, yazıtları, dervişleri ve derviş tekkeleri üzerine Almanca bir monografi yayımladı (*Istanbul und das Osmanische Reich. Städte, Bauten, Inschriften, Derwische und ihre Konvente*, 1995). *Der Osmanische Staat 1300–1922* ("Osmanlı Devleti: 1300-1922") başlıklı bir başka Almanca monografisinde (2001) Osmanlı tarihinin kaynaklarına ilişkin geniş bilgi verdiği gibi genel bir bibliyografyaya da yer vermişti. Kreiser ayrıca *Auswärtige Kulturpolitik der Türkei. Vom späten Osmanenstaat bis in die Gegenwart* ("Türkiye'nin Dış İlişkilerde Kültür Politikası – Geç Osmanlı Döneminden Bugüne") başlıklı bir başka eserinde (2021) Türk hükûmetleri ile değişik aktörlerin Türkiye'nin yurt dışın-

daki imajını nasıl şekillendirmek istediklerine yönelik ayrıntılı bir çalışmaya da imza attı.

Klaus Kreiser'in, Türkiye ve Osmanlı tarihini geniş bir kamuoyunun dikkatine sunmak niyeti çeşitli çalışmalarıyla somut karşılığını buldu. Bunlar arasında *Istanbul. Ein historisch-literarischer Stadtführer* ("İstanbul: Tarihî-Edebî Bir Şehir Rehberi", 2001) ve *Geschichte Istanbuls: Von der Antike bis zur Gegenwart* ("İstanbul Tarihine Giriş: Antik Dönemden Bugüne", 2010) başlıklı eserleri önemlidir. Klaus Kreiser ile Christoph Neumann tarafından kaleme alınan mütevazı boyuttaki *Kleine Geschichte der Türkei* ("Küçük Türkiye Tarihi"; 2003'ten itibaren Almanca birkaç baskı yapmış, 2020 yayımında başlığı değişmiş ve "Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Tarihi" şeklini almıştır; 2010 yılında Çekçe ve İtalyanca'ya çevirilmiştir) Osmanlı ve Türkiye tarihine kapsamlı bir giriş olanağı sunar. Bu eser 2008 yılında İletişim Yayınları tarafından Türkçe olarak yayınlanmıştır.

En son Klaus Kreiser'in ele aldığı Atatürk biyografisi (*Atatürk. Eine Biographie.* Almanca baskısı 2008; Türkçe baskısı 2010) şüphesiz hem Türkoloji camiasında hem Türkiye ile ilgilenen geniş bir kamuoyunda büyük yankı uyandırdı.

Osmanlı ve Türkiye tarihinin çok yönünü bize anlatan saygın bir Türkolog ve tarihçiyi kaybettik. Klaus Kreiser'in Şarkiyat, Türkoloji ve Osmanlı tarihçiliği alanlarında bıraktığı boşluk büyüktür.

kebikeç / 58 • 2024

Dersim'in Ovacık Aşiretlerinin 19. Yüzyıl ve Sonrasındaki Otorite Karşıtı Hareketleri

Yalçın ÇAKMAK*

I. Giriş

Muhtevası itibarıyla aidiyet hissi barındıran ya da yükleyen aşiret olgusu, kendine bağlı mensuplarının çeşitli gerekçelerle ön plana getirdiği ortak anlatılarla, varlığını tarih içinde adeta bir "kök anlatıya" değin götürür ya da öyle hissettirir. Olgunun kendisine doğrudan ya da dolaylı olarak tesadüf eden oluşumlar, bugünün Batı dünyasında modern devletlerin geçirdiği değişim ve dönüşümle sönümlense de bilhassa Ortadoğu'daki belirli topluluklar için aşiret, varlığını hala güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Bu yönüyle, aşiret olgusunun geçmişe nazaran etkisi tartışmalı olmakla beraber -özellikle konumuz bağlamında ve günümüzde- 1. Dünya Savaşı öncesinde Anadolu'dan Ortadoğu'ya uzanan geniş bir alan üzerinde hükümranlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanışıyla, bu devletin "mülkü" üzerinde kurulan devletlerdeki rolü hala güncelliği ve realitesini korumaktadır. Yaşanan bu süreçlerde -şimdilik geleceğinin ne olacağı kestirilemese de- en azından bir "duygu toplumu" olarak Ortadoğu'da aşiret, insanoğlunun, şimdi ve gelecek

* Munzur Üniversitesi Tarih Bölümü, Tunceli / ORCID: 0000-0002-7065-2659 / ycakmak@munzur.edu.tr

Araştırma makalesi. Geliş tarihi: 22 Aralık 2023 / Kabul tarihi: 5 Ekim 2024.

Bu makale, Ovacık bölgesindeki aşiretlerle ilgili güncel bilgileri büyük bir yardımseverlikle paylaşan Derviş Cemal Ocağı'ndan sayın Zeynel Örnek'e ithaf edilmiştir. Bu vesileyle çalışmayı muhakkik bir gözle okuyan Doç. Dr. Zülfiye Koçak, Doğukan Demir ve müteveffâ Dr. Mehmet Yıldırım'a teşekkür ederim.

karşısında düştüğü "belirsizliğe" karşı tarihsel bir anlatı ve duygudaşlık etrafında birleşenlerin *asabiye*sini güçlendirip, kader birlikteliği sağlamaktadır.

Tarihsel bağlamı ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu düşünüldüğünde aşiret realitesi, henüz kuruluşundan itibaren söz konusu devletin hükümdarlık sahası içerisinde varlığını hissettirmiştir. Bu açıdan 16. yüzyıla değin bilhassa konar-göçer Türkmen aşiretlerinin, devlet ile olan ilişkilerinde, merkezileşme politikalarından olumsuz etkilenmelerinden ötürü muhalif bir tutum takındıkları görülür.[1] Aynı şekilde Safevilere karşı kazanılan Çaldıran Savaşı (1514) ve sonrasındaki toprak genişlemesiyle Kürt ve Arap aşiretleriyle de itaatten-otorite karşıtlığına varan bir muhataplık süreci başladı. Aşiretlerle girişilen bu ilişki, Osmanlı'nın özellikle toprakları üzerinde oturtmaya çalıştığı otorite tesisi açısından, 18. yüzyılda giderek yoğunlaşacak bir uygulama olarak "sürgün" siyasetini beraberinde getirdi. Bu ise da daha çok Anadolu'daki aşiretlerin, yaşadıkları bölgelerden -başta Rakka olmak üzere- uzak mıntıkalara sürülmeleri şeklinde gerçekleşti.[2]

18. yüzyılda aşiretleri otorite altına alma yönlü bu siyaset ile tam anlamıyla başarı sağlanılamamış olunmalı ki özellikle 19. yüzyılda Tanzimat süreciyle beraber sıkılaştırılan, taşra üzerinde kontrolün tamamen tesisi adına girişilen uygulamalarla yeniden bir muhataplık sorunu oluştu. Söz konusu durumun, modern ve merkeziyetçi bir devlet inşasına girişen Osmanlı'nın içinde bulunduğu koşullarla yakın bir ilişkisi vardı. Bu bakımdan özellikle 1865-1866 yılları arasındaki Fırka-i Islahiye hareketiyle Çukurova bölgesi ve sathındaki aşiretlere yönelik ıslahat maksadıyla doğrudan askeri müdahalelere girişildi.[3] Benzer bir durum Anadolu'nun diğer otorite karşıtı pratikleri ile bilinen aşiretlerine yönelik müdahalelerle de ön plana geldi. Buna, yüzyılın sonlarında kurulan Hamidiye Alayları ile Ermeni tehlikesine karşı hem paramiliter bir "Sünni Kürt" grup tesis etme hem de Kürt aşiretlerini kontrol altına alma amacı eklendi.[4] Bu durum, Kürt aşiretlerinin Ermeni köylerine talanlarını ve

---

[1] Bu hususta yapılmış önemli bir çalışma olarak bkz. Rudi Paul Lindner, *Osmanlılar ve Göçebeler* (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2000).

[2] Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı* (İstanbul: Eren Yayınları, 1987); Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi.* 4. Baskı (Ankara: TTK. Yayınları, 2006).

[3] Süreç ve detayları ile ilgili bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât.* haz. Yusuf Halaçoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980), 113 vd.; Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir, 21-39*, 2. Baskı. yay. Cavid Baysun (Ankara: TTK Yayınları, 1986), 107 vd.

[4] Bkz. Janet Klein, *The Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone* (California: Stanford University Press 2011); Orhan Örs, *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlığın Kürt Siyaseti (1876–1909).* (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2019); Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur, "Margins of Allegiance and Revolt: Relations between Kurdish Tribes and the State from the Late Ottoman Period to the Early Modern Republic". *International Journal of Conflict and Violence*, 16 (2022); Tuncay Şur ve Yalçın Çak-

karşılık olarak gerilimli bir ilişki ile beraber, aşiret liderlerinin önderliğinde tarımsal üreticiler üzerindeki baskıları arttırdığı için bir dizi şikâyet ve direnişe getirdi.[5] Süreçle birlikte uygulamaya konulan politikaların lokal düzeyde belirli aşiretlerin kontrolünü sağladığı görülse de (İç Anadolu bölgesi)[6] 20. yüzyılda yeniden aşiretlere yönelik bir siyaset ve düzenlemenin devreye sokulmasından bir önceki yüzyılda amaçlanan siyasetin de tamamen başarıya ulaşmadığı anlaşılmaktaydı.[7]

Dile getirilen bu tarihsel çerçeve uyarınca bir dizi etmenin yanı sıra spesifik düzeyde Kızılbaş inancının da şekillendirdiği, kendine has Kürt kimliğiyle bilinen Dersim ile bu çalışmanın konusu olan Ovacık aşiretlerinin Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarih aralığındaki durumlarına dair ne söylenebilir? Buna geçmeden evvel çalışmamızda izlenen yöntemden kısaca bahsetmek yerinde olur.

Mekân ve zaman olarak belirli bir sınırlılığa sahip çalışmamıza dair ilk olarak not düşülmesi gereken, ele alınan aşiretlerin yerleşik oldukları Ovacık mıntıkası sınırlarının da zaman içerisinde bir idari değişikliğe uğradığıdır. O nedenle Ovacık aşiretlerinin geçmişi üzerine düşünüp yazmak dün ve bugünün anlam dünyası ve "sınırları" düşünüldüğünde, her açıdan kesin bir çizgi ve kategorizasyona imkân tanımamaktadır. Bunda ise daha çok Ovacık'taki bazı aşiretlerin komşu diğer kazalarda da varlık göstermelerinin etkisi vardır. O nedenle Osmanlı belgelerinde ve bilhassa şekâvete konu kimi aşiretlerden bahsedilirken, doğrudan hangi kaza/ilçedeki kolu olduğuna yönelik özel ve spesifik bilgi(ler) verilmediği sürece, bunların Ovacık-Hozat-Çemişgezek üçgenindeki o aşiretin herhangi bir kol ya da kollarından olması çok muhtemeldir. Ama sadece Ovacık ile özdeş yani burada yerleşik aşiretlerin varlığı da göz ardı edilemez (*Aslan*, *Mexsu, Beytu* gibi). Yine Osmanlı ile Cumhuriyet döneminde Ovacık'ın idari sınırları değiştikçe bölgenin kapsamına giren aşiretler ve sayıları da farklılık göstermiştir ki çalışmamızda bu değişkenliğe

---

mak. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürt Aşiretleri ve Devlet İlişkilerine Panoramik Bir Bakış". *Kürtler ve Cumhuriyet.* haz. Ayhan Işık vd. (Ankara: Dipnot Yayınları, 2023), 935-952.

[5] Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli, Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908).* (Ankara: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları), 31, 81, 105, 205-206.

[6] Bu hususla ilgili tarafımızca kaleme alınmış bir kitap bölümü 2025 yılında şurada yayınlanacaktır: Yalçın Çakmak, "Turning Foreign Lands into a Homeland: A History of Kurds". *Kurds of Central Anatolia: Past, Present, and Future.* eds. Hacı Çevik ve Mehmet Gürses (I.B. Tauris, 2025).

[7] Bkz. Serhat Bozkurt, "Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak 'Aşâir ve Muhâcirîn Müdîriyyet-i Umûmiyyesi'". Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2013 ve aynı yazar "Son Dönem Osmanlısında Aşiretlerle İlgili Yapılan Kanuni Düzenlemelere Dair Bir Bilanço Denemesi (1909-1917)". *Aktör, Müttefik, Şakî: Kürt Aşiretleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 51-73.

de dikkat edildi. O nedenle elden geldiğince, resmî-idari sınırlardan ziyade Ovacık aşiretleri kendi dönem, bağlam ve ilişkileri içinde ele alındı. Bu yapılırken parçası oldukları Dersim bölgesi aşiretlerinin bir bütün olarak Osmanlıdan-erken Cumhuriyet'e resmî otoritelerce nasıl bir bağlam içerisinde ele alınıp, "kodlandıkları" gösterilmeye çalışılmıştır. Bunun için de sadece tarihsel bilgi değil siyasal antropolojiden de istifade edilerek, bugünden geriye doğru, retrospektif bir okuma yapmanın olanaklara başvuruldu. Diğer bir ifadeyle; Ovacık aşiretlerine dair günümüzdeki ampirik verilerden hareketle, tarihleri arasında bir bağ kurup-kuramamanın imkanları serimlenmeye çalışıldı. Devamında da tek başına mutlak hükmü bildirmese de en azından bu çalışmanın konusu olan aşiretlerin şekâvet ve otorite karşıtlığının sınanabileceği bir kaynak türü olarak Osmanlı ile Cumhuriyet dönemi arşivi ve kaleme alınan kaynaklarındaki resmî yazışmalar ve bizzat bu aşiretlerin "hedefi" haline gelen topluluk ve köylerin gerçekleştirdikleri şikayetler üzerinden Ovacık aşiretlerinin 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine sarkan ve daha çok çevreleri ve resmî otoriteye yönelen şekâvetleri irdelenmeye çalışıldı.

II. Dersim Aşiretleri ve Resmî Algıdaki Yerleri

Osmanlı belgelerinde genel itibarıyla Dersim aşiretlerinden; 19. yüzyıldan önce "Desim", Tujik ya da Ducik dağından istimle "Ducik/Tujik Ekradı" ve yine bölgeye takriben 16. yüzyılın sonu-17. yüzyılın başında Malatya-Adıyaman istikametinden gelen Şıh/Şeyh Hasanlılardan[8] hareketle "Şeyh Hasanlu" aşiretleri olarak, genel başlıklarla söz edildiği görülür. Bununla birlikte 18. yüzyılın ikinci yarısı ve daha çok da 19. yüzyıldan itibaren, coğrafyadaki aşiretler giderek, bugünkü spesifik adlarıyla anılmıştır.[9] Söz konusu durum, Dersim bölgesindeki çoğu aşiretin zaman içerisinde bağlı bulundukları bu üst yapılardan koparak, giderek bağımsız birer aşiret halini almaları ya da yeni örgütlenmeleriyle alakalıdır. Diğer bir ifadeyle Şeyh Hasan(lu/lı) ve Desim(lü/li) aşiretleri olarak bilinen bu yapıların içindeki "ezbet" denilen alt kollar, sonradan aşiret hüviyetine kavuşmuştur.[10] Bunun bilinen yazılı kaynaklar üzerinden sınanmasında da Osmanlı'nın 19. yüzyılda Dersim aşiretleri

[8] Bu isim yöresel telaffuzda söz konusu adlandırmayla beraber "Şıh/Şıx Hesenan yahut "Hasan" şeklinde ifade bulmaktadır. Makalede -belgelerden yapılan alıntılardaki orijinal vurgulara (*Şeyh Hasan*) sadık kalınmak koşuluyla- yöresel telaffuzlar arasında yer alan "Şıh Hasan" adı tercih edilecektir.

[9] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın Çakmak, "Osmanlı Devleti'nin Dersim İnancına Yönelik Algısı ve Tasvirine Genel Bir Bakış". *Tunceli (Dersim) Tarihinden Kesitler*. ed. Şahin Yedek (İstanbul: Hiper Yayınları, 2019); Mehmet Yıldırım, "Desimlü Aşireti'nden Dersim Sancağı'na". *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1 (2012).

[10] Ezbetler, hali hazırda halen bölge aşiretleri içerisindeki alt kollar olarak varlıklarını devam ettirir.

ile daha çok ilgilenmeye başlamasının etkisi vardır. Söz konusu durumsa daha çok, aşiretlerin otorite tanımaz hareketlerinin arşivlere yansımaları sayesinde mümkündür.[11]

Dersim'deki Kürt aşiretleri Osmanlı resmî söyleminde; *râfızî*, *Kızılbaş-ı bed-maâş*, *itikâdât-ı bâtıla*, *küfrî mûcîb revâfız-ı Acem*, *Kızılbaş şakî*, *râfızî'ul-mezheb*, *rafz ve ilhâd üzere muhavvel bir kavm-i leîm*, *Ekrâd-ı bed-ayin* ve *bed-nihâd* gibi çeşitli olumsuz-karşı mezhepçi vurgularla anıldı.[12] Bu pejoratif nitelendirmeler de daha çok bölgedeki Kızılbaş Kürt aşiretlerinin *bâgî*, *şakî*, *eşkıyâ* gibi otorite karşıtı ve bunun da yanı sıra *mutî*, *nim-mutî* ve *gayr-i mutî* (otoriteye boyun eğen, yarı uyan ve tamamen karşıt) gibi devletle ilişkileri üzerinden ön plana geldi. 19. yüzyıldan itibaren de bu vurgu *Ekrad Kızılbaş*, *Kızılbaş Kürt, Kızılbaş Ekrad, Kızılbaş eşkıyâ*, *bedevî Kürt*, *Alevî*, *sürh-ser*, *râfızi, râfızîyyu'l-mezheb*, *Şiî*, *Caferî*, *Alîyü'l-lâhî* gibi adlandırmalarla sürdürüldü.[13] Bununla beraber bölgede nüfusun çoğunluğu Kızılbaş olsa da başta Ermeni ve Sünnî olmak üzere farklı inanç mensupları da bulunmaktaydı ki bunlar da daha çok yerleşik olup Osmanlı idaresine bağlı (*mutî*) topluluklardı.

Dersim'in söz konusu Kürt-Kızılbaş aşiretleri sahip oldukları bu özelliklerinden ötürü Osmanlı tarafından sürekli diskriminasyona tabi tutuldular.[14] Buna karşılık aşiretler de -özellikle Kızılbaş inançlarından ötürü- Sünni Osmanlı devletine yönelik menfî bir tutum takındıkları için, bölgede, 16. yüzyıldaki Osmanlı egemenliğine girişinden itibaren karşılıklı olarak mesafeli bir bakış açısı gelişti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yıkılışına değin devam etti ve "eşkıya yuvası" olarak görülen Dersim'in kontrolü için devlet, askeri hareketler başta olmak üzere, aşiretlerin kontrolünü sağlamak için çeşitli politikalara başvurdu.[15] Yıldırım'ın da ifade ettiği gibi Dersim bu tarih boyunca "düzene eklemlenemeyen bir ada konumundadır."[16] Buradaki temel saik yani bölge aşiretlerinin otorite karşıtı hareketleri, sadece inançsal farklılıklardan kaynaklanmıyordu. Çünkü ilerleyen satırlardaki daha spesifik örneklerden de anlaşılacağı üzere eşkıyalık ve beraberindeki yağma faaliyetleri bizzat kendi içlerine de yöneldiği gibi sadece Sünni Müslümanlarla da sınırlı kalma-

---

[11] Çakmak, "Osmanlı Devleti'nin Dersim", s. 160.

[12] Çakmak, "Osmanlı Devleti'nin Dersim", s. 162-163 ve aynı yazar "'Mitik Bir Yurt' Olarak Horasan'dan Dersim'e Şeyh/Şıh Hasan Aşiretleri". *Aktör, Müttefik, Şakî: Kürt Aşiretleri.* ed. Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 113-114.

[13] Yalçın Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları: II. Abdülhamid Dönemi Alevî Algısı ve Siyaseti* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 401.

[14] Çakmak, "Osmanlı Devleti'nin Dersim", 161-167.

[15] Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları*, 387 vd.

[16] Mehmet Yıldırım, "Tanzimat'tan Tunceli Kanunu'na Kadar Dersim'de Eşkıyalık Sorunu". *Aktör, Müttefik, Şakî: Kürt Aşiretleri.* ed. Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 192.

dı. Bu bakımdan; bölgenin coğrafyasından-toprak koşullarına, ikliminden nüfus yapısı ve silahlı gücüne değin sahip olduğu bir takım özellikleriyle birlikte, bunların da etkilediği sosyo-ekonomik yapılanmayla ilişkili "toplumsal ve mekânsal" bir zemin ilişkisi söz konusuydu.[17] İlgili bağlam uyarınca, tarihsel olarak "iç ve dış" olarak tasnif edilen Dersim'in daha çok dağlık, ulaşım ve iletişimin zor olduğu "iç" mıntıkasına tekabül eden Ovacık ve yerleşik aşiretleri de bahse konu dinamiklerin etkisiyle, patrimonyal devletten modern devlete geçiş sürecine tekabül eden Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e uzanan periyodda kendilerine has bir biçimde şekillendirip-sürdürdükleri şekavet hadiseleriyle ön plana geldiler. Bunda "dağlı ve ovalı" dikotomisinin taşıdığı coğrafya ve zihniyet özellikleri kadar gerek kendi bölgelerinde gerekse civarlarındaki tarım ve hayvan yetiştiriciliğinden elde edilen artı-değer üretim sürecinin neresinde bulunduklarının payı da vardı. Fakat bunlar da bu komplike yapıyı tam anlamıyla izahta tek nedenler değildi. Zira ortada artık 19. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan periyodda devlet zihniyetindeki değişim ve dönüşümlerle birlikte devreye giren yeni aparat ve aktörler söz konusuydu. Bu açıdan dönem bağlamıyla birlikte düşünüldüğünde, bölgenin koşulları ile aşiretlerin yapısı ve tarihsel rolleri kadar, modern devletin bilhassa idarî, hukukî, malî, maarif vs. açılardan taşraya dayattığı "tekçi" ve "homojenleştirici" bakış açısı da "rıza" yahut eskiden beri sürdürüle gelinen şiddet politikalarının yeni versiyonlarıyla varlığını daha çok ve istikrarlı bir şekilde hissettirdi. Diğer bir ifadeyle, devlet aktörlerinin bu ideolojik çerçeveden, aşiretlerin ise kendi cephelerinden geleneksel imtiyaz ve alışkanlıklarını sürdürme istekleri mevcut ana çelişkiyi hem daha çeşitlendirdi hem de daha derinleştirdi.

Çizilen bu genel çerçeve içerisinde Ovacık aşiretleri nezdinde yakınçağda meydana gelen şekâvet ve talan olgusunu Dersim aşiretleri bağlamında nasıl ele almak gerekir? Öncelikle söz konusu olgunun sadece Dersim bölgesiyle sınırlı tutulamayacağını ifade etmek gerekir. Zira uzun bir Osmanlı dönemi boyunca ve özellikle 19. yüzyılda, devletin farklı kıtalardaki topraklarında birçok aşiret ya da değişik grupların benzer hadiselerle anıldıkları ve merkezi otoritenin de buna uygun bir dil geliştirdiği bilinmektedir. Bunların kimi zaman çözüme kavuşturulduğu görülmekle beraber özellikle Balkan yarımadasındaki Hristiyan ahalinin bağımsızlığıyla başlayan "çözülme" başta olmak üzere Osmanlı'nın, "Kürdistan" olarak adlandırdığı mıntıka ile daha aşağıda bedevi Arap aşiretlerinden Cebel-i Lübnan topluluklarına değin uzanan geniş bir bölgede bu gibi problemlerle karşı karşıya kalıp, uğraştığı görülür. Bu bakımdan özellikle Dersim'in, dönemin belgeleriyle "vilâyât-ı sittenin kalbgâhında cerâhat" olarak görülmesinden ve sürekli otorite tanımaz davranışlarıyla kodlanmasından ötürü, mevcut resmî algı Cumhuriyet bürokrasi-

[17] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım, "Tanzimat'tan Tunceli Kanunu'na Kadar", 193-203.

sine de intikal etti. Yani Dersim bu hususta "bölgesel özerkliğini" daha uzun süre koruduğundan, ona dair oluşturulan resmî algıyı sürdüren Cumhuriyet bürokrasisinin zihnindeki tüm tarihsel argümanlar ve yaşanmışlıklar da müdahale için bilhassa "geri çağrıldı". Bu bakımdan öncesinden başlayarak, Osmanlı ile Cumhuriyet'in arafı olarak nitelendirebileceğimiz 1920-21 aralığında meydana gelen Koçgiri Hadisesi (1921) ve sonrasında Cumhuriyet'e geçişle düzenlenen 1926 tarihli Koç Uşağı Tedîb Harekatı'yla coğrafya üzerindeki resmî tasarruf ve algının, 1938'de meydana gelecek büyük müdahalenin yarattığı "katliama" altlık teşkil ettiği daha doğrusu "şiddetin kuluçka" dönemi olduğu söylenebilir. İşte bütün bu akış içerisinde Ovacık aşiretleri de önemli bir yer tuttu.

III. Dönemsel Sınır Değişikliklerinin Ovacık Aşiretlerinin Dağılımına Etkisi

Ovacık ilçesi bugün; kuzey cephesinde Munzur Dağları'nın ayırdığı Erzincan, güneyinde Hozat, güneydoğusunda Tunceli, kuzeydoğusunda ise Pülümür ile sınırdır. Bahse konu hudutlar, bilhassa 19. yüzyılın idarî taksimatlarından ötürü kısmî değişikliklere uğrasa da genel itibarıyla zaman içinde paralel bir coğrafik bütünlük sergilemiştir. Buna rağmen Ovacık aşiretlerinden bahsederken tamamen bir coğrafik alan içerisine sıkıştırılıp değerlendirilemeyecekleri de aşikârdır. Çünkü aşağıda da ortaya konulduğu gibi bölgedeki bu aşiretlerin kayıtlara geçtiklerinden itibaren doğrudan Ovacık ile anıldıkları kadar yer yer daha genel ve faklı başlıklar altında değerlendirildikleri ya da adlandırıldıkları da görülmekteydi. Bunu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, bazen coğrafyayla beraber özel bilgilerin Ovacık ile örtüşmesi, bazen de doğrudan bölgenin adının zikredilmesiyle anlıyoruz. Bundan kastımız, 19. yüzyıl öncesinde bölge ve yerli ahalisinin daha çok *Desim*, *Ducik-Ducek-Tucik* ve *Şeyh Hasan* aşiretleri veya *Ekrâdı* olarak anılmasıdır.[18]

Osmanlı kayıtlarından, Şıh Hasanlı ve Ducik Ekradının çevrelerine verdikleri rahatsızlık ve şekâvet/eşkıyâlıklardan ötürü şikâyet konusu oldukları ve bu vurguların Ovacık muhiti aşiretlerini içerdiği de anlaşılmaktadır. Bazen de çeşitli özel adlar ya da Ovacık ile özdeş kılabileceğimiz nitelemelerden bu bağı kurabilmekteyiz. Örneğin belirli aralıklarla ele geçirilen bazı kişilerin kesik başlarının İstanbul'a gönderildiği kayıtlara baktığımızda, bunlar arasın-

[18] "Şeyh Hasanlu, Desimli ve Ducek yurdu [...]" (BOA. HAT. 83-3445, 29 Safer 1212/29 Ağustos 1797); "Tâife-i Ekraddan katl-i nüfus ve gasb-ı emvâl ve hetk-i a'râz ve ihrâk-ı buyut ve kurâ ve tecrîm-i fukâra misillü gûnâgûn habâset ve şenâ'ata ibtidâr üzere olan Şeyh Hasanlu ve Desimlü ve Dücek yurdu aşireti eşkıyâsının te'dîb ve gûşmâlleri hususuna [...]" (BOA. C.DH. 247-12324, evâil-i Zilkade 1212/17-26 Nisan 1798).

da Ovacık bölgesindeki yer ya da sonrasında aşiret adı olacak (*Topuzlu oğlu*, *Laçin oğlu*, *Leçan Uşağı* [Laçinan, Laçin Uşağı], *Karganlı* [Kırganlı], *Kalanlı*, *Müşkiretli* gibi) kişilerin bulunduğunu görürüz.[19] Bununla beraber çok az da olsa kimileyin doğrudan Şıh Hasanlı ve Desimli üst nitelemelerinin yanı sıra spesifik düzeyde aşiret isimlerine yer verildiği örneklere de 19. yüzyıl öncesinde denk gelinmektedir.[20] Bu ise -yukarıda da dile getirildiği gibi- daha çok, söz konusu aşiretlerin giderek müstakil birer aşiret haline geliş süreçleriyle alakalı bir ara döneme tekabül eder. Aslında tüm bunlar da 19. yüzyıla giden süreçte, bölgedeki Şıh Hasanlılar ve Seydanlıların bir nevi alt aşiretlere bölünme hikayesine ışık tutar. Bununla beraber, genel nitelendirmelerin yanı sıra, bazı durumlarda doğrudan Ovacık ve muhitine işaret edildiği örneklere de rast gelinir.[21] Buradan, sonrasındaki diğer kazalara nazaran Ovacık muhitinin 19. yüzyıldan önce özel ve de ayrıcalıklı bir alan vurgusuna sahip olduğunu görürüz. Bununla beraber, bahse konu yüzyıldan önce bölgeye gelen Şıh Hasanlıların henüz Hozat ve Çemişgezek mıntıkalarına yayılmadan önce Ovacık'a dağıldıkları ya da adını Ducik Dağı'ndan (bugünkü Ovacık sınırları içerisindeki Sultan Baba Dağı) alan *Ducik Ekradı* gibi bölgesel nitelendirmelerin Ovacık bölgesini kapsadığı da anlaşılmaktadır. Hatta Munzur suyunun akış istikametine göre ikiye ayrılan Dersim'in batı yakasının büyük oranda Şıh Hasan ve Seydan aşiretleriyle meskûn olduğu söylenebilir ki Ovacık bu hat içerisinde önemli oranda bir nüfusa sahiptir. Bu aşiretlerin de (Şıh Hasanlı) 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Malatya-Adıyaman istikametinden Dersim'e geldikleri ve geçici bir süre Nazmiye bölgesinde bulunduktan sonra Ovacık ve Batı Dersim bölgesine yerleştikleri anlaşılır.[22] Böylece evvela Doğu Dersim bölgesinde varlıklarını hissettiren Şıh Hasanlılar, 18. yüzyıl

---

[19] BOA. C.ZB. 70-3484, 29 Şaban 1201/16 Haziran 1787; BOA HAT. 81-3368, 26 Muharrem 1213/10 Temmuz 1798; BOA. C.ZB. 12-576, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840.

[20] "Çemişgezek kazasında sakin Şeyh Hasanlu ve Desimlü ve Kıranlu/Keratlu? ve Karaballı Ekrâdı eşkıyâları [...]" (BOA. C.DH. 62-3088, evâil-i Zilkade 1167/20-29 Ağustos 1754); "Şeyh Hasanlu ve Gevanlu ve sâir eşkıyânın [...]" (BOA. AE.SABH.I. 97-6614, 27 Zilhicce 1189/ 18 Şubat 1776); "Şeyh Hasanlu ve Desimli ve Gevanlu şöhretleriyle müştehir [...]" (BOA. C.DH. 92-4596, evâhir Cemaziyelevvel 1195/25 Nisan-4 Mayıs 1781); "Müddet-i vâfireden berü Çemişgezek ve havâlisinde zuhur eden Şeyh Hasanlu ve Gevânlu ve Karabalılu Ekrâd-ı eşkıyâsının [...]" (BOA. AE.SABH.I. 52-3680, evâil-i Cemaziyelevvel 1190/20-29 Mayıs 1776).

[21] "Dûcîk ve Lertik ve Ovacık tâbir olunur mahallerde sakin Şeyh Hasanlu ve Desimlü ve Gevânlu [...]" (BOA. C.ZB. 22-1094, 29 Safer 1196/13 Şubat 1782); "Dûcîk ve Ovacık tâbir olunur nâm mahallerde Şeyh Hasanlu ve Desimlü ve Gevânlu şöhretiyle meşhûr Ekrâd eşkıyâlar [...]" (BOA. C.DH. 114-5657, evâsıt-ı Ramazan 1194/9-19 Eylül 1780); "Öteden berü sebb-i çeharyâr iden Ekrâd eşkıyâlarından Dûcîk ve Ovacık nâm eşkıyâları [...]" (BOA. C.DH. 277-13821, 25 Cemaziyelevvel 1207/8 Ocak 1793).

[22] Çakmak, "'Mitik Bir Yurt'", 101.

ortalarından başlayarak sırasıyla Ovacık, Hozat ve yer yer de Çemişgezek mıntıkalarına geçti. Çevrelerine verdikleri zarardan ötürü sık sık şikayetlere konu olan bu aşiret yapısının da özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyümenin verdiği güçle alt aşiretlere bölündüğü görülecektir ki bugün yaygın adıyla bilinen birçok Ovacık, Hozat ve Çemişgezek aşireti buradan neşet etmiştir.[23] Peki ortak bir aşiret gövdesinden-çatısından çeşitlenen bu aşiretler hangileridir?

IV. Batı Dersim Aşiretleri Olarak Şıh Hasanlılar, Seydanlılar ve Ovacık Mıntıkası

Şıh Hasan ve Seydanlılara dair çeşitli anlatılar söz konusudur. Bir eğilim Şıh Hasanlıların merkezi aşiretlerinin Karaballı, Feratanlı (Ferhatanlı), Abasan (Abbasan) ve Kırgan[24] aşiretlerinden meydana geldiğiyken, diğeri de "Seydan" olarak zikredilen kola mensup Koç/Qoco/Kocan, Gew ve Kal/Gal aşiretlerinin de Şıh Hasanlılara dâhil olduğu yönündedir. Nazmi Sevgen, Bodik Köyü'nde, Kalan aşiretinden bir kadının elinde gördüğü (sözlü anlatılarda da dile getirilmekle beraber) ve adını yine bu köyden alan (*Bodik şeceresi*) 1523 tarihli şeceredeki "Seyit Kemal" adının, söz konusu Seydan olduğunu iddia ederek bir Seyit Kemal Ocağı'na vurgu yapar.[25] Dersimi ise bu şecerenin ilk başta Lertik Köyü'nde Seyit Rıza'nın ailesinin elinde bulunduğunu, sonrasındaysa Osmanlı saldırılarından korunmak üzere Bodik köyüne götürülüp, Seydanlılar tarafından "gasp" edildiğini ve böylelikle Seydan aşiretlerinin, şecerenin esas sahibinin kendilerinin olduğunu öne sürdüklerini belirtir.[26] Bu açıdan tüm anlatıları bir araya getirdiğimizde -birbirleriyle bağlarının ne olup, olmadıklarının ötesinde- Şıh Hasan ve Seydanlıların alt kol aşiretlerine dair yine Dersimi tarafından ön plana getirilen aşağıdaki tasnifin mevcut gerçekliğe yönelik bir uygunluk taşıdığını belirtebiliriz:[27]

---

[23] Şeyh Hasanlılar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çakmak, "'Mitik Bir Yurt'".

[24] Bölgedeki kimi anlatılarda Kırganlıların Şeyh Hasanlı olmadığı ve sonradan dahil edildikleri de dile getirilir.

[25] Nazmi Sevgen, "Efsaneden Hakikate". *Tarih Dünyası*, III/21 (1951), 884. Şeyh Hasanlıların Malatya'daki öncüllerinin seyitliği için bkz. Çakmak, "'Mitik Bir Yurt'", 104.

[26] M. Nuri Dersimi, *Hatıratım* (Stockholm: Roja Nû Yayınları, 1986), 132. Derviş Cemal Ocağı'ndan olan Turabi Dede ise (vefat etti) bu şecerenin bir baskınla Seyit Rıza'nın veya babasının evinden çalındığını söyler (*Mehmet Yıldırım ile kişisel görüşme*, 16 Ağustos 2022)

[27] Dersimi, *Hatıratım*, 133. Erzincan Valisi Ali Kemali ise Şıh Hasanlılara dair iki türlü bilgi verir. Bir yer de şu şekilde şöyle bir sıralamada bulunur: "Kecel uşağı, Bal uşağı, Abbas uşağı, Abbasan uşağı (Abbas uşağının diğer bir tarzda söylenişidir); Gav uşağı (Beyit uşağı, Aslan uşağı, Maksut uşağını muhtevidir.), Koc uşağı, Birmanlı uşağı, Aşuranlı uşağı, Demanlı uşağı, Bezgevr uşağı, Karaballı uşağı, Gülabi uşağı, Seyyit Kemal

Garbi [Batı] Dersim Aşiretleri

PİR HASAN													
SEYİT KALEMAMSOR [SEYDAN]										ŞIĞ [ŞIH] HASAN			
Koç [Kocan]		Gew [Gevan]				Kal [Kalan]				Karabalan [Karaballı]	Kırgan	Ferhadan [Feratan]	Abbasan [Abasan]
Reşkan [Reskan, Resik Uşağı]	Şemikan [Semku, Semkan-Sem Uşağı]	Maksudan	Yezgoran [Bezgeur-Pezgeur]	Arslanan [Aslan]	Bitan [Beytu-Beytan-Beytuşağı]	Balan	Beriman [Birman, Birmu]	Seyit Kemalan Balan [Sey Kemal]	Keçalan Abbasan [Aşağı Abbasan-Kör Abbasan]			Kaçinan [Laçinan]	

Buradan hareketle Seydanlıların, Çemişgezek-Ovacık-Pülümür, yine aynı isimle anılan Şıh Hasanlıların ise Ovacık-Hozat mıntıkalarında meskûn oldukları görülür. Daha da detaylandırırsak; Ovacık-Pülümür hattında Seydan'a mensup Kalan, Ovacık-Çemişgezek arasında Kocan/Qoco (Koç Uşağı), Semkan (Sam Uşağı) ve Reskan (Resik Uşağı), sadece Ovacık'taysa Gewan'ın alt kollarının yerleşik olduğu, diğer taraftan Ovacık-Hozat arasında ise Şıh Hasanlı olan Karaballı, Feratanlı, Abasanlı ve Kırganlıların yer aldığı söylenebilir. Konumuzla ilgili olarak Ovacık'ı da "aşağı" ve "yukarı"

uşağı, Laçin uşağı, Ferhat uşağı. Bkz. Ali Kemali, *Erzincan: Tarihî, Coğrafî, İçtimaî, Etnoğrafî, İdarî, İktisadî Tetkikat Tecrübesi* (Resimli Ay Matbaası, 1932), 188). Vali aynı eserin bir diğer yerindeyse Şıh Hasanlıları Nuri Dersim'i gibi Şıh Hasanlı ve Seydanlı olarak iki şubeye ayırıp bunları da alt aşiretleriyle şöyle sıralar: *Şey Hasanlılar*: Aşağı Abbas, Ferthat, Karabal, Kırganlı, Gülâbi, Lâçin ve İksorlu. *Seydanlılar*: Bozukânlı (Keçel), Yukarı Abbas, Bal, Beyt, Maksut, Arslan, Bezgevr, Koç, Resik, Şam, Aşuranlı, Demanlı, Birmanlı (*a.g.e.*, s. 194). Bu tasnifin kendi içinde birtakım hataları barındırdığını söyleyebiliriz. Diğer yandan bölge üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarıyla bilinen tarihçi-akademisyen Dr. Mehmet Yıldırım ise mevcut tarihi bilgileri sözlü anlatılarla mukayese ederek şöyle bir tasnifte bulunmuştur: **1- SEYİT/SEYDANLI**: 1.1. Khalu (Kalan), 1.1.1. Keçelan 1.1.2. Baliyan, 1.1.3. Birmu (Birman) 1.1.4. Abasan (Aşağı) / 1.2. Kewu (Kev), 1.2.1. Aslan Uşağı 1.2.2. Beyt Uşağı 1.2.3. Maksud Uşağı / 1.3. Qozu (Koçan), 1.3.1. Koç Uşağı 1.3.2. Şam Uşağı - **2. ŞIH HASANLI**: 2.1. Abasan (Yukarı) / 2.2. Ferhatan / 2.3. Karaballı / 2.4. Kırğan. Bkz. Yıldırım, "Desimlü Aşireti'nden", 33-34.

olarak ikiye ayırdığımızda Tornoba/Torunoba köyü ve altı "Aşağı Ovacık", bu hattın üst kısmıysa "Yukarı Ovacık"tır. Aşağı muhitte Kalan, Keçelan (Kalanlıların alt kolu), Asuran, Sey Kemal (Kalan aşireti içinde bir kol olup aşiretin rehberidirler), Abasan, Kör Abasan (Aslen Kalanlı olup Lertik mıntıkasındalardır), Kırgan, Karaballı ve Laçinanlılar meskûndur. Ovacık ve yukarısındaki aşiretlerse Aslan/Arslan Uşağı, Beytu (Beyt Uşağı), Mestu (Mest Uşağı), Semku-Semkan, Bezgaur-Pezgaur (Topuzlu), Kocan, Reskan ve Hıroğullarıdır (Kalan aşireti içinde bir kol).[28] Bununla beraber söz konusu aşiretlerden bazılarının bilhassa Ovacık ile sınırdaş Hozat (Karaballı, Abasanlı) ve Çemişgezek (Reskan, Semkan, Kocan) bölgelerinde mevcut oldukları da unutulmamalıdır.[29] Bu ise esasında, girişte de dile getirildiği gibi Ovacık aşiretlerinin dağılımının ne bugünün ne de geçmişin kaza sınırlarıyla dar bir şekilde tutulup, anlaşılamayacağının işaretidir. Mesela Erzincan Valisi Ali Kemali'nin kaleme aldığı eserinde oluşturduğu ve tamamını "Şeyh Hasanlı" kategorisi altında topladığı Ovacık aşiretlerinin Ovacık ve diğer yerlerdeki dağılımları şu şekilde izah edilmiştir:[30]

Bulunduğu yerler	**Aşiretin ismi**
Ovacık, Pülümür	Keçel uşağı
Ovacık, Pülümür	Bal uşağı
Ovacık, Pülümür, Hozat	Abbas uşağı
Ovacık, Pülümür, Erzincan	Abbasan (Aşağı Abbas uşağı)
Ovacık	Gâv uşağı
Ovacık, Hozat	Kırganlı
Ovacık, Hozat, Çemişgezek	Koç uşağı
Ovacık	Birim (Birmanlı)
Ovacık, Erzincan	Aşuran uşağı
Ovacık, Erzincan	Demanlı uşağı
Ovacık, Erzincan	Topuz (Bezgâr) [Bezgaur-Pezgeur]
Ovacık, Hozat	Karaballı uşağı
Ovacık, Pülümür	Seyyit Kemal uşağı
Ovacık, Hozat	Lâçin uşağı
Ovacık, Hozat	Ferhat uşağı
Ovacık, Kemah	Aslan uşağı
Ovacık, Kemah	Maksud uşağı
Ovacık	Beyit uşağı
Ovacık	Şam uşağı

28 *Zeynel Örnek ile kişisel görüşme*, 2 Ağustos 2022.

29 Söz konusu aşiretlerin resmî belgelerde ve yöresel dil Kırmançki-Zazakideki telaffuzları farklıdır. Dolayısıyla bundan sonra, doğrudan alıntılar dışında söz konusu aşiretlerin yöresel telaffuzlarıyla zikredilecektir.

30 Kemali, *Erzincan*, 190.

Bu bilgilere ek olarak, Dersim'in diğer yerlerinde olduğu gibi Ovacık'ta da aşiretler geleneksel olarak bölgedeki Kızılbaş ocaklarından birine bağlıdır. Yani herhangi bir ocağın mensubu olarak doğan bir kişinin, doğrudan hangi ocağın bağlısı olduğu da doğuşuyla otomatikman bel(ir)lidir. Bu bakımdan Ovacık'taki aşiretlerin neredeyse tamamı Derviş Cemal Ocağı'nın talibi olup, ocak üyesi pirleri de talipleri olan bu aşiret mensupları arasında yaşarlar.[31] Derviş Cemallilerin yanı sıra bazı köylerdeki Kureşan ve Bamasurlularla (Baba Mansur) beraber, Kedek (Koyungölü) köyündeki Ali Abbaslılar ve Hozat'tan gelip bölgeye yerleşmiş az sayıdaki Sarı Saltıklı aile de bölgede yaşayan diğer ocak mensuplarındandır.[32]

Odak noktamızı bir adım daha da yoğunlaştırsak, bazıları sonradan gelip yerleşmekle beraber, bugün Ovacık köylerindeki meskûn aşiretler ve ocaklarına dair bilgileri şöyle sunabiliriz:[33]

Köy eski adı	**Köy yeni adı**	**Köydeki yerleşik aşiret ve ocaklar**
Ada	Ada	Mexsu (Maksud Uşağı), Çarekan (Balku)
Haçkirek	Ağaçpınar	Abasan/Abbasan
Ağtaş, Dewa Devresi	Aktaş	Kureşan
Solasen	Akyayık	Beytu (Beyt Uşağı). Derviş Cemal Ocağı'ndan aileler de vardır
Çırpazin, Ferhatu	Arslandoğmuş	Mexsu (Maksud Uşağı), Demu (Kalan Aşireti'nden ayrılan bir grup)
Kırmil-Kırmel	Aşağıtorunoba	Karaballı, Abasan/Abbasan. Derviş Cemal Ocağı'ndan aileler de vardır
Nenkan, Nenikan	Aslıca	Kocan (Koç Uşağı)
Bılges	Bılgeç	Semku-Semkan (Sam/Sem Uşağı)
Burnağ	Burnak	Abasan/Abbasan. Köyde aslen Kalan Aşireti'nden olan Xıroğulları da vardır
Bırdo	Çalbaşı	Laçinan
Kakbel-Kakber-Kakbil	Buzlutepe	Laçinan
Merho-Merxo	Cevizlidere	Bezgeur/Pezgeur (Topuzan)[34]

[31] Ovacık'taki Kocan, Semkan ve Reskan aşiretlerinin Hozat tarafındaki kollarından bazı ailelerin de başlangıçta Derviş Cemal talibi iken sonrasındaki birtakım anlaşmazlıklardan ötürü Bamasur/Baba Mansur Ocağı'nın talibi oldukları görülür (*Zeynel Örnek ile kişisel görüşme*).

[32] *Zeynel Örnek ile kişisel görüşme.*

[33] Bu liste adı geçen köy muhtarlarının tek tek aranmasıyla oluşturulmuştur. Bu vesileyle kendilerine ve katkı sunan Zeynel Örnek'e çok teşekkür ederim. Listede bahsedilen ana aşiretler ya da alt kolları-ezbetleri bölgede yer yer bağımsız aşiretler olarak dile getirilse de (mesela Kalan aşiretinin alt kolları) okur bunların daha öncesinde bilgisi sunulan aşiret listeleriyle karşılaştırmasını yapabilir.

[34] Topuzan aşireti ya da koluna dair genel kanı -Ali Kemali'nin de işaret ettiği gibi- Bezgaur/Pezgeurlularla ilişkili olduklarıdır. Bununla beraber Bezgaurlular da Dersimi'nin

Çamali	Çakmaklı	Bezgeur/Pezgeur. Aslan Uşağı ve Kocanlıların yanı sıra Derviş Cemal Ocağı'ndan aileler de vardır.
Kirgat, Çerxat	Çambulak	Keçelan (Kalan). Pilvenk Aşireti'nden birkaç aile de vardır
Merga Şûre	Çat	Keçelan (Kalan)
Mamkirek	Çayüstü	Karaballı
Kakbil	Karaoğlan	Bahtiyar, Kureşan
Qeredas	Karataş	Semku-Semkan (Sam/Sem Uşağı)
Pardi	Karayonca	Beytu (Beyt Uşağı) ve Mexsuluların (Maksud Uşağı) yanı sıra Çarekanlı bir aile de vardır
Kızığ	Kızık	Mexsu (Maksud Uşağı). Laçinan Aşireti, Derviş Cemal Ocağı ve Sarı Saltık Ocağı'ndan birkaç aile de vardır
Konax	Konaklar	Aslan, Haydaran
Kedek	Koyungölü	Aslan Uşağı ve birkaç Şadilli Aşireti'nden aile de vardır. Köyde Ali Abbas Ocağı mensupları da bulunmaktadır.
Qolcı	Kozluca	Aslan
Koso	Köseler	Aslan, Beytu (Beyt Uşağı)
Derik, Semko/Semku	Kuşluca	Semku-Semkan (Sam/Sem Uşağı). Derviş Cemal Ocağı'ndan aileler de vardır
Mılaliyu	Mollaaliler	Beytu (Beyt Uşağı), Demu (Kalan)
Xesko-Xezku, Gazikuşağı	Otlubahçe	Semku-Semkan (Sam/Sem Uşağı)
Kerdiz	Öveçler	Aslan Uşağı
Kodi	Paşadüzü	Beytu (Beyt Uşağı). Kalan Aşireti'nden birkaç aile de vardır.
Mıstu, Mustuşağı	Sarıtosun	Aslan Uşağı, Kurmeşli
Wiyelâkı/Wellak	Söğütlü	Bezgeur/Pezgeur
Sürü	Şahverdi	Aşuran, Bezgeur/Pezgeur, Balular (Kalan)
Gevrik	Çemberlitaş	Kırgan
Bozku	Çöğürlük	Mexsu (Maksud Uşağı)
Mamles-Mamlis	Doludibek	Kırgan
Meras-Maraş	Eğimli	Keçelan (Kalan)
Kalku, Kalikuşağı	Eğrikavak	Semku-Semkan (Sam/Sem Uşağı)
Eğripınar	Eğripınar	Mexsu (Maksud Uşağı). Derviş Cemal ve Kureşan ocaklarından aileler de vardır
Yelgazi-Yelxazi	Elgazi	Kureşan, Semku-Semkan (Sam/Sem Uşağı), Çarekan

tasnifinde belirttiği gibi Gew(an) aşiretinin alt kolu olarak görülse de Topuzanlıların, Gewanlıların içinde yaşayan ama aslen Kalanlı oldukları dile getirilir (*Zeynel Örnek ile kişisel görüşme*).

Birman	Eskigedik	Birimu (Kalan)
Garipuşağı	Garipuşağı	Kırgan. Bir mezrasında da Kocanlılar (Koç Uşağı) oturur.
Çıme	Gözeler	Beytu (Beyt Uşağı)
Çakberi	Güneykonak	Aslan. Derviş Cemal Ocağı'ndan aileler ve Kurmeş Aşireti'nden bir aile de vardır.
Halitpınar	Halitpınar	Semku-Semkan (Sam/Sem Uşağı). Kureşan ve Bamasur/Baba Mansur ocaklarından aileler de vardır.
Hanu-Xanu	Hanuşağı	Bezgeur/Pezgeur
Hop	Havuzlu	Beytu (Beyt Uşağı)
Hanku	Isıtma	Mexsu (Maksud Uşağı). Pilvenk Aşire-ti'nden aileler de vardır
Harsi-Harşi	Işıkvuran	Aşuran. Köyde birer Bahtiyarlı ve Semkanlı (Sam/Sem Uşağı) aile de vardır
Velolar	Yazıören	Kalan, Beytu (Beyt Uşağı), Demu (Kalan)
Mıtko	Tepsili	Semku-Semkan (Sam/Sem Uşağı)
Kıslı	Topuzlu	Bezgeur/Pezgeur. Kureşan Ocağı'ndan aileler de vardır.
Tetu	Tatuşağı	Mexsu (Maksud Uşağı), Beytu (Beyt Uşağı), Balikan, Laçinan ve Derviş Cemal Oca-ğı'ndan aileler vardır.
Zaruk	Yakatarla	Seykemalan (Kalan). Derviş Cemal Oca-ğı'ndan aileler de vardır
Dewa Pil	Büyük Köy-Yalmanlar	Kör Abbasan (Kalan)
Hamzik-Hemzik	Yarımkaya	Kalan, Bezgeur/Pezgeur, Hıran. Köyde Bamasur/Baba Mansur, Kureşan ve Derviş Cemal ocaklarından aileler de vardır.
Dewasure, Arzumak	Yaylagünü	Laçinan ve Aslan uşağı. Derviş Cemal Ocağı'ndan aileler de vardır.
Havaçor	Yenikonak	Xıroğulları (Kalan)
Qendo/Qandu	Yenisöğüt	Karaballı
Zeranik	Yeşilyazı	Mexsu (Maksud Uşağı), Haydaran, Kure-şan.
Tilek	Yoğunçam	Abasan/Abbasan
Ortinik	Yoncalı	Laçinan. Derviş Cemal Ocağı'ndan aileler de vardır
Jârı	Ziyaret	Demanan, Ferru (Mest Uşağı), Mexsu (Maksud Uşağı). *Bu köy, Ali Abbas Ocağı'na bağlıdır. Köyde 1800'lerde devletçe yerleştirilmiş aileler (*Osmanoğulları* olarak bilinirler) ve Çerkes muhacirler bulunmaktadır ki bunlar sonradan Alevileşmiştir.

V. Dönem Belgelerinde Ovacık Aşiretleri

Diğer Dersim aşiretleri gibi Ovacık aşiretlerine yönelik bilgi de ekseriyetle 19. yüzyıl ve sonrasında kaleme alınan belgelerle artış gösterir. Bu da Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasını yakından tanıyıp, yönetme istenci kadar, Tanzimat sürecinin başlangıcıyla (1839) beraber taşra üzerinde otoritesini farklı yöntemlerle tesis etme niyetiyle ilişkili bir sürece işarettir. Dolayısıyla Dersim bölgesi 1847 yılında sancağa çevrilirken, 1880-1888 yıllarını kapsayan sekiz yıllık kısa bir ara dönemde de vilayet pozisyonuna yükseltilip, sonrasında tekrardan sancak konumuna döndürülerek, eski idari statüyle yönetildi. Söz konusu tercih de her şeyden evvel, devletin, bölge üzerindeki yönetimini berkitmek için başvurduğu idari yöntemlerdendi. Bu süreçle paralel, Dersim'in toplumsal dokusuna dair mebzûl miktarda rapor veya lâyiha kaleme alındı. Adı geçen kaynaklardaki temel vurguysa daha çok, bölgede gerçekleştirilecek askerî, idarî, malî müdahaleler etrafında işlevsel kılınmaya çalışılan ıslahat programlarıyla ilişkiliydi. Bunlar yapılırken Dersim'in toplumsal dokusuyla yakından ilişkili aşiretler ve mevcut durumları da özel bir gündem konusu oldu. Özellikle otorite karşıtı eylem ve çevrelerine yönelik tasallutlarının böyle bir gündemin oluşmasında belirgin bir etkisi vardı. Buradan hareketle Dersim'deki Ovacık aşiretleri de bu anlatıya dâhil olup, belirli aralıklarla bölge aşiretleriyle ilgili hazırlanan raporlarda yerini aldılar. Bahse konu yer alış kimileyin bölge üzerine hazırlanan detaylı malumatlar, bazen de satır aralarına yansıyan ifadelerde karşılık buldu. Bununla yapılmak istenen ya da arzulanan da aşiretlerin hali hazırda yahut ileriye dönük olası bir tehdit unsuru olarak düşünülüp, otorite tesisi ya da müdahalenin gerekli görüldüğü durumlarda modern devletin doğasına uygun bir anlayışla bilgi üzerinden bir merkezileşmenin sağlanmasıydı. Elinizdeki çalışmanın konusu Ovacık aşiretleri ile sınırlı tutulduğu için Dersim mıntıkasındaki tüm aşiretlere dair detaylı bir malumat sunmanın olanağı yoktur. O nedenle en azından Ovacık aşiretleriyle ilgili iki örnek üzerinden Osmanlı'nın bölge aşiretlerine yönelik bilgi edinme arayışına ışık tutularak, bu anlayışın Cumhuriyet'e miras kalan diğer örnekleriyle ilişki ve karşılaştırmasına bakılabilir. Buradan hareketle söz konusu örneklerin bilhassa 20. yüzyılın ilk çeyreğinde daha tafsilatlı bir hal aldığını söyleyebiliriz.

Bahse konu örneklerden ilki 1908 tarihli bir rapor olup daha çok aşiretlerin şekâvetlerinden kaynaklı kaleme alınan bir niyet taşır. Dersim'in diğer aşiretlerine de yer verilen bu raporda; Ovacık'ta Kalan, Topuz, Beyt, Ar(s)lan, Maksud ve Sam Uşağı adı altında altı aşiret sayılıp, bunların da silahdarları iki bin beş yüz ve yeni silah sayıları da dört yüz elli olarak not edilmiştir. Bu kısa bilgilere ek olarak, söz konusu altı aşirete dair aşağıdaki önemli bilgilere de yer verilmiştir:

-Kalanlı Aşireti-

Bal ve Keçel uşakları nâmıyla iki şubeleri olup anlar [onlar] ile beraber bin kadar silâhendaz çıkarabilirler yüz kadar esliha-i cedîdeleri vardır gayr-i mutidirler arazileri kendilerini zirâatle geçindirecek bir halde değilse de mevâşîleri çokcadır ağnâm ve aşârları tahmin sûretiyle üzerlerine zimmet kaydıyla tahsîli vakt-i merhûne terk olunur bunlar karârgâh-ı kadîminde kalan Dersimanlı aşiretindendir zarûretleri ve huşûnetleri ziyâde ise de mamûrelere tecâvüzleri kesret-i nüfûsları ve emsâlleri derecesinde değildir Munzurzâde Nuri ve Bako ve Seyyid Memli ve Sayican ağalar reisleridir bu aşiretden ayrılarak kazanın ova cihetinde bir karyede mukîm olan Hıroğullarından Ahmed Ağa ve Kali oğlu Veli ve Hüseyin ağalar mütacâviz ve muzırdırlar.

-Topuzlu Aşireti-

Pezgel Uşağı aşireti nâmıyla bir şubeleriyle beraber üç yüz kadar silâhendaz çıkarabilirler yüz kadar esliha-i cedîdeleri vardır gayr-i mutî ve şakidirler arazileri ve mevâşîleri kendilerini geçindirebilir ise de zirâatleri pek azdır Ovacık kazası dâhilinde bulunan aşâyirin en şerîri addolunurlar mamûrelere ale'd-devâm tecavüz ederler ve her sûretle muhtac-ı tedîb ve terbiyedirler Alişer Ağazâde Veli Ağa ve Kara Halil oğlu Veli Ağa ve Deli Velo oğlu Mahmud Ağa Kara Ali oğlu Kego [Kefo] Ağa reisleri olup cümlesi de yekdiğerinden muzırdır.

-Beyt Uşağı Aşireti-

İki yüz kadar silahendâz çıkarabilirler elli kadar esliha-i cedîdeleri vardır nîm-mutî sayılırlar yerleri kemâl-i refâh ile kendilerini geçindirir kazanın ova kısmında sakindirler aşâir-i sâireden ziyâde zirâatle taayyüş ederler hâric-i livâya alenen tecavüzleri ve mazarratları azdır ağavâtı Molla Mehmedzâde Dursun Efendi İsmail Ağa Zeynel Ağa ve Süleyman oğlu Halil Ağa'dır bi'n-nisbe hafîfü'ş-şerdirler.

-Arslan Uşağı Aşireti-

Üç yüz kadar silahendâz çıkarabilirler elli kadar esliha-i cedîdeleri vardır nîm-mutî sayılırlar yerleri kemâl-i refah ile kendilerini geçindirir bunlar da kazanın ova kısmında sâkin olup zirâatleri ziyâde ve mazarratları azdır Müdir Seyyid Ali Ağa Kedekli Hüseyin Ağa ve Süleyman Ağa isminde üç ağaları vardır meslek ve mişvârları tamamen Beytuşağı'na müşâbih olup mazarratları mahdûddur.

-Kâv ma'a Maksud Uşağı Aşireti-

Bu aşiret iki şube ise de karâbet cihetiyle aşiret-i vâhide hükmünde olup beş yüz kadar silahendâzı ve yüz kadar esliha-i cedîdesi vardır nîm-mutî tabîrine karîb bir haldedirler kendilerini refah ile

geçindirecek yerleri ve merâları var ise de mamûrelere tecavüz edenleri ziyâdecedir Kasım oğlu Munzur Ağa ve Çarpazinli Halil Ağa ve Hev [Hu] oğlu Süleyman Ağa ve Atalı [Ada] Muhsin Ağa namında dört ağaları olup içlerinde en fenası Munzur Ağa'dır.

-Şam Uşağı Aşireti-

İki yüz kadar silahendâz çıkarabilirler kırk elli kadar esliha-i cedîdeleri vardır gayr-i mutî ve şakidirler yerleri ve merâları kendilerini geçindirmeğe müsâid ise de gasb ve gâretle mütevaggıl ve müteayyiş olup Topuz Uşağı aşireti gibi bu kazanın pek muzır aşâirindendir ağaları olan Süleyman Çavuş ve Lılo Ağa ve Munzur oğlu İbiş Ağa nâm eşhâs be-gâyet şerîr takımındandır [*yazım yanlışları orijinal metindeki gibidir*, -y.ç.].[35]

Aynı raporda, ifade edilen altı aşiretin yanı sıra, tamamı Hozat kazası içerisinde dile getirilseler de aslında Ovacık'la da ilişkili olan şu aşiretlere de temas edilmiştir:

-Karaballı Aşireti-

Beş yüz kadar silahendâz çıkarabilir yüz yüz elli kadar martin berdan ve gara? nevinden esliha-i cedîdeleri tahmin kılınmakdadır nîm-mutî add olunabilirler yerleri kendilerini kemâl-i refâh ile geçindirir hâric-i livâya alenen ve müctemian tecâvüzleri ender ise de sirkat sûretiyle taaddîleri kesretlicedir aşiret reîsi Kangozâde Mehmed Ağa rüesâ-yı aşâirin servet ve nüfûz itibarıyla en ileri gelenlerinden ve müfsidlerindendir aşiret-i merkûmenin Murtazazâde İsmail Ağa ve Mikâil Ağazâde Koç Ağa ve Yeşil Ağa isimlerinde birkaç ağavâtı daha bulunup Mehmed Ağa derecesinde nüfuzları yok ise de bunlardan Yeşil Ağa cümlesinin eşerr ve bedteridir.

-Ferhâd Uşağı Aşireti-

Bu aşiretin Laçin Uşağı namıyla ufak bir şubesi olup mezkûr şube halkıyla beraber dört yüz kadar silahendâz çıkarabilirler bunların ellerinde dahi yüz yüz elli kadar esliha-i cedîde bulunur arazileri kemâl-i refâh ile kendilerini geçindirir bunlar da nîm-mutî sayılabilirler aşiret efrâdına karşu nüfûzları müsâvi derecede olmak üzere Kahraman Ağazâde Diyab Ağa ve Diyabzâde Süleyman Ağa ve Alişer Ağazâde Keko Ağa ağavâtının ilerü gelenlerindendir Diyab Ağa'nın mazarratı mahdûd ise de fesâd-ı ahlâk ashâbından olan Süleyman Ağa'nın bi'l-vasıta sirkati ve Keko Ağa'nın bâzan bi'z-zât fiil-i gasba da müşâreketi vardır bunların mâdununda olmak üzere Küçük Ağa ve

[35] BOA. İ.DH. 1467-1, 3 Cemaziyelahir 1326/3 Temmuz 1908.

Cemşid Ağa nâmlarında diğer iki ağaları var ise de mazarratları hafîfdir.

[…]

-Koç Uşağı Aşireti-

Bu aşîretin Resik Uşağı nâmıyla yekdiğerine mücâvir olarak mukîm bir şubesi vardır müştereken üç yüz kadar silahendâz çıkarabilirler yüz elli kadar esliha-i cedîdeleri tahmîn olunmakdadır gayr-i mutî ve şakidirler arazileri ve mevâşîleri kendilerini geçindirebilir ise de zirâatleri pek azdır. Hozat kazâsı dâhilinde bulunan aşâirin en şerîri add olunurlar mamûrelere ale'd-devâm tecâvüz ederler her sûretle muhtâc-ı te'dîb ve terbiyedirler ağaları iki kısım olup birinci kısımda Timur oğlu Hüseyin Ağa Kerim oğlu Bego Ağa Veli Süleyman oğlu Seyyid Han Ağa ve Halil Ağa ve ikinci kısımda Maksud oğlu İdare nâm-ı diğer İbrahim Ağa Mahmud Ağa ve Seyyid Ali Ağa nâm şahıslar olup cümlesi yekdiğerinden bedterdir.

-Yukarı Abbas Uşağı Aşireti-

Üç yüz kadar silahendâz çıkarabilirler elli kadar esliha-i cedîdeleri vardır yerleri kendilerini geçindirebilir ise de zirâatleri pek azdır gayr-i mutî sayılırlar mamûrelere tecâvüzleri kesîrü'l-vukûdur bu aşiretin riyâseti Seyyid İbrahim isminde Dersim sâdâtının en ileri gelenlerinden bir şahıs yedinde iken vefâtından sonra evlâdı iki fırkaya ayrılarak riyâset ve siyâdet iddiâsıyla dâimâ münâzaa ederler fırkanın birine Seyyid Rıza ve diğerine Seyid Ağa ismindeki oğulları riyâset eder her ikisi de manen ve maddeten muzırdır.

-Bahtiyarlı Aşireti-

Rutanlı Aşîreti namıyla aslen Türk iken Kürdleşmiş bir şubesiyle beraber dört yüz kadar silahendâz çıkarabilirler. Yüz yüz elli kadar esliha-i cedîdeleri vardır gayr-i mutî sayılırlar Mamûrelere tecâvüzleri kesîrü'l-vukûdur arazileri mevâşîleri kendilerini refahla geçindirir Müstakilen Veli Ağa isminde bir reîse tâbidirler Veli Ağa'nın Gülabi Ağa isminde bir biraderi Paşo Ağa namında yetişmiş bir oğlu vardır hepsi de eşhâs-ı muzırradandırlar.

-Kırganlı Aşireti-

Üç yüz kadar silahendâz çıkarabilirler elli altmış kadar esliha-i cedîdeleri vardır yerleri ve mevâşîleri kendilerini geçindirebilir gayr-i mutî ve şakidirler aşîret efrâdından berây-ı ahz ve îtâ merkez-i livâ çarşısına gelen ve gideni bile azdır Hozat kazâsı aşâirinin ikinci derecede şerîri sayılırlar mamûrelere kesretle tecâvüz ederler ağnâm ve aşârları tahmîn sûretiyle üzerlerine zimmet kaydıyla tahsîli vakt-i merhûne terk

edilir Şatoğlu, Paşo Ağa ve Mevali Ağa ve Hasan Ağa isminde üç ağaları vardır [*yazım yanlışları orijinal metindeki gibidir*, -y.ç.].[36]

İkinci örneğimizse 1918 yılında gerçekleşen Osmanlı'nın son aşiret sayımı *Fihristü'l Aşâir*'dir.[37] Burada da Dersim (Ovacık, Hozat, Nazmiye, Mazgirt) aşiretlerine dair birtakım malumatlar yer alır. Çemişgezek'in yer almadığı bu sayımda, Ovacık ve Hozat aşiretleriyle alakalı bilgileri bir araya toplarsak ortaya şöyle bir tablo çıkar:

Aşiretin hurûf-ı hecâ tertîbiyle esâmisi	**Bulunduğu mahal**				**Mikdâr-ı Nüfusu**	**Seyyar ve Nim seyyarı**	**Cevelângâhı**
	Vilâyet	**Livâ**	**Kazâ**	**Nâhiye**			
Arslan Uşâğı	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Ovacık	Merkez	400	Meskûn	Muhîtinde yaylağa çıkarlar
Aşağı Abbas Uşâğı	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Hozat	Sîn	350	Meskûn	Yaz mevsiminde haymenişindirler
Bahtiyâr Uşâğı	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Hozat	Sîn	450	Meskûn	Muhîtinde
Beyt Uşâğı	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Ovacık	Merkez	400	Meskûn	Muhîtinde
Pergevar/ Pezgüvar	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Ovacık	Çerpazin	200	Meskûn	Muhîtinde
Şam Uşağı	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Ovacık	Çerpazin	350	Meskûn	Muhîtinde
Ferhâd Uşâğı	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Hozat	Segedik[38]	700	Meskûn	Muhîtinde
Kalan	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Ovacık	Kalan	2.000	Meskûn	Muhîtinde
Karaballı	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Hozat	Segedik	1.000	Meskûn	Muhîtinde
Koç ve Resik Uşâğı	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Hozat	Segedik	400	Meskûn	Arazi-yi emiriyyede
Kırgan	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Hozat	Sîn	270	Meskûn	Muhîtinde
Laçîn Uşâğı	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Hozat	Balkan	180	Meskûn	Muhîtinde

[36] BOA. İ.DH. 1467-1, 3 Cemaziyelahir 1326/3 Temmuz 1908.

[37] Bkz. Suavi Aydın ve Erdal Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: Fihristü'l Aşâir* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 11.

[38] Bu isim raporda "Sege-Seke-Sene Derik" gibi yazılsa da yanlış olup, doğrusu bu dönem nahiye olan Segedik'tir.

Maksûd Uşâğı	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Ovacık	Çerpazin	1.500	Meskûn	Yaz mevsiminde çadıra çıkarlar
Yukarı Abbas Uşâğı	Ma'mûretü'l-Azîz	Dersim	Hozat	Kırmil	350	Meskûn	Muhîtinde ve arazi-yi emiriyyede

Fihristü'l Aşâir'de Ovacık ve Hozat aşiretleri[39]

Dersim aşiretlerine dair ilgi, Cumhuriyet'e geçişle devam etti. Bu merakı besleyen niyet Osmanlı gibi yeni ulus-devletin de Dersim'e yönelik otorite tesisi ve buna eklenen korku ile endişelerinden kaynaklıydı. Dolayısıyla Dersim'e dair menfî bakış açısı resmî hafızada hala diri olup, 1937-1938'e giden süreçte Kürt ve Kızılbaş Dersim halkına karşı resmî algıyı daha da biledi. Bu açıdan resmî bakışta aşiret ve inanç mefhumları özellikle ön planda tutulup, ağalar ve dinî önderler olarak seyit veya pirler, düşmanlaştırılan bölge ahalisinin baş sorumluları haline getirildi. Tüm bunlar özellikle de yerli halkın yaşamındaki en önemli sosyal organizasyonlardan olan aşiret olgusu ve gerçekliğinin "devri geçmiş, feodal bir arkaiklik ve gericilikle" resmedilmesiyle paralel yürütüldü. Bu da esasında o güne değin gerçekleştirilen ve ileride de gerçekleştirilecek askerî müdahalelerin motivasyonlarını besledi. Buradan hareketle, örnek olması açısından, söz konusu dönemde aşiretlerle ilgili kaleme alınan belgelere odaklandığımızda, ilk detaylı bilgileri 1929 yılında İbrahim Tali tarafından hazırlanıp 1932'de başbakan İsmet İnönü'ye sunulan 1. Umumî Müfettişliği'nin raporunda görürüz.

Tali'nin nüfusunu 5.357 olarak verdiği Ovacık'ta[40] aşiretlerin, Osmanlı'da olduğu gibi Hozat ve Çemişgezek bölgelerindeki akrabalarıyla birlikte varlıklarını sürdürdükleri görülür. Aşağıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi raporda; aşiretlerin kendi içlerindeki kollarından başlayarak, reisleri, diğer aşiretlerle ilişkileri, yerleşiklik durumları, coğrafik olarak çevreleri, devlete bağlı olup-olmadıkları, isyan geçmişleri, kadın-erkek nüfusları, hayvan cins ve rakamlarıyla birlikte sahip oldukları silah sayılarına dair ayrıntılı malumat sunulmuştur:

> **Koçuşağı aşireti**: Seyithan uşağı, İsmail uşağı, Kerik uşağı, Resik uşağı namlariyle beş kabileye ayrılır. Reisi umumi İbrahim ağadır. Hiçbir aşiretle dostlukları yoktur. Temamiyle meskùndurlar. Kendi karyeleri civarında yaylakları vardır. Koçuşağı aşiretinin hudutlarında ve havzai aşiretlerinde mevcut bulunan irtifalar ziyadedir. Gark Kırklartepesi 2703, Yılan dağı 3000 metro irtifaındadır. Hükùmete katiyen itaatleri yoktur. Bir çok fırsat ve bahanelerle bir çok defalar isyan etmişlerdir.

[39] Milli Kütüphane, 06 Mil. Yz. A. 9166, s. 2,3,18,21,28,75,91-92,94,101,104,111. Bu defteri benimle paylaşan Dr. Erdal Çiftçi'ye teşekkür ederim.

[40] BCA., 30-10-0-0-110-740-23, s. 2.

En sok [son] tedip hareketi [1]926 senesinde vaki olmuştur. 2500 zükùr [erkek], 1500 Ünas [kadın], 20, at, 200 sığır, 800 keçi, 200 katır, küçük çaplı mavzer olmak üzere 500 tüfekleri vardır.

[…]

Bahtiyar aşireti: Rotanlı, Bahtiyari namiyle iki kabileye münkasemdir. Aşiret reisleri Süleyman ve Yusuf ağalardır. Yukarı Abbas ve Laçin uşağiyle hali münaferettirler. Aşağı Karaballı ve Aşağı abbas usagiyle dostturlar. Aşiret temamiyle meskùndur. Karyeleri yayla olduğundan yaylağa gitmezler. Daimì surette isyana mütemayildirler. Muhtelif tarihlerde hàrekàtı askeriyeyi icap ettircek büyük isyanlar yapmışlardır. 1800 Zükùr, 1200 Ünas. 10 AT, 1200 Sığır, 500 koyun, 2500 Keçi, 45 Katır, 15 Merkep, 300 Silàhları vardır.

Yukarı Abbas uşağı aşireti […]: Aşiret; Mori Mustafa, İksor, Seyit İbrahim zadeler namiyle üç kabileye münkesemdir. Aşiret reisi Seyit Rıza ile biraderi Seyit ağadır. Seyit Rızanın Şeyh Hasan Baba ve Hüseyin adlı üç oğlu vardır. Üç kabileye ayrılan bu aşiret Seyit Rızanın emrindedir. Kalan, Demenan ve Bahtiyar asiretleriyle münaferet ve muhasama halindedirler. Yukarı Karaballı ve Kırgan aşiretleriyle dostturlar. Aşiret temamiyle meskùndur. Aşiretin şimalinde Monzur silsileleri mevcuttur ve havzai aşiretleri dahilinde yüksek irtifalı tepeler vardır. Ağdadın yakınında Kozdağı tepesi 2124, Kızıltepesi 2257, Döjeyk tepesi 2890, Horran tepesi 2570 metrodur, Köylerinin civarları yaylaklıdır. Hükùmete itaat hissiyle aslà meşbu değildirler. Devlete birçok defalar isyan etmişledrri [etmişlerdir]. 1500 Zükur, 1200 ünas, 10 at, 2000 Sığır, 800 Koyun, 1500 Keçi, 50 Katır, 500 silahları vardır.

Yukarı Karaballı aşireti: Fendanlı [Gendanlı ya da Kandoyu kasdediyor], Karaballı namiyle iki kabiledir. Aşiretin reisi Hüseyn ağazade Ağa dır. Kalan aşiretiyle düşmanca münaferet halindedirler. Yukarı Abbasuşağı ve Kırganlılarla dostturlar. Havzai maişetlerinin şimal kısmında 1850 rakımlı Hazan tepesi, cnup kısmında 1900 rakımlı Tavuktepesi vardır. Tamamiyle meskundur. Yaylakları kendi köyleri civarıdır. Hükumete olan itaatlerine itimat edilemez. Muhtelif tarihlerde birçok defalar isyan etmişlerdir. 900 Zükùr, 600 ünas, 3 at, 1000 sığır, 300 koyun, 1700 Keçi, 10 Katır, 300 Küçük çaplı mavzerleri vardır.

Làçinuşağı aşireti: Reis Kakpiri Yusuf ağadır. Bahtiyar ve Koçuşaklarıyla hali muhasamadırlar. Aşağı Karaballı, Ferhatuşağı ile dostturlar. Temamen meskùndurlar. Yaylakları kendi karyeleridir. Hükumete itaatleri zaiftir. Muhtelif tarihlerde vasi ve müttehit isyanlar yapmışlardır. 700 Zükùr, 500 Ünas, 10 at, 1000 Sığır, 200 Koyun, 1000 Keçi, 15 Katır, 150 Mavzerleri vardır.

<u>Ferhat uşağı aşireti</u>: Kahramanağazade, Alişanağazade, Diyabağazade, Zengolar, Küçükaliler namiyle beş kabileye ayrılırlar. Aşiret reisi Kahramanağazade Diyağ ağa ve Cemşit ağalardır.koçuşağı ile hali münaferettedirler. Karaballı ve Aşağı Abbasuşağı ile dosttturlar. Havzai maişetleri dahilinde şarkta Er Mustafa tepesi, 1800 Vasatta Kızıl Ziyaret tepesi 1750 metre irtifaındadır. Aşiret temamiyle meskûndur. Köylerinin haricinde bulunan daşlara, yaylalara giderler. Hasat zamanı avdet ederler. Başkaca kış lakları yoktur. Hükùmete itaatları mevcut değildir. Bir çok defalar isyan etmişlerdi [?] Katır, 30 Merkep, 700 Mavzerleri vardır.

<u>Kırgan aşireti</u>: Şat oğulları, Tahrip uşağı, Miruslar namiyle üç kabileye ayrılır. Aşiretin reisi Süleyman ağadır. Yukarı Abbas uşağı ile hali münaferettedirler, Kureyşan ve Aşağı Abbasuşağı aşiretleriyle dosttturlar. Aşiret temamiyle meskùndur. Kendi köyleri civarında yaylakları vardır. Hükùüete [hükumete] itaatları yoktur. Muhtelif tarihlerde br [bir] çok defalar isyan etmişlerdir. 2500 Zükùr, 1200 Ünas 20 at, 1300 Sığır, 1000 Koyun, 3000 Keçi, 50 Katır, 350 Mavzerleri vardır.

[…]

<u>Şam uşağı aşireti</u>: Aşiret Lillo ağa emrindedir. Aşağı Karaballı ile hali münaferet ve muhasamadadır. Koç uşağı, Maksut ve Bezkar uşaklariyle dostturlar. Aşiret temamiyle meskùndur. Yaylakları kendi karyeleri civarıdır. Hamzai maişetleri dahilinde ve şarkta Tokmak baba tepesi 2150, onun ittisalinde Sivribaba tepesi 2250 garpta Hanife tepesi 2100 metre irtifalar gösteren tepeler vardır. Hükùmete itaatleri yoktur. Muhtelif tarihlerde vasi surette ve devamlı isyanlar yapmışlardır. 800 Zükur, 700 Ünas, 8 At, 1000 Sığır, 1500 Koyun, 2500 Keçi, 40 Katır, 200 Mavzerleri vardır.

<u>Ovacığın Kalan aşireti</u>: Aşiret Keçil uşağı, Kara oğulları, Pirim uşağı, Baluşağı, Abbas uşağı namiyle beş kabileye ayrılmıştır Reis Munzur ağazade Ali ağadır. Yukarı Abbas, Yukarı Karaballı aşiretleriyle hali muhasama ve münaferettedirler. Ocacığığ [Ovacığın] Beyt uşağı ve Arslan uşağı aşiretleriyle dostturlar. temamiyle meskùndurlar. Kary[e]lerinin etrafları kàmilen dağlık ve yaylak olduğundan köylerinin etrafında kalırlar. Hükùmete karşı da muhtelif tarihlerde ve zamanlarda isyan etmişlerdir. 3000 Zükùr, 2000 Ünas, 150 At, 3000 Sığır, 4000 Koyun, 900 Keçi, 100 Katır, 1500 Küçük çaplı mavzerleri vardır.

<u>Ovacık Maksut uşağı aşireti</u>: Aşik uşağı, Ferhat uşağı, Holik uşağı, Taş uşağı, Buzik uşağı, Laçin uşağı, Söylemezler, Han oğulları namiyle sekiz kabileye münkasemdirler. Bezkar, Beyt uşağı uşaklariyle dosturlar. Arsaln [Arslan] uşağı ile olan dostluklarını muhafaza ederler. Sey-

yar değildirler. Yaz mevsimleri Munzur silsilesinde Fikir bey ve sair mevkilere yaylalara giderler. ve üç ay kaldıktan sonra avdet ederler. Hükùmete itaat hisleri yoktur. Muhtelif tarihlerd[e] isyan etmişlerdir. 1700 Zükùr, 1300 Ünas, 25 At, 2000 Sığır, 700 Koyun, 80 Katır, 400 Küçük çaplı Mavzerleri vardır.

Bendikàr [Bezgaur] uşağı aşireti: Han uşağı, Söğütlü Ağası, Topuz oğlu adlı namlariyle üç kabileye münkasemdirler. Aşiret reisi İbrahim ağadır. Ovacık Maksut uşağiyle dostturlar. Aşiret temamiyle meskùndur. Kışlak ve yaylakları kendi karyeleri civarındır. Hükùmete itaatları yoktur. 800 Zükùr, 500 Ünas, 5 At, 500 Sığır, 500 Koyun, 1500 Keçi, 40 Katır, 200 Küçük çaplı Mavzerleri vardır.

Beyit uşağı: Molla Mehmet oğulları, Süleyman oğulları, Sol Hasanlı namile üç kabileye ayrılır. Aşiret reisi Zinaldır. Hem hudut ve hemcivar aşiretlerle dostturlar. Aşiret temamiyle meskùndur. Kışlak ve yaylakları köyleri civarıdır. Her an isyana müheyya bir haldedirler. Muhtelif tarihlerde isyan etmişlerdir. 700 Zükùr, 500 Ünas, 20 At, 800 Sığır, 300 Koyun, 1500 Keçi, 20 Katır, 200 Küçük çaplı Mavzerleri vardır.

Ovacığın Arslan uşağı aşireti: Gedikli Hüseyn Ağa, Bulurlu [Pulurlu] Seyit ağa, Çolaklar ve Kozlucalar namiyle dört kabileye ayrılır, Aşiret reisi Pulurlu Mahmut ağadır. Maksut uşağiyle hali münaferet ve muhasamadadırlar. Ovacığın Bezkàr, Şam uşağıyla Beyit uşağiyle dostturlar. Aşiret temamiyle meskùndur. Kışlakları ve yaylakları munzur silsileleridir. Muhtelif tarihlerde pek çok isyanlar yapmışlardır. 1400 Zükùr, 1000 Ünas, 80 At, 2000 Sığır, 1000 Koyun, 300 Keçi, 50 Katır, Küçük çaplı 300 Mavzerleri vardır. [*Koyu vurgular bize ait olup, bunun dışındaki tüm dilbilgisi ve yazım yanlışları orijinal metindeki gibidir*, -y.ç.][41]

İbrahim Tali'nin sunduğu bilgiler, bölgeye dair sonrasında kaleme alınan resmî belgelerde de yer yer tekrar edildi. En nihayetinde de arasında Ovacık'ın da olduğu Dersim aşiretleriyle ilgili en detaylı bilgilerin, 1933-34 tarihleri arasında hazırlandığı anlaşılan ve sınırlı sayıda basılan "Dersim Raporu"nda bir araya getirildiği anlaşılır. Söz konusu raporda Ovacık aşiretleri vergi tasnifi üzerinde şu şekilde sıralanmaktaydı: Şam Uşağı, Nanik Uşağı (?), Beyit Uşağı, Aşuranlı, Bal Uşağı, Keçel Uşağı, Abbas Uşağı, Birman Uşağı, Koç Uşağı, Ferhat Uşağı, Karaballı Uşağı, Lâçin Uşağı, Kırgan Uşağı, Bahtiyar Uşağı, Abbas Uşağı.[42] Bununla beraber yine bu aşiretlere yönelik gerçek-

[41] BCA., 30-10-0-0-110-740-23, s. 7-10.

[42] İzzeddin Çalışlar [yay. haz.], *Dersim Raporu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 26, 29-30. Ayrıca bkz. *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 87.

leştirilecek askerî harekatlarda önemli mevki ve yollar da tespit edilmiş[43] ve ilerleyen safhalarında da her bir aşiretle ilgili, Tali'ye benzer kategoriler üzerinden aşiretlere dair detaylı bilgiler sunulmuştur.[44] Necmeddin Sahir Sılan Arşivi'nden çıkan bu raporun eklerinde, Dersim aşiretlerine dair (sınır, nüfus ve silah) detaylı bir haritanın yer aldığı da görülür:[45]

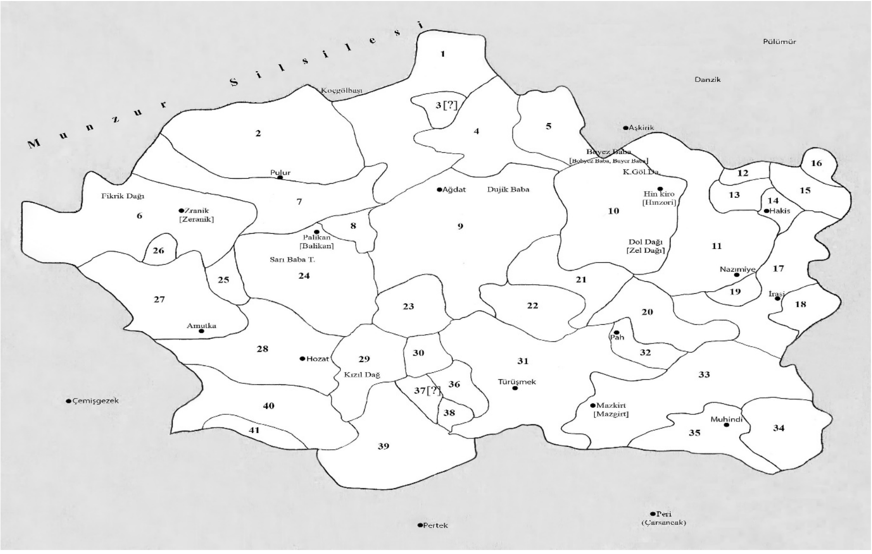

1-) Bal Uşağı	15-) Hormek	29-) Aşağı Abbas Uşağı
2-) Beyt Uşağı	16-) Maskanlı	30-) Şeyh Mehmetli
3-) ? [Okunamadı]	17-) Kırışan [Kureyşan]	31-) Kureyşan
4-) Keçel	18-) Şeyh Mehmetli	32-) Sur Uşağı [Suranlı]
5-) Abbas Uşağı	19-) Lolan	33-) Hiran [Hıran] aşireti
6-) Maksut Uşağı	20-) Alan	34-) İzoli
7-) Arslan Uşağı	21-) Demenan	35-) Şadilli
8-) Şam Uşağı	22-) Yusufan	36-) Bahtiyar
9-) Yukarı Abbas Uşağı	23-) Kırgan	37-) ? [Belirtilmemiş]
10-) Hayderan	24-) Bahtiyar	38-) Sür [Sur oğlu, Suran]
11-) Arıllı [Arilli]	25-) Laçin	39-) Pilvenk
12-) Kırışan [Kureyşan]	26-) Bezgar [Bezgaur]	40-) Ferhat Uşağı
13-) Karsan	27-) Koç Uşağı	41-) Kara Ballı
14-) Şadilli	28-) Kara Ballı	

[43] *A.g.e.*, s. 68-69.

[44] Ayrıntılı bilgi için bkz. Çalışlar, *Dersim Raporu*, 103-149; *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946)*, 83-125.

[45] Esasında renkli olup, daha fazla detayı barındıran bu harita söz konusu çalışmaya uygun hale getirilmiştir. Haritanın ayrıntılı ve orijinal hali için bkz. *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946)*, *Krokiler* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), kroki 1. Haritaya dair mevcut görselin hazırlanmasına katkı sunan Doğukan Demir'e teşekkür ederim.

VI. "Ovacığın Aşireti Zapt Eyledi [mi?] Memleketi"

Ovacığın aşireti
Zapt eyledi memleketi
Geriden imdat gelmedi
Hozat çekmedi gayreti
(Koçgirili Alişer Efendi'ye ait
olduğu iddia edilen bir şiirden)

Erken Cumhuriyet, Dersim'in diğer aşiretleriyle birlikte Ovacık aşiretlerine yönelik vurgu ve ilgisini, Osmanlı'dan kalma anlayış üzerine inşa edip, sürdürdü. Bu da aşiretlere yönelik şüphe ve kaygılardan kaynaklı olup, 1925 ve sonrasının ana eğilimi olan "Kürtlük karşıtı" resmî siyasetle birleşince, kendine has bir seyir izledi. Resmî algıda zaten olumsuz kodlanan Dersim'e yönelik şüphelerin, dönemin bu Kürtlük cereyanları dışında okunması o nedenle pek mümkün değildir. Devlet içi yazışmalarda da bu durumun varlığı net olarak hissedilir. Buna bölge insanının taşıdığı Kızılbaş-Alevi inancı da eklenince, Dersim, Cumhuriyet yönetimi için "zorunlu" olarak müdahale edilmesi gereken bir "anomali"ye dönüştü. I. Umum Müfettişi İbrahim Tali'nin sözleriyle "asırların sinesinde yürüdükçe genişleyen bu nisyan ve ihmal, Dersim'de tegallübün [zorbalık] ve Seyitliğin olanca hıziyle [hızıyla] ilerlemesine sebebiyet vermiş […] Cumhuriyetin eline, şaki ve istidadını fena bir tarihi ile beraber getirmiş, vermiştir."[46]

Tali'nin beyanları, Cumhuriyet'in asker ve bürokrasisinin bölgeye yönelik resmî algısını özetler nitelikteydi. Söz konusu yargının oluşmasında, özellikle askerî elitin vaktiyle Osmanlı subayları olarak bölgeye dair edindikleri bilgilerle beraber, bizzat katıldıkları askerî hareketler ile Cumhuriyet'e intikal eden *Koçgiri Hadisesi* ve *Koç Uşağı Tedip Harekâtı* gibi benzer hadiselerin payı da vardı. Bu ise daha çok, Dersim aşiretlerinin, bilhassa Osmanlı döneminde belirgin bir şekilde ön plana gelen şekâvet hadiseleriyle ilişkili kodlanmalarıyla alakalıydı. Aşağıda Dersim denilen resmin bir parçasına tekabül eden Ovacık mıntıkasından hareketle bu şekâvetin resmî belgelere yansıyan örneklerine odaklanılacaktır. Buna geçmeden evvel genel bir perspektif sunması adına Dersim aşiretlerinin Osmanlı'ya mukavemetleriyle şekillenen şekâvetlerinin, a-) doğrudan devlete ve bölgedeki uygulamalarına karşı gelmek b-) devlet otoritesini kabul eden halka zor kullanarak mallarına el koyma ve yer yer de canlarına kastetme şeklinde iki ana kategori altında ele alındığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan bir yanda devlet içi yazışma ve raporlarla, diğer yandansa civardaki *mutî* (boyun eğen) halka yönelik gerçekleştirilen

[46] BCA., 30-10-0-0-110-740-23, s. 14-15.

yağma hadiselerinde bahse konu halkın şikâyetlerine konu olan dilekçeler bize bu hususta bir değerlendirmede perspektifi sunar.[47]

Tekrar Ovacık aşiretlerine dönersek, söz konusu aşiretlerin kimi zaman müstakil kimi zaman da genel anlatının bir parçası olarak anıldıklarını görürüz:

> Dersim ve Kuziçân ve Ovacık Ekradı tarafından ibkâ edilen [süreklileştirilen] mezâlim ve taaddiyata [tecavüz, saldırı] dâir Erzincan'dan bu kere patrikhaneye irsâl olunan bir varakada iğtişâşat esnasında vefat eden Surp Lusaroviç manastırın[ın] reis-i ruhanisi Gayvenet-Gaybunet [?] Efendinin mahdumu Ohannes […][48]

Bununla beraber, aşiretlerin kendi içlerinde birbirlerine yönelik bu tür eylemlerinin olduğu da belgelere yansımıştır.[49] Tüm bu "yağma" eylemleri özellikle Dersim yerelinde "qol-kol" ya da "kelepur" olarak adlandırılıp, kimi zaman bir olumsuzlamadan ziyade adeta normal hayat içerisinde bir "cesaret" alameti olarak da yorumlandı.[50] Bütün bu resmin bütünlüklü bir şekilde ele alınabilmesi için buna altlık teşkil eden Osmanlı'nın son döneminde, Ovacık aşiretlerinin bizzat devlet tarafından, otorite karşıtı olarak görülüp, kodlanan eylemlerine bakmakta fayda vardır.

A. Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Ovacık Aşiretleri ve Şekâvetlerinin Belgelere Yansıması

Osmanlı'nın Dersim algısı ve siyasetinde "ıslâh, tenkîl, tedîb, terbiye" gibi vurgular ve uygulamalar, bölgeye yönelik hazırlanan rapor ya da lâyihalarda sıklıkla ön plana geldi. Bu minvalde kaleme alınmış aşağıdaki bir rapordan alıntılanan ifadeler, genel itibarıyla Dersim, özeldeyse Ovacık ve sınırdaşı ilçelerdeki aşiretlere yönelik bakışı sergiler. Burada her ne kadar bazı aşiret-

---

[47] "Dersim sancağının nezâket ve ehemmiyet-i mevkiyesiyle beraber hilâf-ı rızâ-yı âlî hazret-i hilâfetpenâhi olarak Ekrâdın kaç seneden berü ahâli-i mutî-i İslâmiyeye ve etraf kuraya vukû bulan tasallut ve muâmele-i i'tisâfkârânelerinden dolayı haklarına icab eden muamelenin icrâsı […]" (BOA. A.MKT.MHM. 503-12, 11 Ağustos 1312/23 Ağustos 1896); "Dersim ve Kuziçân ve Ovacık Ekrâdının Erzincan'ın kura-yı mütecâviresi Ermeni ahâlisine vukû bulan tecavüzlerinin menî Ermeni Patrikliğinden bâ-varaka istidâ edilmesi üzerine […]" (BOA. A.MKT.MHM. 642-11, 11 Mart 1311/23 Mart 1899).

[48] BOA. DH.TMIK.M. 63-14, 7 Teşrinievvel 1314/19 Ekim 1898.

[49] "Ovacık kazasının Zeranik karyesi ahalisinden âmâ Hüseyin imzasıyla… gönderilen ve aşâir-i merkûmenin tecâvüzatından şikâyeti hâvi […]" BOA. BEO. 510-38218, 24 Teşrinievvel 1310/ 5 Kasım 1894.

[50] Bu satırların yazarı, Cumhuriyet'e daha çok aşiretler arası pratikleriyle tevarüs eden bu uygulamaya ya doğrudan tanıklık eden ya da yine bizzat bu tanıkların, öncesinde farklı uygulamalarını da gören-duyanlardan aktardıkları mebzûl miktarda anlatıyı dinlemiştir.

ler farklı kazalar içerisinde zikredilse de bunların da Ovacık ile bağlarının olduğu aşikârdır:

> Mahal-i mezkûr Ekrâdının ıslâh ve terbiyeleri ile hayli zamandan beri iştigâl buyurulmakta olduğu [...] on seneden beri Ekrâd-ı merkûmenin merkez-i mühimmi bulunan (Kuziçân) (Pâh) (Kızılkilisâ) ve (Mazgirt) kazaları aşâyirinin sâye-i hazret-i mülûkânelerinde kesb-i salâh-ı hâl ederek elyevm aşâir-i merkûme efrâdı kendi çift ve çubuklarıyla iştigâl etmekte ve ebnâ-yı sebîl hakkında bir gûnâ sarkındılık ve şekâvetleri görülüp işitidilmemektedir. Yalnız Çemişgezek kazası intisâlinde [bitişiğinde] bulunan (Koç) (Şam) (Resik) (Ferhâd) ve Karaballı aşiretleriyle (Ovacık) kazası nâm mevkide bulunan (Şeyh Hasan) (Arslan) (Topuzlu) (Kâvi)[51] aşiretleri elyevm dâhil-i daire-i ıslâh ve terbiye olunmadıklarından bazı eşhâsın teşvikât-ı şekâvetkârânelerine bi'l ittibâ her dürlü cinâyet ve fezâyiha cüret etmekte ve bunların tedîb ve terbiyeleri umurunda hükûmet-i seniyyece şimdiye kadar masrûf olan mesaiden bir fâide hâsıl olamadığı gibi aşâir-i merkûmenin ahvâl-i şekâvetkârâneleri dahî dâima mütezâyid [artmakta] olmaktadır. Binâenaleyh Çemişgezek, Arabgir, Eğin, Kemâh kazâları fukarâ-yı ahâlîsi aşâir-i merkûmenin tevâlî eden ahvâl-i şekâvetkârânelerinden pek ziyâde bîzâr olduklarından sûretleri melfûfen takdîm-i hâk-i pâ-yı ulyâ-yı hazret-i Hilâfet-penâhîleri kılınan müstedayât-ı telgrafî ile makâmât-ı âliyeye bi'd-defeât mürâcaat etmiş iseler de henüz bir neticesi görülememişdir.[52]

Bir başka yerde ise daha açık ifadelerle Ovacık aşiretlerine dikkat çekilir:

> Ovacık kazâsının da nısfı kuru kâbil-i zirâat olup güzel orman ve nehirleri olduğu hâlde ahâlîsi zirâat ve filâhatdan ziyâde şekâvete münhemik ve kısm-ı küllîsi şekâvetle müştehirdir bu kazâda Koç ve Laçin ve Resik ve Nanik (?) ve Topuz ve Maksud ve Arslan Beyt ve Keçel ve Bal Uşağı gibi birtakım nâmlarla yâd olunan aşâyir mevcud olup mevkilerinin menâati cihetle ekseriyâ bunlar tarafından şekâvet icrâ ediliyor.[53]

Genelde Dersim aşiretlerinin Kürtlüğü (*Ekrâd*) kendilerinden bahsedilirken adeta kopmaz bir ön adlandırma olarak ön plana gelirken, kimi zaman da Kızılbaş inançlarından kaynaklı çeşitli adlandırmalarla (*râfızî*, *Kızılbaş-ı bed-maâş*, *Kızılbaş şakî*, *Ekrâd-ı bed-ayin* ve *bed-nihâd*, *Sürh-ser*, *Alevî*, *Şiî*, *Caferî* ve *Alîyü'l-lâhî*) anıldılar. Daha öncede dile getirildiği gibi bu aşiretler, 19. yüzyıldan önce daha çok meskûn bulundukları bölge (*Desim, Ducik-Ducek*) ya da

---

[51]Burada muhtemelen Gew ya da Kew kastedilmiştir.

[52] BOA. Y.PRK.SGE. 7-16, 29 Zilhicce 1313/11 Haziran 1896.

[53] BOA. İ.DH. 1467-1, 30 Mayıs 1324/12 Haziran 1908.

bağlı bulundukları aşiret "federasyonu" ile (*Şeyh Hasanlu*) ilişkilendirildi.[54] Mevcut durum daha çok 19. yüzyılda, her bir kolun, tamamen bu üst adlandırmalar altında kategorize edilmekten ziyade artık özgün varlıklarıyla görünürleşip, kendi adlarıyla bağımsız aşiretler olarak anılmalarıyla çeşitlendi (Fakat söz konusu yüzyılda yer yer yine bu üst nitelemelerle anılmaya devam edildikleri de unutulmamalıdır). Burada dikkat çekici husus, müstakil adlarla ön plana gelen bu aşiretlerin her birinin, anıldıkları üst yapıdan kopmalarının yani "bağımsızlaşma" tarihlerinin aynı olmadığıdır. Örneğin Şıh Hasanlı olarak bilinen bazı alt kollardan bahsedilirken hala spesifik aşiret adlarıyla değil de mensup oldukları üst isimle anılmaları dikkat çekicidir. Bu da -kesin olmamakla beraber- söz konusu aşiretlerin mensubu oldukları üst federasyondan hala bağımsızlaşmadıkları yönlü yorumlanabilir:

> Çend seneden berü Vidin'e nefy ve iclâ olunmuş olan Çareklü aşiretinden Şâh Hüseyin oğlu Ali bey ve Hasan ve Mustafa ve Şad/Şar oğlu Timur ve Şeyh Hasan aşiretinden Halil ve Kâmil oğlu Ali [Kalan aşireti, *-y.ç.*] ve Şat oğlu Mustafa [Kırgan aşireti, *-y.ç.*] nam kimesneler […][55]

Dile getirildiği gibi özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aşiretler meskûn oldukları coğrafyayla anılmakla beraber artık özgünleşen aşiret kimlikleriyle anılmaya başlandılar. Bunu Ovacık aşiretlerinin şekâvet hadiselerinden de izleyebilmek mümkündür. Buradan hareketle aynı inancı paylaşan bu aşiretlerin daha çok çevrelerindeki Ermeni, Sünnî ve kısmen de Rum halkın yaşadığı Çemişgezek, Eğin, Hozat, Tercan, Kuruçay, Arabgir, Kemah ve Divriği gibi kazalara bağlı köylere giderek buralarda kol-talan faaliyetlerinde bulundukları sık vurgulanan örneklerdendi.[56] Hatta az da olsa kiliselerden

[54] Ayrıntılı bilgi için bkz. Çakmak, "Osmanlı Devleti'nin Dersim" ve aynı yazar "'Mitik Bir Yurt'".

[55] BOA. İ.MVL. 312-13049, 15 Ramazan 1270/11 Haziran 1854.

[56] "Dersim Sancâğı'na tâbi Ovacık nâm mahalde mutavattın aşâir Ekradının Eğin ve Kemâh ve Çemişgezek kazaları köylerine öteden berü vukû bulan taaddîlerini bir müddetden berü bi'l-tezyid kırk elli kişi birden bir köye giderek bi'l-cümle ağnâm ve mevâşinlerini alub götürmekte ve envâi taaddiyata ictisâr eylemekte olduklarından [çeşitli saldırılara cesaret ettikleri]" (BOA. BEO. 144-10751, 28 Teşrinievvel 1308/9 Kasım 1892); "Ovacık nâm mahal Ekrâdının Çemişgezek kazâsı ahâlisi hakkında icrâ eyledikleri taaddiyat ve mezâlimden şikâyetle […]" (BOA. DH.MKT. 1633-15, 17 Haziran 1305/29 Haziran 1889); "Dersim'in Ovacık cihetindeki Topuz Uşağı aşiretinin Çemişgezek ve Eğin kurasına başlamış olan tecâvüzatı tevâlî etmekte olub […]" (BOA. DH.TMIK.M. 174-24, 31 Mayıs 1320/13 Haziran 1904); "Ovacık Ekradının icrâ-yı şekâvet ve tecâvüzata başladıkları…Eğin ve Çemişgezek kurâsından gasb edilen hayvanat […]" (BOA. DH.TMIK.M. 179-9, 15 Haziran 1320/28 Haziran 1904); "Öteden berü şekâvetle melûf bulunan Ovacık kazâsı ahâlisi ve Dersim Ekrâdı taraflarının Eğin ve Çemişgezek ve Kemâh kazâlarının bi'l-cümle kurâsında hayvânat-ı ahaliye ve kaffe-i mevâşinin gasb ve gâret birkaç nüfusun katl edildiği […]" (BOA. BEO. 2611-195801,

mal çaldıkları ya da doğrudan insan kaçırdıklarının iddia edildiği örnekler de dile getirildi.[57]

Aşiretlerin, bu saldırılarda müstakil olduğu gibi birlikte hareket ettikleri de kayıtlara yansımıştır.[58] Bunlar meydana gelirken ufak çaplılar kadar sayısı büyük oranları bulan talanlar da oldu.[59] Bu denli büyük hadiselere karşı kimi zaman civardaki idari birimlerin yöneticileri Ovacık'ta bir araya gelip, aşiretlere karşı ve yağmaladıkları malları geri almak için ortak hareket ettiler.[60] Dile getirilen tüm bu örneklerin çoğunu da bilhassa bu talanlara maruz kalan halkın, aşiretlerin, kendi can ve mallarına tasallutta bulunduklarına yönelik devlete gerçekleştirdikleri şikâyetler oluşturdu.[61]

---

18 Haziran 1321/1 Temmuz 1905); "Dersim Sancâğı'na tâbi Ovacık kazâsı Ekrâdının şu aralık tecâvüzât ve taaddiyat-ı melûfeleri bir kat daha tezâüf ederek teşkil eyledikleri çetelerle Eğin, Arabgir ve Çemişgezek ahâlisinin emvâl ve mevâşini gasb eylemekde olduklarının [...]" (BOA. BEO. 2614-196002, 20 Haziran 1321/3 Temmuz 1905). "Dersim eşkıyâsından Topuzlu ve rüfekâsının derdest ve tevkîf edilmeleri sebebiyle Koç Uşağı aşireti tarafından tehdit edilmekte olduklarından başka te'dibleri hakkında bazı ifâdeyi hâvi Eğin kazasına tâbi Gâşu/Kâşu karyesi ahâlisi nâmına Mehmed Emîn ve Mehmed Ziyâ imzâlarıyla gelen telgrafın [...] Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn Müşiriyet celilesinden vârid olan telgrâfnâmede Dersim eşikıyâsının Eğin ve Kemâh cihetlerine tecavüzlerinin meni' bu iki kasabaya giden geçidlerin civârında bulunan Rezenin karyesinde bir tâbur ikamesine [...]" (BOA. BEO. 2820-211431, 1 Mayıs 1322/14 Mayıs 1906); "Erzincan Sancâğına tâbi Kemâh kazasının Hefuz? karyesi Rum ahalisine Ovacık ve Dersim eşkıyâsı tarafından muhill-i ırz ve gasb-ı mal ve ıtlâk-ı can gibi ibkâ edilen mezâlim ve taaddiyatdan dolayı [...]" (BOA. DH.TMIK.M. 257-10, 29 Eylül 1323/12 Ekim 1907); "Kemah [...] ve Eğin'in Pâk karyelerinin geçende gasb edilüb Ovacığın Maksud Uşağı tarafından bi'l-istirdâd mahall-i hükumet-i mahalliyeye teslim olunan elli bir adet mevâşînin [...]" (BOA. DH.TMIK.M. 273-10, 1 Temmuz 1323/14 Temmuz 1908).

[57] BOA. MVL. 634-53, 7 Temmuz 1278/19 Temmuz 1862; BOA. DH.MKT. 1656-61, 31 Ağustos 1305/12 Eylül 1889.

[58] Bkz. BOA. DH.ŞFR. 181-20, 21 Eylül 1311/3 Ekim 1895; BOA. DH. ŞFR. 102-289, 27 Ağustos 1335/27 Ağustos 1919; BOA. DH.ŞFR. 645-39, 2 Eylül 1335/2 Eylül 1919.

[59] "Ovacığın Maksud Uşağı aşiretinden bir cem-i gafirin geçen akşam Kemâh'ın Hodi karyesi yaylalarına hücum ederek bin elli kadar ağnam (koyun) ve yüz elli kadar kuzu ve oğlak gasb ile savuşdukları [...]" BOA. DH.TMIK.M. 107-34, 24 Haziran 1317/7 Temmuz 1901.

[60] BOA. BEO. 2696-202176, 15 Teşrinievvel 1321/28 Ekim 1905; BOA. DH.TMIK.M. 209-6, 15 Teşrinievvel 1321/28 Ekim 1905; BOA. DH.TMIK.M. 171-8, 27 Şubat 1321/12 Mart 1906.

[61] BOA. A.MKT.UM. 501-74, 20 Rabiulevvel 1278/25 Eylül 1861; "Dersim sancağının Rasih [Resik] Uşağıyla Topuzlu oğlu ve Şam Uşağı aşiretlerinin Çemişgezek ve Eğin ve Kemah kazalarına muzâf karyelere hücum ile pek çok mevâşî gasb ve katl-i nüfus ve hetk-i ırz misüllü harekât-i cinâyet-kârâneye mücâseret eylediklerinden bahisle eşkıyâ-yı merkûmenin te'dîbi ve tenkîlleri vesâitin istikmâli kurâ-yı merkume ahâlisi tarafından

Devlete göre Ovacık aşiretlerinin durumu, şakî olarak nitelendirdiği diğer Dersim aşiretleri gibi sadece koruması altındaki mutî halka yönelik gerçekleştirilen saldırılardan ibaret değildi. Zira aşiretler; askerle çatışmaya girmekten başlayıp, askere saldırma, erzakına el koyma, görevli memurları gasp etme ve doğrudan asker öldürmeye varan birtakım örneklerle belgelerde dile getirilmekteydi.[62] Bundandır ki devlet de bu gibi durumlarda daha çok tepkisel ve şiddet pratiklerine başvurmanın yanı sıra, askerî önlemlerle beraber (askerî sefer, ek asker gönderme ya da kışla ve karakol yapmak) aşiret ağalarıyla görüşüp, bir daha şekâvette bulunmayacaklarına dair teminat alma ve son

atabe-i ulyâ-yı cenâb-ı hilâfetpenâhiye ref' ve takdim kılınub dâire-i askeriyeye havâle buyurulan arzuhalde istirhâm olunması üzerine […]" (BOA. Y.MTV. 70-166, 5 Teşrinisani 1308/19 Kasım 1892); "Dersim eşkıyâsı dahi Topuzanlı aşiretinden Ali Ağa'nın taht-ı kumandasında olarak Sivas dahilinde Divriği kurasından Pingan karyesine hücum edecekleri (BOA. Y.PRK.ASK. 108-1, 22 Teşrinievvel 1311/3 Kasım 1895). Diğer bazı örnekler için bkz. BOA. BEO. 413-30946, 18 Mayıs 1310/30 Mayıs 1894; BOA. Y.PRK.SGE. 7-16, 29 Zilhicce 1313/11 Haziran 1896; BOA. BEO. 2363-177203, 22 Haziran 1320/5 Temmuz 1904; BOA. BEO. 2614-196008, 15 Haziran 1321/28 Haziran 1905; BOA. BEO. 3093-231909, 23 Haziran 1323/6 Temmuz 1907; BOA. DH.EUM.AYŞ. 20-58, 26 Ağustos 1335/26 Ağustos 1919; BOA. DH.EUM.AYŞ. 20-92, 2 Eylül 1335/ 2 Eylül 1919.

[62] "Ovacık kazâsı havalisinde zuhûr eden eşkıyâ ile mahalli jandarma efrâdı beyninde vukû bulan müsâdemenin tafsilâtını hâvî Dersim vilâyetinden ve eşkıyânın tamamıyla tenkîli için mahall-i mezkûra lüzumu kadar asâkir-i şahânenin sevk olunduğu […]" (BOA. DH.MKT. 1353-97, 25 Haziran 1302/7 Temmuz 1886); "Altmış nefer ta'biyetiyle Ovacığa müteveccihen hareket eden Binbaşı Hüseyin Efendi'nin Kabirek deresinde Koç ve Kâv (Gev) ve Maksud uşâkları ile aşâir-i sâireden mürekkeb bin kadar eşkıyâ tarafından duçâr- ı taarruz olduğuna […]" (BOA. BEO. 3041-228035, 14 Nisan 1323/27 Nisan 1907); "Dersim livâsı üçüncü dâire tahsildârı Mehmed Efendi nezdîne terfik olunan jandarmalarla lieclit-tahsilât dâire-i tahsîliyesine azimet ederek (…) Laçîn Uşağı aşiretinden on beş kadar müsellah Ekrâd üzerlerine hücûm ile nukud-ı mevcutlarıyla jandarmaların silâh ve cebhânelerini gasb ve ikâmet eyledikleri hâneden tard eyledikleri gibi ferdâsı günü merkeze avdet esnasında ve Şamoş [*Samoşi* olabilir, -y.ç.] karyesi civarında tekrar önlerine çıkarak müsellah birkaç Kürd tarafından üzerlerine ateş edilerek elbiselerini ve tahsîlat müfredât defteriyle makbuzu kâmilen ve cebren gasb eyledikleri anlaşılmış […]" (BOA. DH.EUM.AYŞ. 35-58, 14 Mart 1336/14 Mart 1920); "altı nefer ayrılarak Ovacık ile Erzincan arasında Kalan aşireti köylerinden bir haneye gittiklerinde mezkûr hanede dördünün şehîd edildiği […]" (BOA. DH.ŞFR. 442-43, 14 Eylül 1330/27 Eylül 1914); "İki jandarma refâkatiyle bir müfreze-i askeriye muhâfazası tahtında Ovacığa sevk olunmakta olan erzak-ı askeriye kâfilesi Ziyaret boğazı nâm mahale iner iken bu boğaza nâzır ve hâkim tepelerde taşlar üzerine tahassun etmiş olan Dersim eşkıyâ-yı Ekrâdı tarafından kâfile üzerine ateş edilmesiyle vukû bulan müsâdeme neticesinde asâkir-i şâhâneden yedi nefer mecrûh ve beş nefer şehîd edildiği ve erzâkın bir kısmı kurtarılabilmiş ise de kısm-ı azîmi kurtarılamayarak eşkıyâ yedine geçtiği […]" (BOA. DH.TMIK.M. 273-11, 26 Haziran 1324/9 Temmuz 1908). Ayrıca bkz. BOA. DH.ŞFR. 443-80, 25 Eylül 1330/ 8 Ekim 1914.

olarak da bazı aşiret reislerini sürgün etme yöntemlerine başvurdu.[63] Bunların yanı sıra bazı aşiret üyeleri de hapsedildi. Hatta bazı örneklerde, kimi aşiret üyelerinin İstanbul'a götürülüp, burada hapsedildikleri de oldu. Örneğin Kalan aşiretinin reislerinden Munzur Ağa, Kalanlı Bozo'nun torunları Halil ve Mehmet ağalar ile Abasan ve Bal Uşağı aşiretlerinden bazı kişiler bu uygulamaya maruz kaldılar.[64]

Yukarıda dile getirilen bu gibi pratiklere 19. yüzyılda kaleme alınan devlet içi yazışmalarda daha fazla vurgu yapılmıştır. Mesela gerek çevre ahalisine verdikleri zarar gerekse devletin maden sahalarına yönelik saldırılarından ötürü, Şıh Hasanlı aşiretlerine yönelik Diyarbakır valisi tarafından 1835 yılında bir sefer düzenlendi. Bu sefer neticesinde Ducik denilen bölgenin merkezi olarak anılan Ovacık'a kaçan Şıh Hasanlı Kürtlerin bir kısmı öldürülürken, aşiret reislerinden Diyab (Feratan), Seyithan (Kocan), Keleş, Gewanlı Hüseyin ağalar ele geçirilip, hapsedildi ve Hıroğlu (Kalan) ile yeğenleri de kazığa vurularak öldürüldü.[65]

Tüm bunlara nazaran Ovacık aşiretlerinin devletle iş birliği geliştirmeleri -diğer Dersim aşiretlerinde de görüldüğü gibi- bu genel anlatı içerisinde çok sönük kalıp, uzun erimli bir süreklilik sergilemedi. Fakat devlet yine de genel itibarıyla yararlılık gösterenlerin taltif edilip, kazanılması siyasetini Ovacık'taki aşiret üyelerine de uyguladı. Mesela devletçe aranan kişilerin yaka-

---

[63] Topuz oğlu Seyit Ali'nin diğer kazalardan kişilerle beraber Sinob'a sürgünü için bkz. BOA. İ.DH. 797-64630, 4 Muharrem 1297/18 Aralık 1879; "Geçen sene Dersim Sancâğı'nın Ovacık kazasında bir kışla yapılmak ve livâya merbût kazâlar mütegallibesinden envâi cerâim ile müttehem birçok beğler Mamuretülaziz Vilayeti merkezine celb edilmek suretle Dersim'in asâyişi temin edilerek saye-i sâbıkada hiçbir tarafa sarkıntılık vukû bulmamış..." (BOA. BEO. 3092-231900, 20 Haziran 1323/3 Temmuz 1907); "Dersim ve Kuzican ve Ovacık Ekrâdının Erzincan'ın kura-yı mütecâvire Ermeni ahâlisine men'-i taaddîyâtı için mevâki-i lâzımede inşa edilecek karakolhânelerin adet ve cesâmetiyle here birinde ne mikdâr jandarma ve asâkir-i nizâmiye bulundurulabileceğinin Ordu-yu Humâyun Müşiriyeti'yle bi'l-muhâbere kararlaştırılması [...]" (BOA. BEO. 1492-111841, 11 Mayıs 1316/24 Mayıs 1900); "Ovacık Ekradının tecâvüzatının meni' için merkez livâda bulunan taburdan seksen neferlik bir bölüğün sevki [...]" (BOA. DH.TMIK.M. 176-7, 19 Haziran 1320/2 Temmuz 1904): "Dersim ve Erzincan mutasarrıflarının ağâvat-ı aşâirden icra-yı şekâvete mahal kalmayacak suretde te'mînat almaları ve her halde kan dökülmeksizin şekâvetin izâlesi esbâbının istikmâline îtinâ eylemeleri [...]" (BOA. BEO. 2704-202756, 24 Teşrinievvel 1324/6 Kasım 1905).

[64] "Dersim Ekrâdı rüesasından olub vukû bulan isâetlerine mebnî Dersaadet'e götürülmüş olan eşhâsdan Bozo'nun torunu Halil ağanın oğlu Munzur Ağa [...]" (BOA. A.MKT.UM. 389-61, 16 Cemaziyelahir 1276/10 Ocak 1860). Ayrıca bkz. BOA. MVL. 619-12, 23 Rabiulevvel 1278/28 Eylül 1861.

[65] Bkz. Mehmet Yıldırım, "Diyarbakır Valisinin 1835 Tarihinde Ovacık Üzerine Seferi". *Munzur Dergisi*, 42 (2016), 67-71.

lanmasında kimi aşiret reislerinin devlete yardımcı oldukları belirtildiği gibi,[66] devletin de aşiretlerin itaatini sağlamak için bazı ağalara maaş bağladığı örnekler söz konusuydu.[67]

Ovacık'ın hem Hozat ve Çemişgezek ile sınırdaş olması hem de bu üç kazanın benzer birçok aşirete ev sahipliği yapması, devlet nezdinde benzer uygulamalara maruz bırakılmalarına da vesile oldu. Bundandır ki bazı örneklerde aşiretlerle görüşmek üzere gönderilen heyetler her üç kazaya da eş zamanlı gitti.[68] Diğer yandan söz konusu ilçelerin hemhudut olmalarından ötürü, bölgedeki aşiretlerin gerçekleştirdiği eşkıyâlık önlemlerine müdahale için senkronize şekilde daha fazla asker sevk edilmesinin yanı sıra, hızlı haberleşme ve müdahale için aralarında telgraf hatları da kuruldu.[69]

Osmanlı'nın bölge halkına yönelik algısında yer alan kimi ön kabul ve olumsuz yargılara benzer tutumlar bu üç ilçe halkı için de ön plana geldi ve devlet buralardaki aşiretlerin şekâvete başvurma gerekçelerini ara ara da sorguladı. Bu yönde yapılan değerlendirmelerde, şekâvetin gerekçesi çoğu zaman aşiretlere yönelik genel ve olumsuz tekrarlarla dile getirilirken, kimi zaman da içinde bulundukları ekonomik şartlara bağlandı:

> Ahiren dehâlet ve istimân eylemiş olan Hozat, Çemişgezek ve Ovacık aşâirinin şiddet-i cev [şiddetli açlık] ve sefâletten yeis düşerek cerh ve gasb gibi bazı efale cüret etmeğe başladıkları [...][70]

Buna, çok istisnâî olmakla beraber, Osmanlı mülkünün farklı bölgelerindeki halka yönelik dile getirilen "sâdedil" (temiz kalpli, hile ilmeyen, saf) vurgusu da eşlik etti. Mesela Ovacık ile ilişkili olarak 4. Ordu Komutanı Zeki Paşa'nın ifadelerinden, halkın "saf" ve "cahilliği"ne göndermede bulunularak, idareden mahrum olduklarına vurgu yapılmaktaydı:

> Ovacık kazâsı ahâlisi bir takım sade dilân cühhâl aşâirden ve bu da birkaç ağavatdan ibaret olduğuna ve mâmâfih kazâ-yı mezkûr cümle-i

[66] "324 senesinde Dersim'de zuhur eden isyanın sergerdelerinden ve meşâhir-i eşkıyâdan Ceroğlu Şiho'nun derdesti hususunda mesâi-i fedâkârâneleri görüldüğü beyân olunan kesândan Arslan oğlu aşireti reisi ve Ovacık orman bekçi başı Mahmud Ağa'nın nişânla taltifi hakkında muâmele-i lâzime [...]" (BOA. DH.MTV. 4-110, 8 Teşrinievvel 1327/21 Ekim 1911). Ayrıca bkz. BOA. İ.TAL. 475-34, 5 Teşrinievvel 1327/18 Ekim 1911.

[67] BOA. MVL. 670-82, 16 Zilhicce 1280/23 Mayıs 1864.

[68] BOA. BEO. 3338-250305, 4 Haziran 1324/17 Haziran 1908; BOA. BEO. 3563-267181, 20 Mayıs 1325/2 Haziran 1909.

[69] BOA. DH.MKT. 2549-95, 17 Teşrinievvel 1317/30 Ekim 1901.

[70] BOA. BEO. 3563-267181, 20 Mayıs 1325/2 Haziran 1909.

ıslâhat ve emsâli gibi sâir nizâmât-ı mülkiyeden mahrum olmalarıyla […] [71]

Bütün bunlar yine de aşiretlere yönelik olumsuz bakiyenin yanında çok istisnâî örnekler olarak kalmaktaydı.

Osmanlı Devleti, Ovacık aşiretlerinin sessizliklerini korudukları durumlarda bile çevrelerindeki şekâvet hadiselerinden etkileneceklerinden endişe duydu. Çünkü devlet nazarında Dersim ve civarındaki aşiretlerin gerçekleştirdikleri saldırıların Ovacık aşiretlerine kötü örnek olacağı ve bu aşiretlerin de zaten şekâvete meyilli oldukları gibi bir ön kabul söz konusuydu.[72]

Daha önce de belirtildiği gibi aşiretlerin kendi aralarında birtakım çatışmalara giriştikleri ve bundan ötürü birbirlerine can kaybı yaşattıkları vakalar da yaşandı.[73] Diğer yandan sergiledikleri toplu şekâvet hadiselerinden ziyade, ün yapmış popüler mensuplarla beraber çeşitli şekâvet ve yağma hadiselerine karışmış kişilerin isimleri de belgelere yansımaktaydı. Bunlar arasında Paşa, Veli,[74] Dedebey oğlu Ağa,[75] Gülabi Uşağı aşiretinden Cano ya da Cuno,[76] Munzur,[77] Keçel Uşağı'ndan Boz Ağa oğlu Beko (Bego)[78] ve Koç Uşaklı

---

[71] BOA. A.MKT.MHM. 432-75, 14 Teşrinisani 1284/26 Kasım 1868.

[72] BOA. DH.SYS. 118-7, 9 Eylül 1329/22 Eylül 1913.

[73] "Ovacık kâzasında kâin Hozat karyesine iki saat mesafede Koç Uşağı aşiretiyle Karaballı aşireti beyninde nizâ ve uygunsuzluğun men've def'î […]" (BOA. A.MKT.UM. 351-19, 26 Şevval 1275/29 Mayıs 1859); "Dersim'in Ovacık kazasının Kızık/Kizik karyeli Halil Ağa'yı Şam Uşağı aşiretinden Süleyman oğlu Ağa bir takım avanesiyle beraber katl eylediği cihetle mütecâsirlerin derdestiyle aşiret-i mezkûre ile Maksud Uşağı beynindeki muhâsama-i kadimenin tevsîiyle Dersim kıtasınca büyük bir fenalık vukûuna meydan verilmemek üzere […]" (BOA. Y.PRK.ASK. 55-77, 30 Mayıs 1305/11 Haziran 1889); "Ovacık kazasından ve Gâv Uşağından Seyid Han refâkatiyle iki yüz kırk nefer evvelki gün ale'l-seher Koço, Şam Uşağı eşkıyâsı üzerine hücum ederek vukû bulan mücadelelerinde Şam Uşağından iki telef iki mecrûh vukû bulduğu reislerinden Süleyman Çavuş'un dahi hanesini ateşleyerek ve dünkü güne kadar yanması devam etmekte olduğu ve bir müddetten beri eşkıyâ-yı mezkûrenin gerek ahâli-i mutîye ve gerekse yolculara gasb ve gârat […]" (BOA. BEO. 30-2182, 23 Teşrinievvel 1308/4 Kasım 1892).

[74] BOA. Y.MTV. 23-12, 18 Ağustos 1302/30 Ağustos 1886.

[75] BOA. DH.TMIK.M. 20-91, 12 Teşrinievvel 1302/24 Ekim 1886.

[76] "Dersim Sancağı dahilinde kâin Ovacık kazâsına tâbi Gülabi Uşağı aşiretinden ve kıta-i tarik gürûhundan olub fart-ı şekâvetle bu havalide şöhreb-yâb olan Cano/Cuno nam şahsı […]" (BOA. A.MKT.MHM. 249-38, 2 Teşrinisani 1278/14 Kasım 1862). Ayrıca bkz. BOA. MVL. 642-70, 29 Teşrinievvel 1278/10 Kasım 1862.

[77] "Dersim Sancağı'nın Ovacık Kazâsı aşiretinin şakî-i meşhur Munzur ve rüfekâsı Ahmed ve rüfekâsının teşkil ettikleri çetelerin […]" (BOA. BEO. 3093-231909, 19 Haziran 1323/ 2 Temmuz 1907).

[78] BOA. DH.TMIK.M. 258-29, 5 Kanunuevvel 1323/18 Aralık 1907.

Ahmet'in isimleri yer almaktaydı.[79] Bu isimlerin dışında şekâvet erbâbından sayılan Zakaoğlu İbrahim, Ahmet, Deli oğlu Mahmut ve Topuzanlı Mahmut isimleri de kayıtlara geçmiştir.[80]

Osmanlı'da olduğu gibi, Ovacık aşiretlerinin kol faaliyetleri ve devlete yönelik fiilleri Cumhuriyet dönemi belgelerine de yansıdı. Aşiretler kendi aralarında zaman zaman anlaşmazlıklar yaşasalar da[81] devlet karşıtı eylemlerinde daha çok birlikte hareket ettiler. Hatta bu birlikteliklerini, kaza merkezini basmaya niyetlenecek denli ileri götürmeleriyle de ön plana geldiler.[82] Aksi şekilde devlete sadakat ve bağlılıklarını bildirmeleri de yaşanan olumsuzluklar yahut gerçekleştirilen askerî operasyonlar sonrasında yaşanmadı değil.[83] Ama yine bir bütün olarak bu dönemde de daha çok olumsuz pratiklerle anılıp, kendilerinden şüphe edildi. Öyle ki bazı aşiretlerin her iki periyotta bu gibi eylemlerinde ortak hareket ettikleri de kayıtlarda yer aldı.[84] Fakat bunların hiçbiri ne Osmanlı ne de Cumhuriyet dönemlerinde Koç, Reskan ve Semkan aşiretleri kadar birlikte anılmadı. Burada -öncesinde Nuri Dersimi ve Ali Kemali'nin verdiği bilgilerden de anlaşıldığı üzere- Reskan ve Semkan aşiretlerinin yer yer Kocan'ın alt kolu olarak görülmeleriyle aralarında bir bağ kurulmasının etkisi de vardı ki bu ilişki bugün de dile getirilir.[85]

B. Devlet Karşıtı Bir Sürekli Muhalefet Üçlüsü: Kocan-Reskan-Semkan

Dersim bölgesinde bazı aşiretler Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan periyotta özel bir vurguya sahiptir. Bu ise belirtildiği gibi daha çok akraba ve hatta bazılarının alt kol olarak görülmüş olmalarından kaynaklıdır.[86] Bunların başında da hiç şüphesiz, Ovacık-Hozat-Çemişgezek bölgelerinde yerleşik

[79] BOA. DH.MKT. 1713-36, 19 Mart 1306/31 Mart 1890.

[80] BOA. DH.MKT. 1804-117, 21 Kanunusani 1306/2 Şubat 1891; BOA. DH.MKT. 2283-39, 29 Teşrinisani 1315/11 Aralık 1899.

[81] BCA., 30-10-0-0-110-740-20 (3 Nisan 1930).

[82] Arslan, Maksut, Bezga[u]r, Beyit Uşağı aşiretlerinin beş yüz kişilik bir güç ile Ovacık merkezi basmaya karar verdikleri kaymakam tarafından bildirilmiştir. BCA., 30-10-0-0-110-741-15 (7 Eylül 1935).

[83] BCA., 30-10-0-0-110-741-15 (8-9 Eylül 1933).

[84] Örneğin Kalan Aşiretine bağlı gösterilen Keçel ve Bal Uşağı'nın Osmanlı ve aynı şekilde Cumhuriyet dönemlerinde gasb ve şekâvet hadiselerinde birlikte anıldıkları görülür. Bkz. BOA. DH.TMIK.M. 258-29, 5 Kanunuevvel 1323/18 Aralık 1907; BCA., 30-10-0-0-110-112-756-26 (10 Ağustos 1341/10 Ağustos 1925).

[85] Ali Kemali, *Erzincan*, 194; Dersimi, *Hatıratım*, 133.

[86] "Bu aşîretin [Koç Uşağı] Resik Uşağı nâmıyla yekdiğerine mücâvir olarak mukîm bir şubesi vardır." BOA. İ.DH. 1467-1, 3 Cemaziyelahir 1326/3 Temmuz 1908.

Kocan (Koç), Reskan (Resik) ve Semkan (Sam) aşiretleri gelmekteydi. Bu aşiretlerin hareket alanları ve etkileri, söz konusu kazaların sınırlarından çok daha ötelere uzanmaktaydı. Özellikle çevre sancak ve vilayetlerin ahalisine yönelik gerçekleştirdikleri "kol" faaliyetleri mebzûl oranda şikâyete konu olup, bu fiillerinden ötürü kendilerinden bahsedilirken ya üçü ya da en az ikisi birçok defa birlikte anıldılar:

> Dersim kıtasındaki Koç ve Şam ve Resim [Resik] eşkıyâsının istimâna davet ile adem-i icâbetlerinde kuvve-i mürettebe-i cünudiye ile tedîb ve tenkilleri hakkındaki [...] Dersim Ekrâd aşâiri rüesâsının kısm-ı âzamı elde edilip muhtâc-ı ıslâh ve tedîb olan eşkıyâ ber vech-i maruz Koç ve Şam Uşağıyla Resim [Resik] eşkıyâsı gibi şirzime-i kalîleden ibaret olduğuna [...][87]

> Dersim Sancâğı aşâir-i bâgîyesinden Koç ve Şam uşakları Ekrad-ı bed-nihâdının birkaç senedir Çemişgezek ve Eğin ve Arabgir kazâları kurâsına ne suretle tecâvüz ederek ahâli-i umûmîye haklarında envâi mezâlim icrâ ve emvâl ve mevâşîlerini ne vechle gasb ve gârete ictisâr edegeldikleri [...][88]

> Dersim'in Koç ve Şâm Uşağı aşiretinden bir takım Ekrâd âdet-i şekâvetkârâneleri vechle evvelsi gün Çemişgezek kazâsında civâr bazı İslâm karyelerine tecâvüzle [...][89]

Dile getirilen bu fiillerinden ötürü kimi zaman doğrudan müdahaleyle aşiretlerden gasp ettikleri geri alındı. Bazen de "istimân" (af, aman dileme) ile itaate davet edilip, buna icabet etmedikleri durumlardaysa aralıklı olarak kendilerine yönelik özel olarak gerçekleştirilen askerî tedîb operasyonlarının muhatabı oldular:[90]

> Dersim kıt'ası eşkiyâ ve eşirrâ-yı müstemirresi bu sene diğer senelerden ziyade kudurmuşcasına muhîtinde bulunan Kiğı, Kemâh, Eğin, Arabgir, Çemişgezek kazâları karyelerine her tarafdan kol kol hücum ve tecâvüz ederek katl-i nüfûs ve nehb-i emvâl ve tahrîb-i büyût gibi fezâihe cüretle ahâlî-i mutîayı fakr u zarûrete dûçâr ve feryâd ve tazallüm-i hâle icbâr eylediklerinden muhît-i mezkûrun en mühim geçid ve

[87] BOA. Y.MTV. 53-115, 15 Ağustos 1307/27 Ağustos 1891.

[88] BOA. İ.HUS. 16-111, 20 Nisan 1309/2 Mayıs 1893.

[89] BOA. DH.TMIK.M. 12-79, 10 Ağustos 1312/22 Ağustos 1896.

[90] Örnekler için bkz. BOA. DH.ŞFR. 150-100. 7 Ağustos 1307/19 Ağustos 1891; BOA. DH.MKT. 1861-59, 10 Ağustos 1307/22 Ağustos 1891; BOA. Y.A.HUS. 250-47, 11 Ağustos 1307/23 Ağustos 1891; BOA. Y.A.HUS. 330-20, 27 Mayıs 1311/8 Haziran 1895; BOA. DH.TMIK.M. 69-48, 15 Nisan 1315/27 Nisan 1899; BOA. BEO. 3143-235673, 28 Ağustos 1323/ 10 Eylül 1907; BOA. DH.TMIK.M. 257-25, 3 Teşrinisani 1323/16 Kasım 1907; BOA. DH.MKT. 2642-76, 19 Teşrinievvel 1324/1 Kasım 1908.

> noktalarına kuvvetli müfrezeler konularak ve âdeta Dersim kıtası dâirenmâdar abluka altına alınarak hıfz-ı âsâyiş ve emniyete çalışılmış ve ordu-yı hümâyûn merkezine civâr birkaç noktada rü'esâ-yı meşhûre-i eşkıyâdan birkaç itlâf ve tenkîl edilmek sûretiyle bir dereceye kadar cüret ve cesaretleri kesr edilmiş ise de böyle ufak tefek tenkîlat ile her noktası bir eşkıyâ yuvası olan Dersim'in tedîb ve ıslâhı mümkün olamadığından ve ale'l-husûs Hozat ve Ovacık ve Çemişgezek arasında vâki Koç Uşağı ve Şam Uşağı ve Resik Uşağı nâm aşîretler en ziyâde şakî ve hûnrîz olup şimdiye kadar mükerreren üzerlerine asker sevk olunmuş ise de ıslâh ve tedîbine muvaffak olunamadığı gibi bundan çend sene evvel mezkûr Koç Uşağı bir mîralayı şehîd ve bir taburu hezîmete dûçar eyledikleri hâlde bir darbe-i tenkîl görmemelerinden dolayı pek ziyâde şımarmış ve civârlarındaki kazaların bütün mevâşîlerini nehb etmiş ve bir çok hasârât vukûa getirmiş olduklarından aşâir-i selâse-i merkûmenin bieyyi hâl tedîbi derece-i vücûba gelerek bi'l-istîzân istihsâl kılınan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhîye tevfîkan dört tabur nizâmiye ve iki dağ topu Harput Redif Livâ Kumandanı Mirlivâ Neşet Paşa kulları kumândasıyla ve Dersim mutasarrıfı da beraberce bulunarak ve tedâbir ve esbâb-ı lâzımeye de tevessül olunarak sevk ve tahrîk olunmuş idi.[91]

Bahse konu aşiretlerin genel itibarıyla otorite karşıtı davranışlarına rağmen çok az da olsa istimanı kabul edip, gasp ettikleri hayvanları geri verdikleri anlardan bahsedildi ki bunlar da genel anlatı içinde çok tekil örnekler olarak kalmaktaydı:

> Dersim'in Koç ve Resik Uşağı aşiretinden bazı eşkıyânın Kemâh kazasında vakî Hugosu-Hevğosu [?] Karyesinden yüz otuz altı res ağnam gasb ettikleri [...] aşiret-i merkumenin ağnâm-ı mağsubeyi tav'an iade ettileri bâdema mezkûr kazâlara tecâvüzatda bulunmayacaklarına söz vermiş [...][92]

Oluşan bu algıdan ötürü söz konusu bu aşiretlere yönelik tek tek ya da üçü birlikte anılarak belirli aralıklarla tedip hareketleri gerçekleştirildi.[93]

Üç aşiret içinde özellikle Kocan'ın otorite karşıtı pratikleriyle, Dersim aşiretleri içinde adıyla en fazla ön plana gelen aşiret olduğu söylenebilir. Bun-

---

[91] BOA. Y.PRK.ASK. 252-18, 18 Şevval 1325/24 Kasım 1907.

[92] BOA. DH.TMIK.M. 225-11, 7 Haziran 1322/20 Haziran 1906. Burada ilginç bir örnek de söz konusu aşiretlerin gerçekleştirdikleri yağmaları iade etme hususunda hapiste bulunan mensuplarının salıverilmesini şart koşmalarıydı (BOA. DH.ŞFR. 176-58, 10 Temmuz 1311/22 Temmuz 1895).

[93] "Dersim'de Koç ve Resik ve Şam eşkıyâsının tedibine [...]" (BOA. Y.A.HUS. 516-126, 3 Teşrinisani 1323/16 Kasım 1907).

dandır ki bir yanda doğrudan devlet karşıtı fiillerinden, diğer yandansa el koyduğu malların geri alınması için üzerlerine çok sık askeri harekatlar gerçekleştirildi.[94] Kocan'ın diğer aşiretlerle birleşip askere saldırması kadar,[95] tersi şekilde yer yer bazı aşiretlerin meydana gelen hadiselerden Kocan ve Reskan'ı sorumlu tuttukları için devletçe haklarında özel önlemler alınmasına neden oldukları da oldu.[96] Hatta Kocan'ın adı, sadece kendi fiillerden değil, dönemin şüpheli görülen gruplarından Ermenilere dair duyulan güvenlik endişelerinde de iş birliği şüphesiyle ön plana geldi.[97]

Kocan'a yönelik Osmanlı döneminde oluşan algı, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında da sürdü. Bunu, 1926 yılında aşiretin doğrudan imhasına (*Koç Uşaklıların kâmilen imhâ edildiklerine ve edileceklerine kâni olunduğu*) başvurulmasından görülebilmek mümkündü.[98] Köyleri bombalanan Kocan'a yönelik operasyonlarda,[99] aşiret üyelerinden bir kısmı idam edilirken geride kalan mensupları da Dersim'den uzak mıntıkalara sürüldü.[100] Hatta devamında, Dersim içinde yerleştikleri bölgelerden de zorla çıkarılıp, Elazığ'a iskân edildiler.[101]

---

94 "Dersim'in Koçoğlu aşâiri tarafından vukûa getirilen tecâvüzâtın menî ve mağsubâtın istirdâdı için merkez livaya iki taburun i'zamı hakkında Mamuretülaziz vilâyetinden te'kiden mevrûd telgrâfnâmenin nakliyle [...]" (BOA. Y.PRK.ASK. 256-33, 22 Nisan 1324/5 Mayıs 1908). Ayrıca bkz. BOA. Y.A.HUS. 305-98, 25 Temmuz 1310/6 Ağustos 1894.

95 "Dersim'in Koç ve Maksud uşâkları aşâir-i sâiresinden mürekkeb bin kadar eşirrânın civara hâkim noktalardan asker-i mülükânelerine kurşun tuttukları [...]" (BOA. Y.MTV. 297-68, 13 Nisan 1323/27 Nisan 1907).

96 Zâhiren dâhil-i dâire-i itâat olan mezkûr dört kalem aşiret [Ferhad Uşağı, Karaballı, Abbasanlı, Bahtiyarlı] halkından hilâf-ı rızâ-yı âli bir hâl vukûuyla fâili taharri olundukda civârını münasebetiyle ifâli vak'a mütecasirleri kendileri olmayub Koç ve Şâm Uşağı ahâlisi olduklarını iddia ve ısrarla tebriye-i zimme çabalamakta bulunmuş olmalarına mebni bunların behemahâl taht-ı inzibât ve itaâte alınmaları derece-i vucûb ve elzemiyette görülmüştür." (BOA. Y.PRK.UM. 32-108, 11 Eylül 1311/23 Eylül 1895).

97 BOA. Y.MTV. 65-111, 5 Ağustos 1308/17 Ağustos 1892; BOA. Y.PRK.ASK.84-67, 16 Ağustos 1308/28 Ağustos 1892; BOA. Y.MTV. 303-15, 30 Eylül 1323/13 Ekim 1907. Ayrıca bkz. BOA. A.MKT.MHM. 551-22, 4 Teşrinievvel 1323/17 Ekim 1907; BOA. Y.PRK.UM. 80-66, 9 Teşrinievvel 1323/22 Ekim 1907.

98 BCA., 30-10-0-0-110-740-8 (4 Aralık 1926).

99 BCA., 30-10-0-0-126-901-37 (9 Eylül 1926).

100 BCA., 30-10-0-0-110-740-9, 27 Aralık 1926. Danzik'ten Keçel Uşağı ve diğer aşiret reislerinin Seyit Rıza ile aralarında olan münazaradan ötürü barışmak için Ovacığa gitmeleri için bkz. BCA., 30-18-11-23-7-2 (2 Şubat 1927).

101 BCA., 30-10-0-0-81-530-18 (4 Mayıs 1930).

VII. Sonuç

Dersim'in Kızılbaş-Kürt aşiretlerinin otorite karşıtı faaliyetleri, bölgenin 16. yüzyılda Osmanlı egemenliğine girişiyle resmî belgelerde yer bulmaya başladı. "İç Dersim" olarak nitelendirilen alanda yerleşik Ovacık'ın aşiretleri de *Desim*, *Ducik-Tucik*, *Şeyh/Şıh Hasanlı Kürtleri* gibi kategoriler içerisindeki varlıklarıyla bu anlatıda yerlerini aldı. Tarih, Ovacık-Hozat-Çemişgezek üçgeninde yerel egemenliği elinde bulunduran Şeyh/Şıh Hasan ve Seydan aşiretlerinin bölgedeki etkinlik ve otoritelerine özel bir dikkat çeker. Böylesine bir durumun inşasında, bölge ve civarındaki mutî Hıristiyan halk (ekseriyetle Ermeniler) ile Sünnilere yönelik baskılarının rolü bulunmaktadır. Tabiî aynı şekilde aşiret olgusunun doğası gereği kendi aralarındaki ilişki ve çatışmalar da göz ardı edilemez. Bütün bunların özellikle devlet otoritesine karşı fiillerle birleşmesiyle de aşiretler, "şakî" yahut "eşkıya" olarak adlandırılıp, anıldılar. Bu bakımdan, kahir ekseriyeti Seydanlı ve Şıh Hasanlı olup Ovacık'ta yer alan aşiretler kadar, yine Ovacık ile Çemişgezek ve Hozat ile birlikte Pülümür mıntıkasına uzanan bazı Seydanlı aşiretler de çalışmamıza konu 19. yüzyıl ve sonrasındaki şekâvet hadiseleriyle devlet nezdinde varlıklarını daha fazla hissedilir kıldılar.

Aşiretlerin karıştıkları eşkıyalık yahut otorite karşıtı pratikler coğrafya, alışkanlık, ekonomik üretim-tüketim ilişkileri vb. etmenlerin etkisiyle şekillenen yaşam anlayışlarına da ışık tutar. O nedenle Dersim aşiretlerinin Kızılbaş olmaları hasebiyle, bu kategori dışında kalarak, resmi otoriteye boyun eğen halka yönelen talan faaliyetlerinin, bu pratiklerin yöneldiği kesimlerin Kızılbaş olup-olmamalarından ziyade, kendileri gibi örgütlü bir aşiret gücüne sahip olmamalarıyla da yakın bir ilişkisi vardı. Zira bu gücün, "askerî" ve "siyasî" açıdan çevrelerindeki muadilleri olan Sünnî Kürt aşiretlerine pek yönelmemesi dikkat çekiciydi. Aynı şekilde civarlarına gösterdikleri kadar olmasa da söz konusu Kızılbaş aşiretler, yeri geldiğinde bu faaliyetleri birbirlerine karşı yöneltmekten de geri durmadılar. O nedenle aşiretlerin söz konusu faaliyetlerinde nüfuz ve silah güçlerini kullanarak açıktan ve dolaylı şekilde talanlara giriştikleri ve bunun da daha çok bahse konu fiillere maruz kalanların benzer avantajlara sahip olmamasıyla ilişkili olduğu mantığa daha yakındır. Yani bu talanların mutlak bir korelasyonla, bunlara maruz bırakılanların inançları ile ilişkilendirilmesi -üstelik birçok örneği söz konusu olsa da- pek mümkün değildir. Yani aşiretler çoğu zaman karşılarında kendileri kadar örgütlü bir güç görmediklerinde bu eylemlerini sürekli hale getirmekten sakınmadılar. Talana gittikleri köylerde çatışmaya girip kayıp aldıkları örnekler de olmadı değil ki bu kez de yeni baskınları motive eden bir unsur olarak "intikam" güdüsü devreye girdi.

Ovacık'ın Şıh Hasan ve Seydan grubu aşiretleri, diğer ilçelerdeki kol ve akrabalarıyla, Osmanlı'dan günümüze bölgedeki ocak örgütlenmesindeki

(sonradan meydana gelmiş birtakım istisnalar dışında) etkinliğiyle bilinen Derviş Cemal Ocağı'nın talipleridir. Benzer bir farklılık, söz konusu aşiretlerin konuştukları Kırmanci/Zazacanın, Dersim bölgesindeki diğer aşiretlerin (özellikle de Doğu Dersim) konuştuğu aynı dilden, fonetik ya da ağız olarak farklılaşmasında da görülür. Bunda, diğer aşiretlere nazaran, bölgeye sonradan gelişleriyle gerek kendi geçmişleri gerekse gelişleriyle beraber eklemlendikleri kültürel alan ve çevreleriyle geliştirdikleri ilişkilerin rolünün de bulunduğu birçok özelliğin payının olduğu düşünülmektedir.

Çalışmamızda ele alınan Ovacık aşiretlerinin otorite karşıtı davranışlarına dair sunulan tarihsel ve antropolojik anlatının olanak ve sınırları daha da genişletilip, farklı bakış açılarıyla da ele alınabilir. Fakat genelde Dersim, özeldeyse Ovacık aşiretlerinin Osmanlı döneminden itibaren sergiledikleri otorite karşıtlığı ve şekâvet hadiselerinin Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen 1937-38 askerî operasyonlarıyla meydana gelen katliamın (yerel ifade ile *tertele*) "meşruluğuna" -en azından belirli çevrelerin yaptığı gibi- altlık teşkil etmeyeceği/edemeyeceği aşikâr ve açıktır. Çünkü bu harekâtın amaçları arasında, diğer birtakım amaçlarının yanı sıra, dönemin Tunceli valisi ve komutanı Abdullah Alpdoğan'ın ifadelerine de yansıdığı gibi bir bütün olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde "aşiret hayatının lağvedilmesi" söz konuydu. Şüphesiz ki bu anlayışın nüveleri de 18. ve 19. yüzyıllarda, aşiretlerin tamamen ortadan kaldırılmasalar da kontrol altına alınmaları siyasetiyle Osmanlı'da atılmıştı.

Cumhuriyet ile birlikte, genel itibarıyla aşiret özelde de Dersim aşiretlerine dair Osmanlı'dan devralınan olumsuz bakış ile beraber tamamen ortadan kaldırılmaları ön plana geldi. Çünkü aşiret olgusu görünürde, düzensizlik ve "feodal bir sorun" olarak devletin aleyhine yönelik bir organizasyon olarak kodlanmıştı. O nedenle bu anlayışın ve Dersim'e dair geçmişten itibaren taşına gelen resmî algıdaki olumsuz imajının, kurulan yeni devletin asker kökenli bürokrasisinin inşa etmeye çalıştığı üniter, ulus-devlet mantığıyla birleşmesiyle 1937-1938 yılları arasında bölgede büyük bir insanlık dramı yaşandı. Yaşananların arkasındaki ana motivasyon üzerinde, henüz kısa bir süre önce kurulan Cumhuriyet yönetiminin bu yeni paradigma ekseninde, kendi resmî tarihsel hafızasıyla Dersim'e yaklaşmasının büyük bir rolü vardı.[102] Burada Dersim'i diğer muadilleri içerisinde yine de özgün kılan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e resmî algıda hem olumsuz bir imaj hem de "istisnai bir örnek olarak", iki devletin de resmî otoritelerinin ifadelerindeki "iç oryantalist" söyleminin sürekli bir şekilde muhatabı olmasıydı. O nedenle çalışmamızın bu argümanlarından hareketle; 19. yüzyıldan 20. yüzyıla, diğer bir ifade ile iki devlet döneminde Dersim siyasetinin kısmi farklılıklar dışında bir

[102] Bu hususta kısa bir süre önce yapılmış bir tez çalışması olarak bkz. Doğukan Demir, "Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Dersim (Tunceli)'de Toplumsal Mühendislik", Yüksek Lisans Tezi, Munzur Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü, Tunceli, 2024.

süreklilik taşıdığını ifade edebiliriz. İşte tam da bu noktada, geç Osmanlı ile erken Cumhuriyet arasındaki periyodu esas alarak analize giriştiğimiz çalışmamızda, Ovacık aşiretlerinin özel bir yerinin olduğu görülmektedir. Bunda bilhassa (özellikle de Osmanlı döneminde), çevre ahalilerine yönelik talanları (kol) ve otorite karşıtı pratikleriyle dönemlerinin mevcut iktidarlarının nazarında her zaman özel bir ilgi ve algının konusu olmalarının payı vardı. Bundandır ki söz konusu yönlerinden ötürü spesifik olarak zikredilmeleri kadar özel birtakım müdahalelerin muhatabı oldular.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT.MHM. 249-38
A.MKT.MHM. 432-75
A.MKT.MHM. 503-12
A.MKT.MHM. 551-22
A.MKT.MHM. 642-11
A.MKT.UM. 351-19
A.MKT.UM. 389-61
A.MKT.UM. 501-74
AE.SABH.I. 52-3680
AE.SABH.I. 97-6614
BEO. 30-2182
BEO. 144-10751
BEO. 413-30946
BEO. 510-38218
BEO. 1492-111841
BEO. 2363-177203
BEO. 2611-195801
BEO. 2614-196002
BEO. 2614-196008
BEO. 2696-202176
BEO. 2704-202756
BEO. 2820-211431
C.ZB. 22-1094
C.ZB. 70-3484
DH.EUM.AYŞ. 20-58
DH.EUM.AYŞ. 20-92
DH.EUM.AYŞ. 35-58
DH.MKT. 1353-97
DH.MKT. 1633-15
DH.MKT. 1656-61
DH.MKT. 1713-36
DH.MKT. 1804-117
DH.MKT. 1861-59
DH.MKT. 2283-39
DH.MKT. 2549-95
DH.MKT. 2642-76
DH.MTV. 4-110
DH.SYS. 118-7
DH.ŞFR. 102-289
DH.ŞFR. 150-100
DH.ŞFR. 176-58
DH.ŞFR. 181-20
DH.ŞFR. 442-43
DH.ŞFR. 443-80
DH.TMIK.M. 257-10
DH.TMIK.M. 257-25
DH.TMIK.M. 258-29
DH.TMIK.M. 273-10
DH.TMIK.M. 273-11
HAT. 81-3368
HAT. 83-3445
İ.DH. 797-64630
İ.DH. 1467-1
İ.HUS. 16-111
İ.MVL. 312-13049
MVL. 619-12
MVL. 634-53
MVL. 642-70
MVL. 670-82
Y.A.HUS. 250-47
Y.A.HUS. 305-98
Y.A.HUS. 330-20
Y.A.HUS. 516-126
Y.MTV. 23-12
Y.MTV. 53-115
Y.MTV. 65-111

BEO. 3041-228035	DH.ŞFR. 645-39	Y.MTV. 70-166
BEO. 3092-231900	DH.TMIK.M. 12-79	Y.MTV. 297-68
BEO. 3093-231909	DH.TMIK.M. 20-91	Y.MTV. 303-15
BEO. 3143-235673	DH.TMIK.M. 63-14	Y.PRK.ASK. 55-77
BEO. 3338-250305	DH.TMIK.M. 69-48	Y.PRK.ASK.84-67
BEO. 3563-267181	DH.TMIK.M. 107-34	Y.PRK.ASK. 108-1
C.DH. 62-3088	DH.TMIK.M. 171-8	Y.PRK.ASK. 252-18
C.DH. 92-4596	DH.TMIK.M. 174-24	Y.PRK.ASK. 256-33
C.DH. 114-5657	DH.TMIK.M. 176-7	Y.PRK.SGE. 7-16
C.DH. 247-12324	DH.TMIK.M. 179-9	Y.PRK.UM. 32-108
C.DH. 277-13821	DH.TMIK.M. 209-6	Y.PRK.UM. 80-66
C.ZB. 12-576	DH.TMIK.M. 225-11	

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30-10-0-0-81-530-18

30-10-0-0-110-740-8

30-10-0-0-110-740-9

30-10-0-0-110-740-20

30-10-0-0-110-740-23

30-10-0-0-110-741-15

30-10-0-0-110-112-756-26

30-10-0-0-126-901-37

30-18-11-23-7-2

Milli Kütüphane

06 Mil. Yz. A. 9166.

Kaynaklar

Ahmet Cevdet Paşa. *Ma'rûzât.* haz. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

----- *Tezâkir, 21-39*, 2. Baskı. yay. Cavid Baysun. Ankara: TTK Yayınları, 1986.

Ali Kemali. *Erzincan: Tarihî, Coğrafî, İçtimaî, Etnoğrafî, İdarî, İktisadî Tetkikat Tecrübesi.* Resimli Ay Matbaası, 1932.

Aydın, Suavi ve Çiftçi, Erdal. *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: Fihristü'l Aşâir*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.

Bozkurt, Serhat. "Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak 'Aşâir ve Muhâcirîn Müdîriyyet-i Umûmiyyesi'". Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2013.

----- "Son Dönem Osmanlısında Aşiretlerle İlgili Yapılan Kanuni Düzenlemelere Dair Bir Bilanço Denemesi (1909-1917)". *Aktör, Müttefik, Şakî: Kürt Aşiretleri.* ed. Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022: 51-73.

Çakmak, Yalçın. *Sultanın Kızılbaşları: II. Abdülhamid Dönemi Alevî Algısı ve Siyaseti.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

----- "Osmanlı Devleti'nin Dersim İnancına Yönelik Algısı ve Tasvirine Genel Bir Bakış". *Tunceli (Dersim) Tarihinden Kesitler.* ed. Şahin Yedek. İstanbul: Hiper Yayınları, 2019: 157-179.

----- "'Mitik Bir Yurt' Olarak Horasan'dan Dersim'e Şeyh/Şıh Hasan Aşiretleri". *Aktör, Müttefik, Şakî: Kürt Aşiretleri.* ed. Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022: 91-130.

Çakmak, Yalçın ve Şur, Tuncay. "Margins of Allegiance and Revolt: Relations between Kurdish Tribes and the State from the Late Ottoman Period to the Early Modern Republic". *International Journal of Conflict and Violence*, 16 (2022): 1-15.

Çalışlar, İzzeddin [yayına hazırlayan]. *Dersim Raporu.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Demir, Doğukan. "Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Dersim (Tunceli)'de Toplumsal Mühendislik", Yüksek Lisans Tezi, Munzur Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü, Tunceli, 2024.

Dersimi, M. Nuri. *Hatıratım.* Stockholm: Roja Nû Yayınları, 1986.

Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946), Krokiler. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010

Halaçoğlu, Yusuf. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi.* 4. Baskı. Ankara: TTK. Yayınları, 2006.

Klein, Janet. *The Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone.* California: Stanford University Press, 2011.

Lindner, Rudi Paul. *Osmanlılar ve Göçebeler.* Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2000.

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı.* İstanbul: Eren Yayınları, 1987.

Örs, Orhan. *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876–1909).* İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2019.

Özbek, Nadir. *İmparatorluğun Bedeli, Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908).* Ankara: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Sevgen, Nazmi. "Efsaneden Hakikate". *Tarih Dünyası*, III/21 (1951): 882-886.

Şur, Tuncay ve Çakmak, Yalçın. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürt Aşiretleri ve Devlet İlişkilerine Panoramik Bir Bakış". *Kürtler ve Cumhuriyet*. haz. Ayhan Işık vd. Ankara: Dipnot Yayınları, 2023: 935-952.

Yıldırım, Mehmet. "Desimlü Aşireti'nden Dersim Sancağı'na". *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1 2012: 23-37.

----- "Diyarbakır Valisinin 1835 Tarihinde Ovacık Üzerine Seferi". *Munzur Dergisi*, 42 (2016): 67-71.

Kişisel Görüşmeler

Zeynel Örnek ile kişisel görüşme, 2 Ağustos 2022.

Mehmet Yıldırım ile kişisel görüşme, 16 Aralık 2022.

Öz: Dersim aşiretleri, bölgenin Osmanlı egemenliğine girişinden (1514) kısa bir süre sonra otorite karşıtı eylemleriyle gündeme geldi. Bu da Osmanlı'nın bütün hükümdarlığı süresince bölgedeki idari pratiğinin, evvela otoritesini tesis etmesi amacıyla hareket etmesine vesile oldu. Söz konusu süre zarfında daha çok Kızılbaş-Alevi kimlikleriyle ayrıştırılan bölge aşiretleri, hemen sonrasındaki Cumhuriyet'in ulus-devlet anlayışıyla birlikte inançlarının yanı sıra bu kez de Kürtlükleriyle gündemleştirildiler. Bu bakımdan hem tarihsel hem de güncel manada Dersim mıntıkasındaki Ovacık bölgesinin bu anlatı içerisinde özel bir yeri söz konusudur. Çünkü Osmanlı, özellikle 19. yüzyıldaki merkezileşme eğilimlerine paralel, Dersim'de egemenliğini tesise özel bir önem verirken, otorite karşıtı davranışlarıyla anılan "iç Dersim" bölgesindeki Ovacık aşiretleri de sıklıkla bahis konusu oldu. Bu durum Osmanlı sonrasında kurulan Cumhuriyet'in erken evrelerinde de devam etti.

Ovacık bölgesi aşiretleri, Osmanlı tarafından a-) bölgedeki "Ducik/Tujik" dağından hareketle "Ducik/Tujik Ekradı" b-) Birçoğunun mensubu oldukları aşiret yapılanmasının ortak adı olan "Şeyh Hasanlu aşiretleri" c-) zaman içerisinde Şeyh Hasanlıların alt kollara bölünmesiyle kendi müstakil adları ve son olarak d-) doğrudan kendi yerleşik oldukları bölgeden hareketle "Ovacık aşiretleri" gibi isimlerle anılmıştır. Bu çalışmada ilk olarak, Ovacık bölgesindeki aşiretlere dair güncel saha çalışmalarından elde edilen ampirik bilgiyle, yine bu aşiretlere dair resmî ve gayri resmî söylemdeki bilginin mukayesesi yapılmaktadır. Devamında, mevcut verilerden hareketle resmî belgelerde aşiretlerin 19. yüzyıl Osmanlısından erken Cumhuriyet dönemlerine değin şekavet hadiselerden ötürü resmî söylemde nasıl ele alındıkları irdelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Dersim, Ovacık, 19. yüzyıl, aşiret, şekavet.

Anti-Authoritarian Movements of the Ovacık Tribes of Dersim in the 19th Century and Later

Abstract: Shortly after the region came under Ottoman rule (1514), Dersim tribes came to the fore with their anti-authoritarian activities. This led to the Ottomans' administrative practice in the region throughout its reign, which was primarily aimed at establishing its authority. During this period, the tribes of the region were mostly differentiated by their Kizilbash-Alevi identities, but with the nation-state understanding of the Turkish Republic, they were brought to attention with their Kurdishness as well as their beliefs. In this respect, both in historical and contemporary terms, the Ovacık region in the Dersim district has a special place in this narrative. This is because the Ottoman Empire, especially in paral-

lel with its centralization tendencies in the 19th century, placed a special emphasis on establishing its sovereignty in Dersim, while the Ovacik tribes in the "inner Dersim" region, which were known for their anti-authoritarian behavior, were frequently referred to. This situation persisted in the early stages of the post-Ottoman Republic.

The tribes of the Ovacik region were referred to by the Ottomans as a-) "Ducik/Tujik Ekradı" based on the "Ducik/Tujik" mountain in the region, b-) "Sheikh Hasanlu tribes", which was the common name of the tribal organization to which most of them belonged, c-) "Sheikh Hasanlu tribes", which acquired their distinct names, with the subdivision of the Sheikh Hasanlu tribes into sub-branches over time, and finally d-) "Ovacik tribes" based on the region in which they resided. This study first compares the empirical information on the tribes in the Ovacik region obtained from current field studies with the information on these tribes in official and unofficial discourse. Then, based on the available data, it analyzes how the tribes were treated in official discourse from the 19th century Ottoman period to the early Republican period due to the incidents of banditry in official documents.

Keywords: Dersim, Ovacık, 19th century, tribe, banditry.

İtaat, "Sivil İtaatsizlik" ve "Yönetişim": Emr-i Bi'l-Maruf ve Nehy-i Ani'l Münker

Mehmet Taylan ESİN*

I. Mutlakiyetin Sınırlandırılması

19-20. yüzyıl İslam siyaset düşüncesinin ilgi alanlarından başlıcası mutlakiyetin sınırlandırılması meselesidir. Meşrutiyet yanlısı olarak tanınan Muhammed Hüseyin Naini 1909 tarihli kitabında iki tür hükümetten söz eder. İlki mutlakiyetçi, otokratik, keyfî, baskıcı, gasıp, köleleştirici ve diktatöryel gibi sıfatlarla tanımlanır. İkincisi ise şartlı (meşrutî), sorumlu, sınırlı, eşitlikçi ve temsile dayalı hükümet tarzıdır. Burada yurttaşlar kaynakların tahsis ve kullanımında söz sahibi iken yöneticiler hizmetkardır. Sınırlı mutlakiyet, İslam aleminde özlenen ama henüz gerçekleşmemiş bir düzendir.[1]

Sınırlandırma fikrinin mimarları bir iddiaya göre "Yeni Osmanlılar"dır.[2] Örneğin Namık Kemal'e göre Osmanlı hükümet sistemi, ulemanın yasama, sultan ve vezirlerin yürütme, yeniçerilerin temsil ettiği silahlı halkın ise denetim gücüne sahip olduğu dengeli, "meşru ve mantıksal" bir yönetimdi.[3] Konu askerî-toplumsal güçler değil hükümet organları açısından ve geç dönem

* Araştırma makalesi. Geliş tarihi: 10 Eylül 2024 / Kabul tarihi: 25 Eylül 2024.

[1] Charles Kurzman (ed.), *Modernist Islam, 1840-1940: A Sourcebook* (Oxford: Oxford Uni. Press, 2002), 119-20.

[2] Mümtazer Türköne, *Siyasi bir İdeoloji olarak İslamcılığın Doğuşu* (İstanbul: İletişim, 1991), 115. Tacitus'un "Krallar sınırsız veya keyfi güce sahip değildir" sözü, sorunun Ortaçağ Avrupası'na kadar uzandığını düşündürür.

[3] Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (İstanbul: İletişim, 1996), 344.

için ele alınırsa, örneğin Mansurizade'ye göre sınırlayıcı unsurlardan biri şeriat diğeri ise meşverettir.[4]

Şeriat, itaati önceleyen ve koşullarını tanımlayan mutlak yasadır: Her ne kadar *Kuran* tüm amirlere itaati zorunlu tutuyorsa da,[5] bu mutlak değil şartlı bir buyruktur. Amirler meşru değilse veya Şeriat'a aykırı emirler veriyorsa itaat uygun görülmez.[6] "Şeriat" terimi uzun bir tarihsel süreçte içiçe girmiş bir dizi kavrama işaret eder. Şeriat ile kasıt fıkıha konu olan kutsal ve dünyevî kaynaklar (*Kuran* ve hadis), yasama ("teşri"), yargı süreçleri ("şerî mahkeme") veya toplum düzeni ("şeriat talebi") midir (Hallaq)? Uygulamada bir amaç mı yoksa araç mıdır?[7] Şeriat istenir mi yoksa işlenir mi?[8] Sabit mi yoksa değişken ve yoruma açık mıdır?[9] Şeriat mutlak kabul edilse de çözüm sunamadığı,[10] hatta bazen sunduğu durumlarda[11] bile "örf" kavramına başvurulur. Mutlakiyeti sınırlandırması beklenen şeriatın anlam ve kapsamı belirsizlikler taşır.

Meşveretin (danışma, şura) de anlamı değişkendir: "Şura-yı ümmet" iddiaya göre İslam'ın ilk dönemlerinden beri vardır, ancak örneğin Şeyhülislam Musa Kazım'a göre bu haliyle 20. yüzyıldaki anlamından birkaç yönden farklıdır. Erken dönem şurası daha etkilidir; çünkü şura erkanı görevlerini gönüllü/karşılıksız yapar. Daha yücedir; çünkü kişisel veya kavimsel çıkarlar gözetilmez. Üçüncü fark zaman ve mekanla ilgilidir: Meşrutiyet'te "şura-yı ümmet"in toplantı merkezi İstanbul ve toplantı sıklığı sınırlı iken, İslam'ın erken döneminde "bütün mahalle mescitleri, Cuma ve bayram camileri ve

---

[4] Albert Hourani, *Arabic Thought in The Liberal Age 1798- 1939* (Cambridge: Cambridge Uni. Press, 1983), 89-90.

[5] "... Peygambere ve sizden olan ulu'l-emre [yöneticilere] de itaat edin" (Nisa 4: 59).

[6] Mansurizade Said, "Taaddud-ı Zevcat İslamiyet'te Men Olunabilir", *İM* C1/S8, (21.5.1914).

[7] H. Erdem Çıpa. "Empire or Faith", *J Ottoman and Turkish Studies Association* 8/2 (2021): 211–25.

[8] 1909 Ayaklanması sonrasında Manastırlı İsmail Hakkı Bey'in seslenişiyle: "'Şeriat isteyin!' Var mı böyle ayet, hadis? Hey melûn şerîat istenmez, şerîat işlenir, ne ise hükmü ona mutabaat olunur [uyulur]" ("Mevaiz-59", *SM* C2/S42 (21.5.1909c).

[9] İtikadat, ibadat, melekat (ahlak) ve muamelat başlığı altında dört kısma ayrılan şerî hükümlerden muamelat içtihada tabidir (Mehmet Şemseddin, "İctihad", 191-3). Gökalp de naklî (nass) ve içtimaî şerîatı (örf) birbirinden ayırır: Naklî şerîat değişimden azade ve kusursuzdur. İçtimaî şeriat ise içtimai hayat gibi daimî bir oluşum halindedir (1914a, b). II. Meşrutiyet sonrası şeriatın içtihatla ilişkisini ele alan kuramlar nazik dengeler gözeterek (Esther Debus, *Sebilürreşad* (İstanbul: Libra, 2009), 112-8) içtihat kapısını aralamaya çalışır.

[10] Mardin, *Yeni…*, 117-20.

[11] Hüseyin Yılmaz, *Caliphate Redefined* (Princeton: Princeton Uni. Press, 2018), 175.

namazgâhları ve senede bir kere alem-i İslam'ın her tarafından gelen ve hüccacın içtimagahı bulunan Arafat Dağı" birer şura yeridir. Bu mekanlar yalnız ibadete has değil, ümmet işlerinin de görüldüğü yerlerdir. Geleneksel şura tabana yayılmıştır, herkesin katılım ve katkısına açıktır, ayrıcalık ve çıkarlardan arîdir, saraylarda ve kapalı kapılar ardında kalmaz, sokağa taşar, planlı değil devamlıdır. Ali Suavi de erken dönem İslamını meşverete dayalı bir rejim, bir cumhuriyet olarak görür.[12] Başka bir yerde erken İslam'ın sultan, vs. değil "güzel ahlaklı" insanların hakim olduğu, din veya mezhep ayrımı gözetilmeyen, keyfiyet, çatışma ve kargaşa gibi sorunların yaşanmadığı, "zulm"e karşı işbirliği, denetim ve direnişin örgütlenebildiği bir yönetim tarzı olarak yorumlar.[13]

Namık Kemal'e göre hükümeti "adalet dairesi"nde tutmanın iki çaresi vardır: İlki yönetim esaslarını ("nizamat-ı esasiye") "zımniyetten kurtararak aleme ilan etmek", bugünkü deyişiyle şeffaflıktır. İkincisi ise yürütme ile yasamanın aynı odakta toplanmamasını sağlayan meşverettir. Meşveret burada Musa Kazım'ın söz ettiği anlamda tabana yayılmış bir karar mekanizması değil yasama yetkisinin hükümetten alınarak meclise verilmesidir.[14] Murat Bey'in *Mizan*'ın en azından ilk sayılarında meşveretten kastı ise Namık Kemal'den de farklıdır: Gücü sınırlayacak organlar "Anadolu'dan gelecek derme çatma aza"nın seçileceği avam meclisleri değil hükümetleri kontrol edebilecek akademya, ilmiye encümeni vs gibi seçkinci kurumlardır.[15] Meşveret fikri de şeriat tasavvuru gibi çok anlamlıdır.

Tunuslu Hayreddin Paşa sınırlandırma meselesini 1867'de ele alır. Yönetim sistemlerinin doğal eğilimlerinden olan sınırsız otorite ve zulüm Batı'da yasa gücü ile engellenirken, şeriatın uygulanmadığı Müslüman monarşilerinde hâlâ egemendir. Şeriat ve meşveret bu noktada buluşur: Şeriatın yöneticilere hatırlatılması, keyfiliğin sınırlandırılması ve adaletin böylece sağlanmasına dair hadislerde birçok örnek bulunur. Bu uyarıları mümkün kılan, şeriatın önemli unsurlarından biri olan şuradır. Hayreddin Paşa'nın örnek verdiği hadislerden biri Hz. Ömer'e aittir. Cemaatinden biri, hata yaparsa halifeyi "gerekirse kılıçla" düzelteceklerini söyleyince, Ömer böyle bir cemaati olduğu için şükreder. Hayreddin Paşa'nın yorumuna göre, hilafet ve din konu-

---

[12] *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Ali Suavi" maddesi.

[13] Battal Uğurlu, "Ulum Gazetesi'nin Tematik İncelenmesi" (yüksek lisans tezi, Van Üni., 1997), 48-50.

[14] "Ve şavirhüm fi'l-emr", Hürriyet, 20.7.1868 (Namık Kemal. *Sürgünde Muhalefet* (İstanbul: Vakıfbank, 2020), 67). Başlık, Al-i İmran 3:159'da yer alan "Ve işlerinde onlarla istişare et" ifadesine gönderme yapar. Suavi'deki kuvvetler ayrılığı fikri için bkz. Türköne, *Siyasi*, 121.

[15] Emil, Birol. *Mizancı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Edebiyat Fak., 1979), 345-7.

sunda hassas olan Hz. Ömer şeriata uygunluğunu bildiği için bu "şura" tehdidi karşısında sesini çıkarmaz. Her yönetimin karşısında bir muhalefet veya denetimin, bu denetimin ardında da akıl veya şeriata uygun başka bir denetimin olması ideal ve hayatidir. Aslında Batı'daki hukukun işlevi de bu ikinci denetimdir.[16] Suavi'ye göre meşveret şeriatın gereğidir.[17]

II. Düzeltme İlkesi

Hayreddin Paşa'nın bu iki aşamalı denetimin yanı sıra "emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l münker" (örfü/tanınanı/doğruyu/hayrı emretme, inkar edileni/tanınmayanı/kötüyü/yanlışı yasaklama) ilkesinden söz etmesi, ilkenin İslam (ya da Osmanlı) siyaset düşüncesinde meşveret ve şeriat gibi monarşiyi sınırlandırıcı unsurlardan biri olarak ele alındığını düşündürür (göndermelerdeki orijinal ifadeler haricinde, bu metinde doğrunun emri ve yanlışın yasaklanması kısaca "düzeltme ilkesi" veya "düzeltme görevi" olarak anılacaktır).[18]

İlke *Kuran* ayetlerinde[19] ve hadislerde geçer. Ancak bu kaynaklardaki terimin İslam siyaset literatüründe sonradan kazandığı anlamları taşıyıp taşımadığı açık değildir. Hadise göre Hz. Muhammed çevresindeki yanlışları gören herkesin eliyle (yaptırım ve cezalandırma), yapamazsa diliyle (eleştiri), onu da yapamazsa kalbiyle (ayıplama) düzeltmesini ister. Hadis dikkat edilirse yasaklamadan değil düzeltmeden söz eder. Peygamber'e izafe edilen "cihadın en faziletlisi, zalim sultanın yanında hakkı söylemektir" hadisi de düzeltmekten söz etmez. Yine de ilke, İslam geleneğinde emretme ve yasaklama ikilisiyle anılır.[20]

İlkenin altı boyutu olduğu gözlenebilir: Konusu (neyin emredildiği), öznesi (emreden), muhatabı (emredilen), uygulama şartları, uygulama tekniği/düzeyi ("kalple, dille, elle") ve hizmet ettiği amaç. Bunlar mezhep ve fıkıh ekollerine göre değişkenlik gösterir. Geniş yoruma göre düzeltme ilkesine konu olan, kutsalın emrettiği tüm doğrular (vacip ve caiz), yasakladığı ise tüm yanlışlardır. Yanlışlar hem yapılmış hem de yapılacak olanları kapsar. Dolayısıyla düzeltme ilkesi hem geçmişi hem de geleceği gözetir. İlkenin

---

[16] Hourani, *Arabic…,* 44-5.

[17] Türköne, *Siyasi…*, 105-8.

[18] "Tebliğ" gündelik dilde sadece bilgi verme anlamı taşıdığı ve fiziksel müdahaleyi içermediği için "düzeltme" terimini tercih ettim.

[19] Ali-i İmran 3:104; 3:110; Tevbe 9:71.

[20] Michael Cook, *Forbidding Wrong in Islam: An Introduction* (Cambridge: Cambridge Uni. Press, 2003), 3-4. Suudi Arabistan'da ilke ile müsemma, "mutavva" olarak bilinen 1940'da kurulmuş, 2016'da yetkileri azaltılmış bir polis gücü vardır.

öznesi hür, erkek, yetişkin Müslümanlar ile devletlerdir.[21] Gayrimüslimler tamamen ve aşağıda açıklanacağı gibi günahkarlar kısmen ehliyetsiz iken kadın ve kölelere ilişkin istisnalar vardır. Uygulama düzeyi açısından, hadisin öngördüğü gibi, el ve dille düzeltme yetkisi genellikle statü ve kudret sahiplerine aittir;[22] mümin gönlüyle bazen mimikleriyle kınayabilir.[23] Düzeltme görevi bazı alimlere göre herkese farzdır. Ancak toplulukta bir emreden varsa, diğerleri bu sorumluluktan kurtulabilir ("farz-ı ayn/farz-ı kifaye"). Düzeltme yükümlülüğü "vacip" ve "mendup" terimleriyle de anlatılır.[24] Görev vacipse de uygulaması bazı şartlara bağlıdır:[25] Örneğin uygulama düzeyinin işlenen kusurla "orantısız" olmaması gerekir.[26]

İlkenin muhatapları ise bazı kaynaklara göre hukukî ehliyeti olanlar, bazılarına göre hitaba uygun olanlar bazılarına göre tüm insanlardır. Ancak alim ve yöneticiler birçok kaynakta özellikle topluluk içinde düzeltmeden muaf tutulur. Bu muafiyet yöneticilere marufu emretmenin "istenmeyen" sonuçlarından kaynaklanmış olsa gerek.[27] Örneğin bir 12. yüzyıl eserine göre hükümdara yalnız iken nasihat etmek gerekir; diğer türlü topluluk önünde küçük düşmüş ve azarlanmış sayılır.[28] Aşağıdaki tarihsel örneklerde bu muafiyetin bazen işlemediği görülecektir.

Amacına gelince, düzeltme bir erdem midir veya herhangi bir şekilde öznesinin yararına mıdır? İslam literatürüne göre olmayabilir, hatta olmamalıdır. Olmayabilir çünkü Müslümanların bir kısmı çevresindeki "ahlakî hijyeni" önemsese de, tasavvuf ehli "sulh-ı kul" ilkesi gereği kimseye karışmaz, huzurunu bozmaz. Hadislere göre iyi bir Müslüman kendisini ilgilendirmeyen şeyleri görmezden gelmeli ve karışmamalıdır.[29] Rivayete nazaran bir ehl-i

---

[21] İslam devletinin varlık nedeni bu ilkedir (Celalüddin El-Umerî, *Emr-i Ma'ruf Nehy-i Münker* (İstanbul: İnsan, 1997), 47, 80, 131-2.

[22] El Umerî, *Emr-i…*, 130-5, 191.

[23] Benzer bir yetki sorunu şeriat için de vardır: Şeriati korumak her Müslümanın mı yoksa ulema ve ayanın görevi midir (Türköne, *Siyasi…*, 106)?

[24] Katip Çelebi, *Mizanü'l Hakk fi İhtiyari'l Ahakk* (İstanbul: Tercüman, 1980), 85; Ali Korani, *Toplumsal Yozlaşmaya Engel Olmak* (İstanbul: İhtar, 1998), 26-7; Türköne, *Siyasi,* 125.

[25] El Umerî, *Emr-i…,* 186-9; Korani, *Toplumsal…*, 44-50.

[26] Takıyuddin Birgivî, *Tarikat-ı Muhammediyye* (İstanbul: Demir, 1979), 362.

[27] Cook, *Forbidding…,* 13-25.

[28] Ebü'n-Necîb Seyzerî, *Nehcü's-Sülûk fi Siyaseti'l-Mülûk* (İstanbul: Büyüyenay, 2013), 229-32.

[29] "Dinde zorlama yoktur" ayetiyle (2: 256) desteklenir.

zühd muhtemelen hayatını doğrudan etkilemeyecek bir şeyi sorguladığı için kendi kendisine içerlemiş ve bir ay oruç tutma cezası uygulamıştır.[30]

Ne kadar yaygın olduğu bilinmeyen bu sakınma durumu, sadelik isteği ya da kibirden uzak durma ihtiyacı olabilir. Zira düzeltme girişimi bir özveri ve cesaret işi olduğu kadar bir ego şişkinliği sonucu da olabilir. Mümin kendi yararına olduğu için istediğini hissederse düzeltmeden kaçınmalı, önce kendi ruhunu araştırmalıdır: Bir hatanın giderilmesi veya iyiliğin ortaya çıkmasını mı yoksa düzeltme şerefinin kendi hanesine yazılmasını mı istemektedir?[31] Düzeltme ehliyetinin ön koşulunun nefs hakimiyeti ve ıslahı olduğu savını bir kısım çağdaş ulema da savunur: "Kendi nefsine merhamet ve himmeti olmayanların kimseye faydası yoktur".[32] Aşağıda değineceğimiz Haydarîzade de aynı fikirdedir. Ancak farklı görüşler de vardır: Başkasını ıslah eden kendini de etmiştir.[33] Ali Suavi de düzeltmeyi nefs terbiyesinden öne koyar.[34] Hatta bazı alimlere göre düzelten kişi ayıpladığı tutumu bizzat sergileyebilir, tepkisiyle tutarlı davranmak zorunda değildir;[35] önemli olan görevini yapmasıdır. Düzeltmenin dıştan mı yoksa içten mi başlayacağı konusundaki görüş farkı 18. yüzyıl Osmanlı uleması arasında da gözlemlenir.[36]

Düzeltme görevinden sakınması, mümini, uyaracağı kişilerin gazabından koruyabilir. Muhatabı güçlü biri ise, düzeltme, vacip olmakla beraber tehlikeli sonuçları olabilecek bir çabadır. Aksi yönden düşünüldüğünde ise "müdahene" (yağcılık, dalkavukluk, uzlaşma çabası) amirleri düzeltme görevinin en büyük düşmanıdır. Müdahene "önlemeye gücü yettiği halde kötüden veya başka birinden çekindiğinden ya da dinî duyarsızlığından dolayı kötülüğü" engellememektir.[37] Müdahene tahakkümün hem kanıtı hem de destekçisidir. Korku nedeniyle veya iyi görünme arzusuyla müminler, otorite karşısında söylemesi ve yapması gerekenleri yapamaz. Yönetenle yönetilenin ilişkisi tahakküme dayandığı sürece aralarındaki diyalog sahtedir ve her iki tarafa da

---

[30] Christopher Melchert, "The Piety of the Hadith Folk", *IJ Middle East Studies* 34/3 (Ağustos 2002): 425-39. Tasavvuf ehli yanlışları sözle, açıktan açığa değil niyet ve hal yardımıyla içten içe düzeltir (Cook, *Forbidding…,* 38).

[31] Cook, *Forbidding…,* 90.

[32] Müftüzade Ahmet Esad, 'Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i ani'l-Münker, Manası ve Suver-i İfası", *Ceride-i Sûfiyye* S160 (16.6.1919). Maide 5: 105: "Ey iman edenler!... Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez".

[33] El Umerî, *Emr-i…*, 147, 186-8.

[34] Türköne, *Siyasi…,* 125.

[35] Katip Çelebi, *Mizanü'l…,* 84; Birgivî *Tarikat-ı…,* 364.

[36] Nir Shafir, "Moral Revolutions", *Comparative Studies in Society and History* 61/3 (2019): 617.

[37] *TDV İslam Ansiklopedisi.*

zarar verir.[38] Yönetilen kendini korumak veya çıkar sağlamak için gerçeği çarpıtırken, yönetici de kendini yanlış değerlendirir. Suavi'ye göre müdahene "milletin esaretinin" nedenidir.[39] Gazali'ye göre müdahenenin olmaması tek başına yeterli değildir; tahakkümü engelleyecek olan, hakikatin söylenmesi, düzeltme ilkesinin uygulanmasıdır.[40] Adab literatürü yöneticiye koşulsuz itaati önerir, ancak müdaheneyi de uygun bulmaz.[41]

Düzeltme muhatabın hayrına mıdır? Düzeltme kuramını sistematik biçimde ele almayan Hıristiyan ilahiyatının görüşü İslam'ınkinden farklıdır: Aquinas'a göre düzeltme muhatabın iyiliğini sağlamak için yapılır, hataya düşmüş din kardeşine yapılan hayır/yardımdır.[42] İslam'da ise muhatabın selameti değil, yanlışın durdurulması, zulmün engellenmesi, adalet ve genelin iyiliği ön plandadır: Musibet gizli işlendiğinde sadece sahibine, uluorta yapıldığında ise yasaklamayan herkese zarar verir.[43] Nitekim düzeltme ilkesi, uygulandığı yer ve dönemlerde ümmete sağlıklı bir işleyiş kazandırır. Hz. Ebubekir ve Ömer'in döneminde bu ilkenin uygulanması sayesinde gıpta edilen eserler verilir. Hatta Hz. Osman devrinde meydana gelen fikir coşkusu ("galeyân-ı efkâr") bile bu ilkeye aşırı bağlılığın ("fart-ı riayet") sonucudur.[44] Bir görüşe göre İslam bu ilke üzerine kuruludur.[45].

Düzeltme ilkesinin şeriat ve meşveretle olan ilişkisi nedir? Erken İslam'ın mutlak değil sınırlı egemenliğe dayalı olduğu savı, Hayreddin Paşa'nın söz ettiği mekanizmadan, ümera, ulema ve şeriatın birbiri üzerindeki zincirleme denetiminden kaynaklanır: "Ümera halk üzerinde, ulema ümera üzerinde ve ilim (şeriat) ulema üzerinde hakimdir".[46] Düzeltme ilkesi bu zincirin tam göbeğinde yer alır: Kanuni Sultan Süleyman çıkardığı yasaların çiğnenmemesi için müstakbel padişahların gerektiğinde uyarılması görevini alim ve vezirlerine verir.[47] Örfî hukukun olduğu gibi, düzeltme ilkesi, şeriatın ihlalini en-

---

38 Eski Yunan'da "parrhesia", iktidar ve müdahene ilişkisi için bkz. Michel Foucault, *The Hermeneutics of the Subject, Lectures at the College de France 1981-82* (Londra: Palgrave Macmillan, 2005).

39 Türköne, *Siyasi…,* 125.

40 David Decosimo, "An Umma of Accountability", *Soundings* 98/3 (2015): 260-88.

41 Nasirüddin-i Tusî. *The Nasirean Ethics* (Londra: George Allen, 1964), 240-2.

42 Cook, *Forbidding…,* 155.

43 Müftüzade, "Emr-i…"

44 Mehmet Şemseddin, "İslam'da…" Buradan düzeltme görevinin akılla olan ilişkisi konusunda ortaya bir soru çıkar. Düzeltme müminlerin "çevre sağlığı"nı gözeterek aldıkları rasyonel bir karar mıdır, yoksa şerî bir yükümlülük mü (Cook, *Forbidding…,* 12)?

45 El-Umerî, *Emr-i…*, 80-90.

46 Mardin, *Yeni…*, 407-17.

47 Cook, *Forbidding…,* 113.

gellemek amacıyla da kullanılır. Zincirleme hakimiyet şeriat aracılığıyla sağlanır. Şeriatı hatırlatan ve destekleyen ise düzeltme ilkesidir.[48] Ali Suavi'nin başka çalışmalarında da söz ettiği bu ilke,[49] mutlak iktidarı sınırlamanın yollarından biri olduğu kadar şeriat ve itaati de hayata geçirir. İktidarı şeriata çağıran düzeltme ilkesinden, Mardin ve Türköne'nin deyişiyle "sivil itaatsizlik"ten, şeriat çevresinde örülmüş bir "ittihad ve ittifak" doğar.[50]

Düzeltme ilkesinin yegane işlevi iktidarı sınırlandırmak değildir. Bu yazıda ilkenin Osmanlı'nın son dönemindeki diğer kullanım biçimleri ele alınacak; kavramın geçirdiği evrim incelenecektir.

III. Düzeltme İlkesinin Son Dönem Osmanlı'daki Örnekleri: Meşrutiyet Öncesi

İlkeye 15. yüzyıl vakanüvisleri değinir: Fitne artmakta; din ve ahlak gerilemekte; ilke ihmal edilmektedir. Yozlaşma ve kıyamet işaretlerinin artışına dair bu türden şikayetler mevcut düzenin örtük bir eleştirisidir.[51]

İlkenin siyasî eleştiride açıkça kullanımı 19. yüzyılda Ali Suavi'de görülür: Yazar, *Mukhbir* döneminde Sultan Abdülaziz'i dışarıda tutmak kaydıyla[52] vezir ve paşaları zalim ilan eder, hadis vs. kaynaklara göndermeyle öldürülmelerinin sorumluluk yaratmayacağını, tersine ihtilalci ve katillerin sevap kazanacağını yazar. Aşağıda zulüm ile düzeltme ilkesinin ilişkisine değineceğiz. Suavi'nin Âli Paşa'nın katline fetva verirken dayandığı esasların "özeti emr-i bil ma'ruf nehy-i ani'l-münker prensibidir".[53] Örfe itaati emreden ilke bu durumda isyana teşvik veya azm ettirir. Mardin'e göre Ali Suavi'nin siyaset kuramının en ilginç yönü "sivil itaatsizlik hakkını savunması"dır.[54] Türköne bu savı destekler.[55]

---

[48] Türköne, *Siyasi…,* 126.

[49] Ali Suavi, 'Usul-i Meşveret', *Mukhbir* (Londra), 14.3.1868'den alıntılayan Cook, *Forbidding…,* 113; Volkan Şenarslan, "Muhbir Gazetesine Göre 1866 Girit İsyanı" (yüksek lisans tezi, Sakarya Üni., 2011), 27.

[50] Türköne, *Siyasi…,* 109.

[51] Marinos Sarıyannis, *A History of Ottoman Political Thought up to the Early 19th Century* (Leiden: Brill, 2019), 39-42; 248-9.

[52] Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi* (İstanbul: İletişim, 1994), 396.

[53] Çelik, *Ali Suavi…*, 139-64, 312-398; Mecit Canatak, "Muhkbir Gazetesinin Sistematik Tahlili" (yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üni., 1995), 55-7.

[54] Mardin, *Yeni…*, 418.

[55] Türköne, *Siyasi…,* 124. Sivil itaatsizlikle iktidarın sınırlandırılması özdeş değildir: İtaatsizlik siyasi kurumların meşruiyetini kabul ederken çıkartılan yasa ve kararlara uy-

Ali Suavi'den yaklaşık on yıl sonra Nusret Paşa 1879 tarihli *Süluk-ul Malik* tercümesine Sultan Abdülhamit için yazdığı önsözde dönemin yönetim sistemlerini ve İslam hükümetinin bunlar arasındaki yerini tartışır. Bazı iddiaların aksine İslam ne demokratik ne de aristokratiktir. İslam'ın demokrasiyle mesafesi ilk olarak eşitlik kavramının sonucudur. Demokrasi, mezhep ve inancından bağımsız olarak fertlerin birleşerek bir hükümet seçmesidir. Açıkça dile getirmese de yazar bunun eşitliği varsaydığını ima eder. Oysa İslam'da cahil ile alim, Müslüman ile gayrimüslim eşit ve aynı statüde olamaz. İkinci olarak örneğin İngiliz meşrutiyeti krallık gibi görünmesine rağmen aslında avam ile asiller arasındaki ortaklığa dayanır. Oysa İslam hükümeti bir ortaklık değil tek elden yönetilen, zümrelerin merkeze bağlı olduğu ve birbirini dengelediği bir sistemdir. Ayrıca zamandan bağımsızdır: İslam hükümeti sahih ve sadık inançları, cismani ve ruhani işleri bünyesinde topladığı için her devrin mizacına uygundur. *Kuran* ve hadisin yolu tutulursa hakkaniyet ve adalet sağlanacak; her sınıf kendine düşene razı olacaktır.

Tek merkeze bağlı olmaları, zümre ve fertlerin ilahî emirlere, peygamber ve halifeye kalpten itaatla "mükellef ve memur" olması demektir. İslam hükümetinin esası "müminler emiri"nin emrettiği doğrulara uymak ve yasakladığı yanlışlardan kaçınmaktır.[56] Nusret Paşa'nın söz ettiği düzeltme ilkesi mutlakiyetçi bir düzen öngörür. Bu Berkes'e göre açıkça bir teokrasi talebidir.[57] Berkes haklı olsa bile madalyonun öteki yüzüne de bakmak gerekir. Nusret Paşa'nın Osmanlı hükümet biçimini Batı'daki yönetim modellerinden ayırmak ve padişahın iktidarını mutlaklaştırmak için değindiği düzeltme ilkesine, Ali Suavi, aksine mutlakiyete karşı çıkmak için başvurur.

Ali Suavi ve Nusret Paşa'da düzeltme ilkesinin yanında yer alan iki kavram gözlemlenir: Zulüm ve adalet (ya da denge). Adalet ve denge arasındaki ilişkiyi erken dönem İslam siyasî öğretisinde de görmek mümkündür: Hükümdarın görevi, farklı çıkar gruplarına eşit davranmak değil mevcut hiyerarşiyi bozmadan statükoyu korumak yani adaleti sağlamaktır. "Zulüm" (yerine koymamak, sınırı aşmak anlamında) ise aksine bir zümrenin diğerinin payına el atmasına izin vermektir. Adalet ("adl" kökünden, doğru yere koyma, dengeleme anlamında) ölçüyü tutturmak, insaf ("nısf" kökünden, yarım anlamında) ise bu denge çerçevesinde bölüştürmek ve pay etmektir.[58] İslam'ın adil bir düzen olması için Suavi erken İslam'da olduğu gibi iktidarın denetlenmesini öngörürken, Nusret Paşa amire itaat edilmesini, *Kuran* ve

---

mamaktır (Bernard E. Harcourt, "Political Disobedience", *Critical Inquiry* 33 (2012)). Sınırlandırma ise iktidarın yapısında bir değişiklik talebidir.

[56] Müşir Nusret Paşa, *Nüsretül Hamid* (İstanbul: TYEK, 2020), 41-6.

[57] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: YKY, 2002), 324.

[58] Roy Mottahedeh, *Loyalty and Leadership in An Early Islamic Society* (Londra: Tauris, 2001), 177-8; Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Dili* (İstanbul: Rey, 1992), 158-9.

hadislerin izlenmesini yeterli görür. Her iki görüş de düzeltme ilkesinin adaletin temini ve zulmün önlenmesindeki işlevini vurgular.

1891'de Ahmet Rıza zulüm kaynağının teşhisinde Ali Suavi'den bir adım daha ileri gider ve "bir zalim hükümdarın kötülüğünün hükümet idaresini ve genel ahlakı pek çabuk bozabileceğini" yazar.[59] Bu sav zulmün kaynağı olarak hükümdara işaret etmekle kalmaz, genel ahlakın bozulmasını da onun kötü yönetimine bağlar. Böylece İslam'ın zulmün önlenmesine ve ahlaklı yönetime dayalı siyaset anlayışı, bu kez doğrudan hükümdara muhalefet bağlamında ele alınır. Abdülhamit Han'ı 1909'da tahttan indiren fetva metni, "Müslümanların imamı"nın ahlaka, şeriata, devlet yönetimine aykırı davranmasına ve "başka türlü zulümleri de... adet edinmesine" bağlanır.

1896'da İttihat ve Terakki Cemiyeti tüm vatandaşları düzeltme ile görevlendirir. Cemiyet üyesi olmakla iftihar eden bir alim Cemiyet'in Mısır Şubesi'nce yayımlanan *Ulemayı Din-i İslama Davet-i Şeriye* adlı risaleye ek sayılmak üzere *Meşveret*'e bir yazı gönderir. İlk cümlede tüm Müslümanların doğruyu emretmek ve yanlışı yasaklamakla "vücuben mükellef" oldukları belirtilir. Korkusuz ve tereddütsüzce davranan, bu yolda gerekirse şehit olan herkes erdemlidir ve Allah katında bağışlanır. El ve dille zulme karşı direnmek mümkün olmasa bile "iman uzvu" olan kalple zulmü lanetlemekten ("tenfir") geri durulmamalıdır. Zira bu şerî görevi yapmayanlar hem asî sayılır hem de bela ve musibete müstehak olur. Nitekim o dönemde yaşanan tam da budur. Bu tehlikenin karşısında ise "zalim ve müstebidlere" karşı bu görevi yapmak için oluşturulmuş İttihat ve Terakki Cemiyeti vardır. "Peygamberimiz'in bile takdir ve tahsin buyurdukları … hilf-ul füdul"un[60] çağdaş bir örneği olan Cemiyet'e gereken maddi-manevi tüm destek verilmelidir. *Meşveret*'teki diğer bir yazıda düzeltme ile görevlendirilmiş Müslümanların zulmü engellemek ve mazluma yardım etmekle de mükellef olduğu hatırlatılır. Başka bir nüshada Ahmet Rıza, halkın her şeyi hükümet veya meclisten beklediğinden şikayet eder. Oysa "zulmün önünü almak, adilin bekasına çalışmak, mezalime karşı nehy-i anil münker" şiarıyla karşılık vermek, böylece "vatanı, makam-ı hilafet ve saltanatı... kurtarmak her mümine elbette namaz kılmaktan, oruç tutmaktan ziyade fermandır, sevaptır".[61]

---

[59] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (İstanbul: İletişim, 2004), 182-3.

[60] Bkz. *TDV İslam Ansiklopedisi,* "Hilfu'l-Füdul" maddesi; Cook, *Forbidding…,* 150. Mardin'e göre "hilfu'l-füdul" Cahiliye'de işlerlik kazanan kabileler arası bir mahkemedir (*Yeni…*, 415). Fikrin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne uyarlanması için bkz. *Tasavvuf Dergisi* 2.

[61] Ahmet Çoşkun, "Meşveret Gazetesinin Transkribt ve Değerlendirmesi" (yüksek lisans tezi, Erciyes Üni. 2006), 377, 396, 472.

İslam'da hükümdara itaatin koşulsuzca talep edildiği teslimiyet öğretisi[62] zulmü engellemek gerektiğinde padişahın "hall"ine dönüşür: Ali Suavi Abdülaziz'i "zalimler listesi"ne katmasa da *İnkılap* yazarları padişahın "hallini" savunur.[63] Ahmet Rıza'nın zalimlikle suçladığı Abdülhamit Han, belki de doğrunun emri yolunda şehadetinin caiz gösterilmesiyle 1896'dan itibaren suikast hedefi haline gelir. Ahmet Rıza'nın ihtilal ve tedhişi kınayan yazılarına rağmen 1905'te teşebbüse geçilir.

IV. Düzeltme İlkesinin Son Dönem Osmanlı'daki Örnekleri: Meşrutiyet Sonrası

Muhalefet ve başkaldırı fikri ümmette düzeltme ilkesinde vücut bulur. Örneklerden biri, 1914 Temmuzu'nda Hopa'da ele geçirilen "İttihad-ı İslam ve Nehy-i Ani'l Münker-i Mücahidin Cemiyeti"dir. Hopa Mahkemesi eski Ceza Reisi Bahri Bey ve arkadaşı tarafından kurulan dernek, Tiflis, Bitlis vs. vilayet naipliklerine gönderdiği beyannamede şikayetlerini dile getirir. Kırmızı mürekkeple sanki bir ikaz metni olarak kaleme alınan beyanname iki ayetle başlar.[64] Müminler emredilenleri yaparsa ("kısas yani hududullahı" korursa) emniyetleri sağlanacak; nifaka düşmeden yaşayacak ve kefereye muhtaç olmayacaklardır. Aksi takdirde cezaları yıkım olacaktır. 1300 sene boyunca İslam hükümetleri bu ceza sonucu yok olmuşlardır. Osmanlı tarihinin son 300 yılında da "dine karşı gösterilen lakaytlık" sonucu düşmanlar payitahtı ele geçirir ve baskıyla yavaş yavaş "münafık, zındık, mülhit ve Avrupalı"lara teslim etmeye başlar. Hiçbir ilim ve gelişmeyi Avrupa'dan nakledemediğimiz açık olduğu, "halifeden hamala" kadar herkes bu derde çare aradığı ve "bu uğurda bir de hürriyet ve meşrutiyet borusu" çaldığı halde, "meşveret meclisi" Anayasa'nın İslam'ı koruyan maddeleriyle (11, 14, 17) ilgilenmez. Dikkat edilirse metindeki "çöküş" tezine halife ve Osmanlı meclislerinin ihmal ve hataları da dahildir. Düzeltme ilkesi gerekirse meşveret kurumuna karşı da uygulanabilir.

Çözüm, Haçlı mezalimine maruz kalan Müslümanların, ayetin (3: 103) emrettiği şekilde İslamiyet ve hilafeti koruması, "şeri hududu" hakkıyla uygulaması ve acilen iyiliği emredip kötülüğü engellemeye çalışmasıdır. Yanlış anlamaları engellemek için dernek "Alem-i İslam ve makam-ı Hilafete İlan-ı Cihad" adlı 400 sayfalık kitabı yayıma hazırlamıştır. Beyanname Müslümanları Avrupa pençesinden, cehalet ve şekavetten kurtarmayı vaadeder, çağrıya

---

[62] Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Dili* (İstanbul: Rey, 1992), 154-7.

[63] Türköne, *Siyasi…,* 126.

[64] Kısasta sizin için hayat vardır (2: 179) ve Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyen kafirlerin ta kendileridir (5: 44),

karşı çıkanların en ağır hududullah ile cezalandırılacağını ilan eder.[65] Konumuz açısından birkaç nokta dikkat çekicidir:

1. Hedef ilk aşamada sultan değil Osmanlı meclisleri ve Anayasa'nın ilgili maddelerine muhalefet eden ahlaksız İslam düşmanlarıdır. Çağrının Padişah'a karşı başkaldırı anlamına gelmediği ("huruc-u sultan manasına mahal kalmadan") özellikle vurgulanır.

2. Beyannamelerin valilere değil de naiplere gönderilmesi muhatabın aynı zamanda Meşihat olduğunu gösterir. Kitabın başlığındaki cihat çağrısı, Halife ve İslam alemine yöneliktir. Ancak bu yönelimin bir davet mi, yoksa tehdit mi olduğu açık değildir. İkincisi ise, düzeltme ilkesinin "İslam adına, İslam'a rağmen, İslam için" noktasına vardığı anlaşılır.

3. Dikkat çeken terimlerden biri beyannamede üç kez geçen "hududullah"tır. Allah'ın sınırları (-na dikkat etmek) olarak çevrilen hududullah *Kuran*'da çok yerde, bazen düzeltme ilkesi ile yan yana geçer (Tevbe 9:112). Hududullah ahlakla doğrudan bağlantılı olduğu için yer/zaman eksenlerinde göreli, kapsamı da örf gibi değişkendir.[66] Bu yazı açısından önemli olan, düzeltme ilkesinin bazılarına göre (örneğin ileride göreceğimiz gibi Gökalp) hududullah gibi örf ve ahlakın göreliliğine tabi sayılması ve belki de bu sayede her dönemde farklı saiklerle değişik hedeflere yönelik olarak kullanılabilecek kadar esnek olmasıdır. Belki de bu kullanışlılık nedeniyle sadece İstanbul'daki fikir adamları değil taşradaki seçkinler arasında da yankı bulur. "İttihad-ı İslam ve Nehy-i Ani'l- Münker-i Mücahidin Cemiyeti", unutkanlık ve gaflet içindeki ümmete varlık koşullarını silahlı mücadele ve tebliğ ile hatırlatmak ister.

II. Meşrutiyet, eşitlik, kardeşlik ve özgürlük şiarıyla bilinir. Ancak etki çapı geniştir: "Meşrutiyet", dönemin bir gazetecisine göre, 1908'de bütün kamuoyunu etkileyen, tüm "ümit, teselli ve deva"yı barındıran "sihirli" bir sözcüktür.[67] Farklı kesimler için birbirinden çok uzak anlam ve beklentiler taşır. Sultan Mehmet Reşat, metni kabine tarafından kaleme alınan Mebusan Meclisi'ndeki konuşmasına, Meşrutiyet ve meşverete dayalı bir hükümetin

[65] Başbakanlık Osmanlı Arşivi DH.EUM 89/15; DH.EUM.1.Şb 1/12; DH.ŞFR 43/5, 14.7.1914. Metnin büyük kısmının sadeleştirilmiş Türkçesi için bkz. Ayaydın, "Birinci…", 22-4.

[66] Fazlur Rahman, "The Concept of Ḥadd in Islamic Law", *Islamic Studies* 4/3 (Eylül 1965): 237-51.

[67] Ali Adem Yörük, "II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı" (doktora tezi, İstanbul Üni., 2016), 9, 73.

"şeriatın gereği" olduğu savıyla başlar.[68] Muhtemelen yeni rejimi makbul göstermek ve şeriata aykırılığı iddialarını[69] zayıflatmak için kullanılan bu taktik acaba ulemada nasıl yankı bulur?

İttihat ve Terakki'yi destekleyen ulemadan örneğin Bediüzzaman Said Nursi Meşrutiyet'i İslam aleminin gelecekteki "firdevs–i terakkisi"nin [gelişme sahası] ilk aşaması olarak görür. Ardından kendi norm ve tanımlarıyla yeniden kodlar: Meşrutiyet sadece hukuk ve milletin üstünlüğü, fikir hürriyeti, millet sevgisi ve duygu bağlarının ("ittihad-ı kulûb") güçlenmesi değildir, aynı zamanda "terk-i sefahat" gibi ahlakî bir ilkeyi de içerir.[70]

Mütareke şeyhülislamlarından Haydarîzade İbrâhim Efendi 1908'deki yorumunda, "tasfiye-i ahlak"ı Meşrutiyet'in ruhu sayar. Bu savın açıklamasını imzasız bir yazıda buluruz: Safvet Efendi'ye izafe edilen yazıya göre,[71] Meşrutiyet, İslam açısından bakıldığında, meşveret (danışma) usulünün ve düzeltme vecibesinin düzenli bir tecellisinden ibarettir. Anayasa gereği ümmetin vekillerinden oluşan Mebusan Meclisi'nin iki görevi vardır. Biri çağın ihtiyaca göre gerekli kanunları yapmak, diğeri bunların uygulanmasına nezaret etmek. İlki meşveretin, ikincisi ise düzeltme vecibesinin gereğidir.[72]

Böylece Ali Suavi ve Ahmet Rıza'da "sivil toplum"a düşen düzeltme görevi, ahlakın ıslahı beklentisi yüklenen Meşrutiyet'te yeniden hükümete döner. Ama Nusret Paşa'da olduğu gibi mutlakiyet rejiminin işleyiş mekanizması olmaktan çıkar, bu kez Meclis'e emanet edilir. Artık bir "sivil itaatsizlik" örneği değil "ümmetin vekilleri"ne verilmiş anayasal bir görevdir.

Düzeltme görevinin merkezî yönetime havalesi konusunda İslam literatürü sahih bir kuram geliştirememiştir. Birçok alim bu konuda hükümetin önemli bir rol oynamasını ister. Aşağıda değineceğimiz gibi Ahmed Naim, sokaklarda tesettürsüz dolaşan hanımlara hükümetin müdahalesini uygun bulur. Hatta bir alime göre devletin varlık nedeni bu türden müdahalelerdir. Birçok yorumcu için devleti düzeltmeyle görevli kılan, düzeltmenin bazen zor kullanmayı gerekli kılmasıdır. Kalp ve dille düzeltmek mümkün değilse kalan tek seçenek "el"dir. Bu durumda zor tekeline sahip devlet bazı mez-

---

[68] Lewis, *İslam'ın…*, 173.

[69] İsmail Kara, "İslamcılara Göre Meşrutiyet İdaresi" (doktora tezi, İstanbul Üni., 1993), dn. 115.

[70] Nurten Kaan, "Volkan Gazetesi'nde Meşrutiyet Düşüncesi" (yüksek lisans tezi, Kırklareli Üni., 2019), 173.

[71] Hatice Kunt, "Tasavvuf Dergisi (Yazarları, Konuları, Metin Tahlili)" (yüksek lisans tezi, 9 Eylül Üni., 2006). Çevrimyazısı için bkz. *Tasavvuf* 6/15 (2005): 453-6.

[72] Kunt, "Tasavvuf", 93, 79.

heplere göre doğrudan sorumludur. Birgivî'nin de dahil olduğu bir grup alim ise düzeltme görevinin tüm düzeylerde herkese düştüğünü kabul eder.[73]

Safvet Efendi bu tartışmaya katılmadığı gibi, elle düzeltme görevinin kimde olduğunu ve neyin düzeltilmesi gerektiğini de konu etmez. Sosyolojik bir çözümleme yapar: Meşveret ve düzeltme görevlerinin uygulamadaki başarısı, meclisin ve milletin ahlak düzeyiyle bağlantılıdır. Birlik, kardeşlik, manevî güzellik ve azim alışkanlık haline gelirse, "hiçbiriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz" hadisi gereği tüm vatandaşların yararı ve milletin egemenliği sağlanmış olur. Aksine milletin genel ahlakının "nefsanî" illet ve hastalıklarla "malul" bulunması genel yönetimde sorunlara yol açar ve millî egemenliği ortadan kaldırır. Millî egemenlik, genel ahlakı olgunluğa erişmiş mükemmel milletlerin niteliğidir. Mutlakiyet ise "hiffet ve sefahetin derekat-ı rezîlesine" (hafiflik ve zevkin en rezil ve düşük seviyesine) inen cahil kavimlerin akibetidir. Dolayısıyla her milletin hükümeti genel ahlakını yansıtır. Meşrutiyet'e kadar milletin başını öne eğdiren miskinlik ise, sonrasında o "müthiş idareyi deviren kuvvet", ümmetten bir kısmının[74] gösterdiği "celadet ve ulviyyet"in (kahramanlık ve yücelik) sonucudur.

Şeyh Safvet Meşrutiyet'in ilanını güzel ahlaka bağlarken, Meşrutiyet'in de ancak "terk-i sefahat" veya "tasfiye-i ahlak" kavramları gibi ahlakı ıslahla başarılı olacağını savunur. Bu girişimin imkanı hem düzeltme görevinde hem de nefsi arındıran tasavvufta aranmalıdır. Meşrutiyet iyi ahlakla yaşar, tasavvuf da iyi ahlakın ihya ve yayılmasına hizmet eder.[75] Yazar "nefs-i emmare"ye (isyankar nefse) hükmetme üzerine kurulu tekke ahlakını, toplumu ikaz ve düzeltme fikriyle yan yana koyar.

Meşrutiyet'in ilk yıllarında ilke çevresinde teknik gibi görünen tartışmalar yapılır: Düzeltmekle kim görevlidir? Bu görevin gerektirdiği ön şartlar nedir? 31 Mart'tan iki ay kadar önce İsmail Hakkı tarafından yazılan makalenin ilk cümlesi düzeltmenin anlam ve önemi üzerinedir. "Hürriyet-i şeriye"nin merkezinde düzeltme ilkesi yer alır. Özgür insanların ("zümre-yi ahrar") başlıca görevi İslam kavimlerine hatta hükümdara samimi nasihatlerde bulunmaktır. Kamuoyu özgürlüğü, özellikle tehlike yaratabilecek hataların giderilmesi için ilgili herkesin bildiklerini paylaşmasıdır. Özgür insanların kim olduğu açıklanmasa da yazının devamında görevin gerektirdiği niteliklerden söz edilir. İlim, eğitim, zanaat ve sanayi alanlarına ehil olmayanlar müdahale ederse, "ilme, sanata fesat" karıştırılmış olur; "her kafadan bir ses çıkacağın-

[73] Cook, *Forbidding…,* 68-72.

[74] "Ümmetimden bir taife Allah'ın emri gelinceye kadar hak üzerinde galip olacaktır" hadisine gönderir.

[75] Medrese ıslahatı fikri için bkz. Esra Yakut, *Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet* (İstanbul: Kitap, 2020), 111.

dan" hatalar giderilmek şöyle dursun "fevz ü felâh kapısı kapanır".[76] Benzer uyarılar başka alimlerde de görülür: Fesat ve fitneye neden olacağı öngörülen yasaklamalar hürriyeti suiistimal etmiş olur, caiz değildir.[77] Ehliyetsiz uleманın görevlendirilmesi de hatalıdır: Düzeltme ile görevli olanların "halin, zamanın, ihtilafat-ı akvamın" gerektirdiği bilgileri edinmesi hatta "arz üzerinde seyr ü sefer etmesi, kalkıp kürenin tûlünü arzını ölçmesi" ve yabancı dilleri öğrenmesi gerekir.[78] Uyarıların kime yönelik olduğu açık değildir.

Sırat-ı Müstakim'de 31 Mart'tan bir ay kadar sonra yer alan bir yazıda önemli ayrıntılar yer alır. Daha önemlisi uyarıların muhatabı anlaşılır: Derviş Vahdeti ve *Volkan* çevresi. Eleştirilen, İttihad-ı İslamiye Cemiyeti üyelerinin ulemayı tahkir eden davranış ve sözleri, işledikleri günahlar (rüşvet, sefahet, dolandırıcılık) ve kamusal alanda muhtemelen örtülü gezen kadınların elbiselerini yırtmalarıdır.[79] Saldırı eylemi eleştirilirken, saldırganların üç aşamalı görevden hangisiyle mükellef oldukları hatırlatılır:

> … Bu memleketin uleması var, erkanı var. Neredeyiz? Çölde miyiz? Mertebe mertebe değil mi emr-i bi'l ma'rûf, nehy-i ani'l münker?... Bir uygunsuzluk görürsen kalbin mahzun olsun. Yoksa dilinle, elinle karışmayacaksın... Kimse kimsenin işine karışmayacak.

Yazıya göre böyle durumlarda yol göstermek ulemaya, meşayihe düşer; cezalandırma yetkisi ise hükümete aittir. Devlet uygun zamanda gerekenleri yasaklar ama bazen de gözettiği dengelere göre sessiz kalır, görmezden gelir. Müdahalenin ehliyetsiz ellerce orantısız, zamansız ve yersiz yapıldığı, açık bir saldırı olduğu kastedilir.[80]

1909-1913 dönemi tartışmalarının konumuz açısından üç farklı yönü belirgindir:

> 1. Meşrutiyet bir kısım ulema tarafından bir ahlak ıslah projesi gibi algılanır ve meşrulaştırılır. Ancak bu ıslahın sınırları tartışmalıdır. *Volkan* çevresinden olduğu iddia edilen saldırganlar, tesettür derecesini bilmediğimiz kadınları hedef alır. Bu yazı açısından önemli olan, dü-

[76] Manastırlı İsmail Hakkı, "İslamiyet'in Bahşettiği Hürriyet-i Âmme-I", *SM* C1/S24 (4.2.1909a): 372; "İslamiyet'in Bahşettiği Hürriyet-i Âmme-II" *SM* C1/S26 (18.2.1909b): 403.

[77] Bereketzade İsmail Hakkı. "Necaib-i Kuraniyye", *SM* C2/S33 (8.4.1909).

[78] Şeyh Muhammed Abduh. "Asr Sure-i Celilesi'nin Tefsiri", *SM* C3/S76 (17.2.1910): 374. Âl-i İmrân 3: 137, Ankebût 29: 20 ve birçok başka ayette geçen gezmek ve ibret almak temasına gönderir.

[79] 7.10.1908'de "Kör Ali" adı ile tanınan Hoca Ali Efendi önderliğinde büyük bir kalabalık saraya giderek Meşrutiyet'in kaldırılmasını, meyhanelerin kapatılmasını, fotoğrafın ve Müslüman kadınların sokağa çıkmasının yasaklanmasını ister (Kaan, "Volkan", 98).

[80] Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevaiz".

zeltme ilkesinin şartlarının bu tartışmayla bir miktar açığa çıkmasıdır. *Sırat-ı Müstakim* yazarlarına göre kapalı kadınların bu tarzda ya da hiç taciz edilmemesi gerekir.

2. Düzeltmeyle görevli kişinin bilgi ve görgüsünün yeterliliği, tebliğin isabeti (fitneye yol açma riski) ve uygulama düzeyi ("kalple, dille, elle") konusundaki savlar, ulema arasındaki bir iktidar mücadelesinin işareti olabilir. Belki de *Sırat-ı Müstakim* yazarları düzeltme görevini bazı ulema gruplarının üstlenmesini önlemek için ehliyet vs. şartları öne çıkarır. Mecmua, 31 Mart Vakası'nı bir "darbe-i istibdad" olarak niteler, "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti"ni sorumlu tutar.[81]

3. Jön Türkler döneminde "sivil toplum"a emanet edilen en üst düzeydeki düzeltme görevi ("elle düzeltme"), *Sırat-ı Müstakim* uleması tarafından Meşrutiyet'te hükümetin inisiyatifine bırakılır.

1914'te ilke başka bir açıdan tartışılır: Ziya Gökalp Şubat ve Mart aylarında *İslam Mecmuası*'nda iki yazı kaleme alır. İslam bir taraftan vahye diğer taraftan toplum hayatına dayandığı için, eylemlerdeki iyilik/kötülük niteliğinin hem nas hem de örfe göre ayırt edilebildiğini yazar. Nas, *Kuran* ve sünnete, örf ise cemaatin içtimaî vicdanına dayanır. İlki eylemleri vacip ve haram, ikincisi ise maruf ve münker kategorilerine yerleştirir. Gökalp bu denklikten yola çıkarak gerektiğinde örfün nasın yerine geçebileceğini iddia eder, bazen de örfe hangi şartlarda öncelik tanınacağını açıklar. "Örf[ün] de nas gibi hakikî ve sarih bir surette değil fakat zımnî, mecazî" anlamda ilahî sayılabileceğini öne sürer. Sav Durkheim'in tanrı-toplum eşdeğerliğini hatırlatır.

Tartışma toplumsal ahlakın dinî ilkelerin yerine kullanılabileceğini ispata dönüktür. Gökalp örfe nasın yanında eşdeğerlik[82] hatta öncelik verilmesini önerir, böylece düzeltme ilkesine örfe dayalı toplumsal bir içerik kazandırmaya çalışır. İkincisi, "hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden mesulsunuz" düsturu ile bir kul/vatandaş ahlakı kurmaya çalışır ve dinî liderliğin imtiyazını kesmek ister.[83] Bu, XI. Bölüm'de görüleceği üzere yeni bir hükümet biçimini davet eder.

Ancak tepkiler gecikmez: İzmirli İsmail Hakkı, Nisan 1914'te nas ile örfü aynı statü ve kuvvette görmenin büyük bir hata olduğunu yazar. Şeriatın amacına vakıf olmadan maruf ve münkerin anlamını "tahrif ve tebdil et-

[81] Ahmet İşler, "Sırat-ı Müstakim Mecmuası'nın Sultan II. Abdülhamid ve Meşrutiyet Yönetimine Yaklaşımı", *Türkiyat Mecmuası* 31/2 (2021): 599-624.

[82] Osmanlı geleneğinde kanun örf veya nas üzerinde temellendirilirdi (Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (Oxford: Clarendon Press, 1973), 182).

[83] Ziya Gökalp. "Fıkıh ve İçtimaiyat", *İM* C1/S2 (26.2.1914a); "İçtimaî Usul-i Fıkıh", *İM* C1/S3 (12.3.1914b).

mek", şeriata dahil olan düzeltme ilkesini ümmet örfüyle kıyaslamak hatanın devamıdır. Bunun üzerine Gökalp Haziran'daki yazısında geri adım atarak bu kez nası örfün ölçüsü yapar ve örfü ilahî olanla takdis etmeye çalışır: "Örf nasça makbul... kaideler"dir.[84]

1919'da başka bir eleştiri daha gelir: Doğruyu emretme ifadesindeki "marufu örf gibi" yorumlayan müceddidler, İslamı bir "moda gibi" yüzyılın kalıplarına göre biçim alan ve kendi hakikatine ("nefsü'l-emriyye") sahip olmayan bir mahiyet gibi sunma gafletini sergiler.[85]

Gökalp'in savlarına da karşı çıkmakla beraber Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin güncel hedeflerinden ikisinin Ahmet Cevat (Emre) ve Necmeddin Sadık (Sadak) olduğu anlaşılıyor. Ahmed Naim, Ahmet Cevat'ın ortaya attığı sorulara cevap verdiği yazıda kadın tesettürünün aslen dinî, dinî olduğu için ahlakî bir mesele olduğunu öne sürer.[86] Müdahale hiyerarşisine (gönül, dil, el) uygun olarak her Müslüman kendi gücü çapında doğruyu emretmek, hükümet ise düzeltmekle görevlidir. Naim hükümetin, ulema ve halkı bir kenara koyarak müdahalenin şekil, şiddet ve zamanlamasını belirleyebileceğini, gerekirse tehdit ve sansüre başvurabileceğini savunur. Marufun tanımına gelince, "şerinin tanımadığı örfler örf değildir". Marufun sınırları Gökalp'in çabalarına karşın tartışmaya açık değildir. Kadın tesettürü örfî değil dinî bir emirdir, kamuoyuna değil şeriata bağlıdır.

1. Dünya Savaşı sırasındaki ahlak tartışması[87] sonrasında da sürer; basında düzeltme ilkesiyle ilgili yazılar çıkar. 27.7.1918'de Dahiliye Nazırı İsmail Canbulat *Tasvir-i Efkar*'a verdiği uzun demeçte genel ahlakın ıslahından ve hükümetin bu konudaki görevlerinden söz eder. Canbulat ahlak konusuna girmeden önce asayiş ve kanunun uygulanması konusunda halka düşen rolden söz eder: Halk kanuna aykırı hareketleri şikayet etmelidir. Bu anayasal haktan yararlanılmaması işleri o dönemde "çığrından çıkartmıştır". Canbulat'ın anayasal bir hak olarak söz ettiği, aslında monarşilerde öteden beri bulunan arzuhal hakkıdır.[88]

Canbulat daha sonra ahlak meselesini ele alır. Dünyada olduğu gibi ahlakla Türkiye'de de hükümet ilgilenmeli, halka rehber olmalıdır. "Bizde halk muhtac-ı vesayet ve velayettir", hükümeti izler. "Hükümetin ülkeye karşı

---

[84] Ziya Gökalp, "Örf Nedir?" *İM* C1/S10 (4.6.1914c).

[85] Mustafa Sabri, "Dini Müceddidler", *SR* C16/S410-11 (1.5.1919): 179.

[86] Ahmed Naim, "Yine Tesettür Meselesi", *SR* C16/S393 (27.2.1919): 41-44.

[87] Çiğdem Oğuz, "The Struggle Within…" (doktora tezi, Boğaziçi Üni., 2018).

[88] 1878 Anayasası, 14. madde: Herkes gerek şahısları gerek umumla ilgili kanun ve nizamnameye muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arzuhal verdikleri gibi Meclis-i Umumi'ye de müddei sıfatıyla imzalı arzuhal vermeye ve memurların yaptıklarını şikayete yetkilidir.

durumu ailede pederin mevkii gibi olmalıdır". Baba nasıl ailesine terbiyesi ve çalışmasıyla örnek oluyorsa, hükümet de halk üzerindeki nüfuzu sayesinde aynı etkiyi yapabilir. Canbulat'ın ahlakla ilgili açıklamaları hemen yankı bulur, örneğin *İkdam* ve *Sebilürreşad*'da memnuniyetle karşılanır; ancak "şikayet hakkı" ile ahlak meselesini ard arda dile getirmesinden söz edilmez.

Ati başyazarı Celal Nuri 18.8.1918 tarihli yazısında konuya dikkat çeker. Nuri, Canbulat'ın şikayet hakkı kavramını Avrupa'dan aldığı görüşündedir. Oysa doğruyu emretme her dinde vardır ve İslam'da farzdır. Herkesin kendi uğradığı haksızlığı şikayet hakkı olduğu gibi bazı sınırlar dahilinde kamusal işlere karışması hem hak hem de görevdir, hükümetin işini kolaylaştırır. Nuri Nazır'a düzeltme ilkesini hatırlattığı için teşekkür eder. Böylece 19. yüzyılın sonunda bir muhalefet aracı olan düzeltme ilkesi, hükümetin devreye girmesiyle bir ihbar ve müdahale mekanizmasına dönüşme aşamasına gelir.

Belki de düzeltme ilkesinin yanlış yorumlanmasından kaygılanan Şeyhülislam Haydarîzade İbrahim Efendi Eylül ve Ekim 1918'de *Sebilürreşad*'daki bir yazı dizisinde konuyla ilgili görüşlerini kaleme alır.[89] Adını anmamasına karşın Haydarîzade ufak sapmalarla aslında Gazali'ni görüşlerini izler.[90] Farklılaştığı noktalardan biri zor kullanım koşullarıdır. Doğruyu emretmenin beş aşamalı bir tekniği vardır: Öğüt, azar, eşyaya zarar (çalgı, vs. yi kırmak), korkutma-tehdit ve son olarak darp. Haydarîzade'ye göre "zamanın bugünkü icaplarıyla" bu beş aşamadan son üçü için İmam'dan izin alınması şarttır. Böylece Haydarîzade hükümetin yetkisini tanır. Ayrıca keyfî müdahaleleri engellemek için doğruyu emretmenin şartlarını da sanki özellikle tekrarlar (ehliyet sahibi, Müslüman ve adil olmak).

Dahiliye Nazırı'nın verdiği mülakat ve Haydarîzade'nin Gazali yorumu, ahlaksızlığa karşı yaptırım hakkının hükümette olduğuna işaret eder. Haydarîzade her müminin doğruyu emretme ehliyetine sahip olmadığını savunur ve ehliyetsizlerin üst düzeydeki müdahalesini engellemek ister. Kaldı ki diğerlerinin ıslahı nefsin ıslahından öncelikli değildir. Dolayısıyla Haydarîzade'nin önerdiği biçimiyle düzeltme ilkesi, herkesin birbirinin polisi olacağı Canbulat'ın düzen önerisinden farklıdır.

Böylece ilke Osmanlı'nın son döneminde yeni sayılabilecek yorumlara kavuşur. Dönüşümleri birkaç başlık altında toplayabiliriz.

[89] Güncel dile çevirisi için bkz. Osman Oral, "Haydarîzade İbrahim Efendi'nin 'Emr-i Bi'l-Ma'rûf Nehy-i Ani'l-Münker' Makalesi", *Kelam Araştırmaları* 14/1 (2016): 146-76.

[90] Cook, *Forbidding…,* 118.

V. Modern Çağda Düzeltmenin Öznesi

İlkeyi uygulamaya birkaç aday vardır: Nusret Paşa'ya göre tebaanın görevi "müminler emiri"nin emrettiği doğrulara uymak ve yasakladığı yanlışlardan kaçınmaktır. 20. yüzyılın başında Ahmed Naim ve diğer örneklerde gördüğümüz gibi, hükümet düzeltme ile öncelikle görevli, aynı zamanda yetkili ve muktedirdir. Altında iki (takma?) kadın ismi olan mektuptaki talep, medenî ve asrî adab içinde ve "İslamiyet dairesinde ismet"le dolaşmayan kadınlara hükümetçe müdahale edilmesidir.[91] Dahası kalabalık ve karmaşık bir toplumda düzeltme görevi için ihtiyaç duyulan polis ve jandarma gibi kolluk örgütlenmesi sadece hükümette vardır.[92] 20. yüzyılda düzeltme görevi artık emirde değildir, hükümet ve bürokrasiye emanet edilmiştir.

Bu durum hükümetleri bir denge siyasetine zorlar. İstanbul Merkez Kumandanlığı'nın 1914 tarihli beyanatı hükümetin sokağa iki yönlü müdahalesini gösterir: Özellikle İstanbul'da kıyafet ve tavrı ile "şekl-i meşru ve marufu tecavüz" ile "açık saçık dolaşmaları hissiyat, adab-ı İslamiye [ve] hürmetkar aileleri rencide" edenler hakkında hükümet lakayıd kalamaz. Polis takibine uğrayarak ceza almak ve teşhir olunmak istemeyenler aile efradını "örf ve adet dairesinde tesettüre mecbur etmelidir". Fakat müdahale hakkı yalnızca hükümettedir: Görevi olmadığı halde kadınlara sözle ve fiilen tecavüze cüret eden en şiddetli takibe uğrar. Nitekim kadınlara dille sarkıntılık yapanlar askerî mahkemeye gönderilmektedir. Hükümet hem örfe uygun hareket etmeyen hem de onları rahatsız edenlerin aynı zamanda cezalandırılacağını açıklar.[93] Hükümetin müdahale tekeli, mahalle baskısından bu açıdan farklıdır.[94]

Ahaliyi düzeltmekle yetkili saymayan Manastırlı İsmail Hakkı ilkeyi seçkinci bir tonda yorumlar: "Bir uygunsuzluk görürsen kalbin mahzun olsun... dilinle, elinle karışmayacaksın. Diliyle ulema, muharririn, eliyle ümera karışır... Çünkü senin vazifen değil o [=doğruyu emretmek]". Ulemayla beraber imtiyazlı/seçilmiş ikinci grup uzmanlardır: Düzeltme görevi tüm ümmete açık olursa "her kafadan bir ses çıkacağından fevz ü felâh [kurtuluş ve sela-

[91] Ayşe, Şükriye, "Sebilürreşad Ceride-i İslamiyyesine Mektup", *SR* C15/S390 (5.2.1919): 456.

[92] Abdülaziz Mecdi, "Alem-i İslam'da Esbab-ı İtilâ ve İnhitât-III", *SR* C18/S457 (5.2.1920): 171

[93] "Şuunat", *Ceride-yi Sufiyye* C3/S82 (30.1.1914): 357.

[94] Kıyaslama için bkz. Mustafa, S. Nil. "'Immorals' In Ottoman Society", *DTSBD* 6 (Haziran 2022): 1-25.

met] kapısı kapanır". Hüküm vermesi gerekenler, "fen ve sanatın ileri gelen"leridir.[95]

Ehliyet yelpazesinin bir ucunda düzeltme tekeline sahip sultan/hükümete (veya ulema), diğer ucunda ise bu görevin her Müslümana düştüğü görüşü vardır. Mısırlı Muhammed Abduh'a göre,[96] Müslümanlıkta hayra davetten, yanlışı yasaklamaktan başka bir "saltanat-ı diniye" yoktur. Bu sorumluluk en acizinden en kuvvetlisine herkese verilmiştir. Halife, kadı, müftü ve Şeyhülislam'da "saltanat-ı diniye" olmadığı gibi, bunların şerî hüküm vermek, müminlerin imanına, ibadetine, akıl yürütme biçimine müdahale ya da nezaret etme imtiyazı da yoktur. Birgivî'nin de dahil olduğu bir grup alim de düzeltme görevinin herkese düştüğünü kabul eder.[97] "Tabana yayma", düzeltme görevini "sivil" bir çizgiye çeker. Hükümetler Hazine gelirlerini ahlakın korunmasına tercih ederse, örneğin vergisinden yararlanmak için münker fiillere göz yumarsa uyarılmalıdır.[98]

Daha ileri gidilirse en büyük düzeltme sorumluluğu sadece tebaa veya millettedir: "Karşılarında ... hesap soracak millet bulmazlarsa [padişah veya hükümetler] hemen daima kendi keyiflerine göre hareket eder... Herkes kendi mikdarınca... [doğruyu emretmezse] başlarına gelen hükümetler de vazifelerini iyi yapmaz".[99] Gökalp, daha önce görüldüğü gibi düzeltme ilkesini "mesul çoban" kavramı ile birleştirerek bir vatandaşlık (ya da herkesin birbirinin muhbiri/gardiyanı olduğu bir gözetim) ahlakı kurmaya çalışır.

Ortayolcu açıklamalar tebaaya kısmen veya orantılı görev düştüğünü savunur: Düzeltme her Müslümana gücü ölçüsünde ("kendi miktarına göre kudret-yâb") farzdır.[100] Burada kastedilen kudret bazen yaptırım gücü ("kudret-i iktidar"), bazen de bilgi ve tecrübe genişliği olmalıdır. Kudret aynı zamanda sorumluluk da getirir; medrese hocaları ve ulemaya düşen düzeltme görevi diğer müminlere oranla fazladır. [101]

---

95 Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevaiz"; "İslamiyet'in-I". 17. yüzyıldaki ehliyet tartışmaları için bkz. Sarıyannis, *History…*, 252-63.

96 Şeyh Muhammed Abduh, "Müslümanlıkta Esaslar-Sultan", *SM* C1/S24 (Şubat 1909): 382.

97 Cook, *Forbidding…,* 68-72.

98 Kazanlı Halim Sabit, "Mecelle Cemiyeti Hakkında Bir Muhtıra-ı Acizane", *SM* C2/S33 (8.4.1909): 103-6.

99 Milaslı İbrahim Hakkı. "Başka Milletler Ne İçin Terakki Ediyorlar", *SR* C17/S427-8 (10.7.1919): 93.

100 Şeyh Muhammed Abduh, "Asr…"

101 Kazanlı Halim Sabit. "Islâh-ı Medâris Münâsebetiyle", *SM* C5/S124 (Ocak 1911): 336.

İdeal çözüm ise üçlü işbölümüdür: Acizler münkere karşı kalplerindeki "buğz u nefreti hiç değilse simalarında" göstermeli; sözü etkili olanlar sözünü esirgememeli; müdahaleye gücü olanlar ise münkeri fiilen izale etmelidir. Hükümet ise hepsinden güçlü olduğu için münkeri kesmekle doğrudan görevlidir.[102]

VI. Modern Çağda Düzeltmenin Konusu

İslam bilginleri arasında nadir olan görüş, marufu Tanrı'nın tekliği ve Muhammed'e iman, münkeri ise bunları inkarıyla sınırlar. Çoğu alim ise kapsamı geniş tutar, münkerin sınırlarını yasak olandan uygunsuz olana kadar uzatır. Bu çalışmada ele alınan kaynaklar çerçevesinde münker birkaç alt başlığa ayrılabilir:

1. Münker, Ali Suavi örneğindeki gibi kanunu veya şeriatı ihlal eden yöneticiler, ya da Ali Rıza Bey örneğindeki gibi "vatan, makam-ı hilâfet ve saltanatı" kurtarılacak duruma düşüren zulüm rejimidir. Münkerin faili siyasî iktidardır.

2. Münker, Safvet Efendi örneğinde olduğu gibi milletin genel ahlakının "nefsanî" illet ve hastalıklarla "malul" kılan, bunun sonucunda millî egemenliği zaafa düşüren unsurlardır. Mütareke'den sonraki yazılarda bu illetlerin listesi ortaya çıkar: Kumar, fuhuş, kadın tesettüründeki eksiklikler. Başka bir kaynak listeye "eza–ı ömür ve maldan ibaret olan bir takım tiyatrolar, çalgı ve oyunlar"ı ekler.[103] Münkerin failleri "genel ahlak"ı bozanlardır.

3. Münker, halk sağlığı ve kamu düzenini tehlikeye atan fiillerdir: Yol üzerine süprüntü atmak, ayak kaydıracak surette yerlere su dökmek vs.[104] Münkerin failleri kusurlu ve kabahatli komşulardır.

4. Münker, kargaşaya neden olan ve toplumsalın oluşumunu engelleyen sınırsız isteklerdir. İnsan her ne kadar aklı, fikri vs. ile diğer hayvanlardan ayrılırsa da, "hırs ve şehveti" nedeniyle "kendi haline terk olunamaz. Yoksa birbirinin canına malına saldırır."[105] Münker, bu durumda, insan doğasının zorunlu sonucudur. Düzeltme ilkesi sanki Hobbes'daki sürekli savaş halini engelleyen düzenleyici unsurdur. Bu fikrin bir değişkesi Ayaşîzade'de bulunur: Düzeltme ilkesi, insanoğ-

102 Ahmed Naim, "Yine…"

103 Müftüzade Ahmet Esad, "Emr-i…"

104 Ahmed Nazmi. "Yollardan Eza Verecek Şeyleri Ref ve İzale", *SR* C18/S449 (20.11.1919): 81.

105 Müftüzade Ahmet Esad, "Emr-i…"

lundaki heva, garaz, vs.nin Müslümanlar arasında doğurabileceği ayrışma ve nefret unsurlarının büyümeden ortadan kaldırılmasına yarar.[106] İlke, 19. yüzyılda hükümdarın denge ve adaleti gözeten (muhaliflere göre ise aksine zulme neden olan) yönetim anlayışından kamusal ahlakı, sağlığı ve düzeni gözeten bir hükümet etme tekniğine evrilir. Korani ilkeyi "toplumsal yozlaşma"ya çare olarak ele alır.

VII. Modern Çağda Yaptırımların Düzeyi

Genel kanaat, yaptırımların düzeltmenin en etkin biçimde sağlanması için tedricî olarak uygulanmasıdır. Ancak yöntem fıkıh ekollerine göre farklılık gösterir: Bazısına göre amaç en hafif yaptırımla en yüksek düzeyde düzeltme sağlamaktır. Örneğin nasihat yeterli olursa zora başvurmaya gerek yoktur. Buna karşın en şiddetli yaptırımın ilk aşamada uygulanmasını savunan "şok tedavi" taraftarları da vardır.[107] Hükümetin düzeltmenin faili olmasını uygun gören görüş ise, müdahale yöntem ve şiddetini "hükümetin siyasetine, dirayetine, durbinliğine [basiret], kar-aşinalığına [işbilirlik]" bırakır. "Kuru bir beyanname" sonuç verecekse hükümet bununla yetinir. Ama gerekirse tehdit eder, işe yaramazsa tehdidini hayata geçirir.[108] Yaptırımın düzeyi veya şiddeti modern çağda hükümetin inisiyatifine bırakılır.

VIII. Modern Çağda Düzeltmenin Koşulları

Münkerin yasaklanması halinde daha kötüsünün ortaya çıkacağı biliniyorsa düzeltme caiz görülmez.[109] Hükümet düzeltme makamı ise duruma göre zor kullanır, gerektiğinde sessiz kalır. Fitne küfürden beter olduğu için fitne oluşacaksa "siyaseten mümaşat olur [=idare-i maslahat edilir]. Kaş yapayım derken göz çıkarılmaz. Her şeyin yolu var, zamanı var".[110] Bu eğilim Mecelle hükümleriyle de uyumludur.[111] Düzeltmenin uygulanıp uygulanmayacağına modern çağda hükümet karar verir. İlke yönetim pratiklerine çerçevesinde yorumlanır.

---

106 "Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i Ani'l-Münker'in Lüzum-ı İçtimaiyesi", *Ceride-i İlmiyye* C5/S60 (1920): 1917-9.

107 Cook, *Forbidding…*, 27.

108 Ahmed Naim, "Yine…"

109 Halim Sabit, "Mecelle…"

110 Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevaiz".

111 "İki fesattan biri seçilecekse hafifi işlenerek ağırının çaresine bakılır" (28. Madde). "İki kötü arasında görece iyisi tercih edilir" (29. Madde). "Zararlının defi yararlının yapılmasından iyidir" (30. Madde).

IX. Modern Çağda Düzeltmenin İşlevi

Geç dönem Osmanlı fikriyatında ilke üç değişik konfigürasyonda yer alır: Yukarıdan aşağıya bir yönetim biçimi, aşağıdan yukarı eleştiri, uyarı hatta tehdit, yatayda ise bir "yönetişim" modeli. İlk olarak ilkenin, mutlakiyetin temel mekanizması (Nusret Paşa), Meşrutiyet'te ise hükümetin "genel ahlak" başlığı altında sokağı denetleme aracı olarak tasavvur edilmesi, "yukarıdan aşağı" yönetim örneklerine girer. "Aşağıdan yukarıya" işleyişin örnekleri Abdülhamit'e muhalefet eden Jön Türkler arasında bulunabilir. Bunların bir kısmı (Ali Suavi) padişahı hedef almadan çevresini eleştirirken Ahmet Rıza Bey doğrudan Abdülhamit'i zalim ilan eder. Ancak "sivil itaatsizlik" ruhu Meşrutiyet'le beraber zayıflar (Hopa vakası istisnaidir). Üçüncü olarak Canbulat ve Nuri Bey'in tasavvur ettiği biçimiyle düzeltme, ihbar ve şikayete dayalı bir vatandaşlık görevidir. Bu fikir Gökalp'in "mesul çoban" kavramı ile birleştirilirse herkesin birbirinin çobanı ve jurnalcisi olduğu bir gözetim toplumu ve "yönetişim" modeline temel oluşturur. Her üç konfigürasyonda da ortak olan, ilkenin bir meşruiyet zemini olarak görülmesidir.

X. Din, Davet ve İlke

İslam'daki "davet" kavramı iki farklı deneyim/yöntem içerir: Tasavvuf ehli bir taraftan "cezbedici dinî-ahlakî şahsiyet ve yaşayışlarıyla" topluma model olur, diğer taraftan vaaz ve irşadlarıyla muhataplarını İslam'a çağırır. İlki cezbe ve taklit ile taraftar kazanan edilgen ve dolaylı bir yöntem iken ikincisi etken ve doğrudandır. İlki bir duygu (empati, özdeşleşme isteği, hayranlık) ikincisi ise bir öğreti olarak yayılır. Tebliğ olarak da anılan ikinci yöntem etkili olmazsa davetin son aşaması sayılan cihat kaçınılmaz olur.[112] Düzeltme ilkesi tebliğ ve İslam'a davetle beraber ele alınır.[113] İlkeyi "hakkıyla ifade etmenin yolu davet ve siyasettir".[114]

Bergson bu ayrımı *Ahlak ve Dinin İki Kaynağı* adlı eserinde genel bir çerçeveye yerleştirir: "Kapalı" ve "açık" olarak adlandırdığı iki tür toplum ve iki tür ahlak tanımlar. Bunlar her ne kadar içiçe geçmiş de olsalar, aralarındaki fark niceliksel değil nitelikseldir. Farkları hem işlev hem saik hem de yayılma biçimlerindedir. Kapalı ahlak ait olduğu sosyal grubun tutunum ve muhafazasına hizmet eden bir dizi ödevi kapsar, üyelerinin gruba karşı itaatkar ve yükümlü hissetmesini sağlayacak norm ve değerleri taşır. Değerlerin yeniden üretimiyle sınırlı bu ahlak devingen değil durağandır. Davranışın norm veya alışkanlığa göre şekillenmesi grubun tutunumunu güçlendirirken üyeye de

---

[112] *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Davet" maddesi.

[113] Korani, *Toplumsal…,* 17-8.

[114] El Umerî, *Emr-i…*, 128.

tatmin ve haz sağlar. Kapalı ahlak bu norm ve değerlerin tebliği, çağrı ve kabul ile yayılır. Nefs terbiyesi değil genelin ahlakıdır.

Buna karşın "açık ahlak"ı niteleyen haz değil coşku ve yenilenme duygusu, çağrı değil çağrışımdır. İşlevi grubun muhafazası değil insanı bir zamanlar parçası olduğu varsayılan hayat enerjisi (elan vital, Chi/Qi) ile yeniden buluşturmak, bu kaynaktan yeni değer ve inanç biçimleri türetmektir. Bu yenilenme duygusunu yaşayanlar, alışkanlık veya sorumluluğun baskısı ile değil cezbe, ilham ve taklit ile hareket eder. Rol modelleri peygamber, filozof ve mutasavvıflardır. Değerleri açıktan vaz etmeden kendi nefs ve davranışlarını terbiye eden bu modellerin kitlelerdeki etkisi doğrudan değil dolaylıdır. Buna karşın etki güçleri grup sınırlarının ötesindedir; ilkeleri insanlığın ahlakı olmaya adaydır.

Bu ayrım açısından düzeltme ilkesi kapalı ahlakın çağrısıdır. Değinildiği gibi çoğu İslam alimi düzeltmeyi nefs terbiyesinin önüne geçirir. İlke kapalı ahlaka ait olmasına rağmen yeni ihtiyaçlar sonucu yeni bağlamlara uyarlanır, farklı anlamlar kazanır. İtaatten yola çıkarsa da bazen sivil itaatsizliğe hatta bir "yönetişim" biçimine dönüşür. İlkenin dinamizmi Bergson'un durağanlık savını sorgulatır.

XI. Ahlak, Siyaset ve İlke

Bir kaynağa göre 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda nasihatnamelerle pekişen yeni ahlak algısı, sadece padişah ve seçkinlerin değil tüm halkın sorumlu ve erdemli olmasını öngörür.[115] Zulmün kamusal ahlak (Ahmet Rıza) ve ahlakın millî egemenlikle bağlantılı ele alınması (Safvet Efendi) ise modern çağa ait gelişmeler olmalıdır. II. Meşrutiyet'in bir ahlaklandırma programı olarak algılanmasıyla paralel olarak ilke, yönetim ve ahlak bağlamında ele alınır. Dönemin neredeyse tüm düşünürlerince benimsenen gerileme, düşüş ("ahlakî sükut") ve yozlaşma ("tereddi") kuramları[116] ani toplumsal değişimleri ahlakla açıklamaya ve yönlendirmeye çalışır. Ahlak taleplerinin Dünya Savaşı ve Mütareke gibi değişim dönemlerinde daha sık dillendirilmesinin nedeni bu yönlendirme isteği olmalıdır. Ahlakî düşüşü engellemek üzere düzeltme ilkesini en üst düzeyde ("elle") uygulamak modern çağda hükümetlere düşer. İlkenin geçirdiği anlam evrimi, ahlakın hükümet pratikleri içinde kazandığı bu yeni işlevin yansımasıdır.

---

[115] Shafir, "Moral…", 598.

[116] Bkz. örneğin Celal Nuri, *İlel-i Ahlakiyemiz* (İstanbul: 1332); Baha Tevfik, *Felsefe-yi Ferd* (İstanbul: Altıkırkbeş, 1992 [1332]).

Kaynaklar

Kısaltmalar: *İM: İslam Mecmuası; J: Journal; SM: Sırat-i Müstakim; SR: Sebilürreşad*

Arşiv Kaynakları: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Matbu Kaynaklar

Abdülaziz Mecdi. "Alem-i İslam'da Esbab-ı İtilâ ve İnhitât-III", *SR* C18/S457 (5.2.1920): 171.

Ahmed Naim. "İslamiyetin Esasları, Mazisi Ve Hali", *SR* C11/S284 (19.2.1914): 37.

Ahmed Naim. "Yine Tesettür Meselesi", *SR* C16/S393 (27.2.1919): 41-44.

Ahmed Nazmi. "Yollardan Eza Verecek Şeyleri Ref ve İzale", *SR* C18/S449 (20.11.1919): 81.

Asad, Talal. *Genealogies of Religion*, Londra: John Hopkins Uni. Press, 1993.

Ayaşizade Mustafa Refik, Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i Ani'l-Münker'in Lüzum-ı İçtimaiyesi", *Ceride-i İlmiyye* C5/S60 (Mayıs-Haziran 1920): 1917-9.

Ayaydın, Rıdvan. "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri", doktora tezi, İstanbul Üni., 2016.

Bereketzade İsmail Hakkı. "Necaib-i Kuraniyye", *SM* C2/S33 (8.4.1909).

Bergson, Henri. *Two Sources of Morality and Religion*, Greenwood Press, 1974.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY, 2002.

Birgivî, Takıyuddin. *Tarikat-ı Muhammediyye,* İstanbul: Demir Kitabevi, 1979.

Canatak, Mecit. "Muhbir Gazetesinin Sistematik Tahlili", yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üni., 1995.

Celal Nuri. "Emr-i Bil Maruf Nehy-i Anil Münker", *Ati*, 18.8.1918.

Cook, Michael. *Forbidding Wrong in Islam: An Introduction*, Cambridge: Cambridge Uni. Press, 2003.

Çelik, Hüseyin. *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul: İletişim, 1994.

Çıpa, H. Erdem. "Empire or Faith", *J Ottoman and Turkish Studies Association* 8/2 (2021): 211–25.

Çoşkun, Ahmet. "1895-1898 Yılları Arasında Yayınlanan Meşveret Gazetesinin Transkribt ve Değerlendirmesi", yüksek lisans tezi, Erciyes Üni. 2006.

Debus, Esther. *Sebilürreşad*, İstanbul: Libra, 2009.

Decosimo, David. "An Umma of Accountability: Al-Ghazali against Domination", *Soundings* 98/3 (2015): 260-88.

El-Umerî, Celalüddin. *Emr-i Ma'ruf Nehy-i Münker*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Emil, Birol. *Mizancı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri,* İstanbul: Edebiyat Fak., 1979.

Hallaq, Wael B. *Shari'a Between Past And Present: Theory, Practice, Transformations*, Cambridge: Cambridge Uni. Press, 2009.

Haydarîzade İbrahim Efendi. "Emr-i Bil Maruf Nehy-i Anil Münker", *SR* C15/S368-S373 (1918).

Hourani, Albert. *Arabic Thought In The Liberal Age 1798- 1939*, Cambridge: Cambridge Uni. Press, 1983.

İşler, Ahmet. "Sırat-ı Müstakim Mecmuası'nın Sultan II. Abdülhamid ve Meşrutiyet Yönetimine Yaklaşımı", *Türkiyat Mecmuası* 31/2 (2021): 599-624.

İzmirli İsmail Hakkı. "Fıkıh ve Fetava: Örfün Nazar-i Şerdeki Mevkii", *SR* C12/S293 (23.4.1914): 129.

Kaan, Nurten. "Volkan Gazetesi'nde Meşrutiyet Düşüncesi (1908- 1909)", yüksek lisans tezi, Kırklareli Üni., 2019.

Kara, İsmail. "İslamcılara Göre Meşrutiyet İdaresi", doktora tezi, İstanbul Üni., 1993.

Katip Çelebi. *Mizanü'l Hakk fi İhtiyari'l Ahakk*, trc. O.Ş. Gökyay, İstanbul: Tercüman, 1980.

Kazanlı Halim Sabit. "Mecelle Cemiyeti Hakkında Bir Muhtıra-ı Acizane", *SM* C2/S33 (8.4.1909): 103-6.

Kazanlı Halim Sabit. "Islâh-ı Medâris Münâsebetiyle", *SM* C5/S124 (Ocak 1911): 336.

Korani, Ali. *Toplumsal Yozlaşmaya Engel Olmak*, İstanbul: İhtar, 1998.

Kunt, Hatice. "Tasavvuf Dergisi (Yazarları, Konuları, Metin Tahlili)", yüksek lisans tezi, 9 Eylül Üni., 2006.

Kurzman, Charles (ed.). *Modernist Islam, 1840-1940: A Sourcebook,* Oxford: Oxford Uni. Press, 2002.

Lewis, Bernard. *İslam'ın Siyasal Dili*, İstanbul: Rey, 1992.

Manastırlı İsmail Hakkı. "İslamiyet'in Bahşettiği Hürriyet-i Âmme-I", *SM* C1/S24 (4.2.1909a): 372.

Manastırlı İsmail Hakkı. "İslamiyet'in Bahşettiği Hürriyet-i Âmme-II" *SM* C1/S26 (18.2.1909b): 403.

Manastırlı İsmail Hakkı (mukarrir), H. Eşref Edîb (muharrir). "Mevaiz-59", *SM* C2/S42 (21.5.1909c): 256.

Mansurizade, Said. "Taaddud-ı Zevcat İslamiyet'te Men Olunabilir", *İM* C1/S8, (21.5.1914).

Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim, 1996.

Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim, 2004.

Mehmet Şemseddin. "İslam'da Fen ve Felsefe", *SM* C6/S145 (15.6.1911): 231.

Mehmet Şemseddin. "İctihâd Ne Demekdir ve Ne Gibi Ahkâmda İctihâd Olunabilir", *SR* C10/S246 (29.5.1913).

Melchert, Christopher. "The Piety of the Hadith Folk", *IJ Middle East Studies* 34/3 (Ağustos 2002): 425-39.

Milaslı İbrahim Hakkı. "Başka Milletler Ne İçin Terakki Ediyorlar; Biz Ne İçin Edemiyoruz", *SR* C17/S427-8 (10.7.1919): 93.

Mottahedeh, Roy. *Loyalty and Leadership in An Early Islamic Society*, Londra: Tauris, 2001.

Musa Kazım. "İslam ve Terakki", *İM* C1/S1, 12.2.1914.

Mustafa Sabri. "Dini Müceddidler", *SR* C16/S410-11 (1.5.1919): 179.

Mustafa, S. Nil. "'Immorals' In Ottoman Society: Genealogy of the Ottoman Morality Discourse in Late Nineteenth-Century", *DTSBD* 6 (Haziran 2022): 1-25.

Müftüzade Ahmet Esad (İzmit Fevziye Camii Kürsü Şeyhi), "Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i ani'l-Münker, Manası ve Suver-i İfası", *Ceride-i Sûfiyye* S160 (16.6.1919).

Müşir Nusret Paşa, Babanzade Mustafa Zihni Paşa. *Nüsretül Hamid, Mikyasül Ahlak*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2020.

Namık Kemal. *Sürgünde Muhalefet*, İstanbul: Vakıfbank, 2020.

Nasirüddin-i Tusî. *The Nasirean Ethics*, Londra: George Allen, 1964.

Seyzerî, Ebü'n-Necîb. *Nehcü's-Sülûk fi Siyaseti'l-Mülûk*, İstanbul: Büyüyenay, 2013.

Oğuz, Çiğdem. "The Struggle Within: 'Moral Crisis' on the Ottoman Homefront During the First World War", doktora tezi, Boğaziçi Üni., 2018.

Rahman, Fazlur. "The Concept of Ḥadd in Islamic Law", *Islamic Studies* 4/3 (Eylül 1965): 237-51.

Sarıyannis, Marinos. *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century*, Leiden: Brill, 2019.

Shafir, Nir. "Moral Revolutions: The Politics of Piety in the Ottoman Empire Reimagined", *Comparative Studies in Society and History* 61/3 (2019): 595–623.

Şenarslan, Volkan. "Muhbir Gazetesine Göre 1866 Girit İsyanı", yüksek lisans tezi, Sakarya Üni., 2011.

Şeyh Muhammed Abduh. "Müslümanlıkta Esaslar-Sultan", *SM* C1/S24 (Şubat 1909): 382.

Şeyh Muhammed Abduh. "Asr Sure-i Celilesi'nin Tefsiri", *SM* C3/S76 (17.2.1910): 374.

Şeyh Safvet. "Tasavvuf ve Meşrutiyet", *Tasavvuf Dergisi* 1 (23.11.1911).

Türköne, Mümtazer. *Siyasi bir İdeoloji olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim, 1991.

Uğurlu, S. Battal. "Ulum Gazetesi'nin Tematik İncelenmesi", yüksek lisans tezi, Van Üni., 1997.

Yılmaz, Hüseyin. *Caliphate Redefined,* Princeton: Princeton Uni. Press, 2018.

Yörük, Ali Adem. "II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı", doktora tezi, İstanbul Üni., 2016.

Ziya Gökalp. "Fıkıh ve İçtimaiyat", *İM* C1/S2 (26.2.1914a).

Ziya Gökalp. "İçtimaî Usul-i Fıkıh", *İM* C1/S3 (12.3.1914b).

Ziya Gökalp. "Örf Nedir?" *İM* C1/S10 (4.6.1914c).

Öz: Bu yazı doğruyu emretme ve yanlışı yasaklama ilkesinin İslam'ın mutlakiyet kuramı içindeki yerini ve 19-20. yüzyıl Osmanlı siyasi ve sosyal tasavvurunda geçirdiği anlam evrimini belirlemeye çalışıyor. Şeriat ve meşveret kavramı gibi kutsal kaynaklardan devşirilen ilke de Müslüman sultanların sahip olduğu keyfi iktidarı sınırlandırmak için kullanılır. İlke geç dönem Osmanlı siyasi kuramında monarşistler, Abdülhamit rejiminin muhalifleri ve II. Meşrutiyet destekçisi Müslüman ulema tarafından farklı bağlamlarda ele alınır. İlke Abdülhamit döneminde monarşinin sosyal denge ve adalet anlayışıyla (veya muhaliflerce zulümle) bağlantılı iken, II. Meşrutiyet' te kamusal ahlak, sağlık ve sosyal denetimi gözeten bir hükümet etme tekniğine dönüşür.

Anahtar sözcükler: II. Meşrutiyet, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l münker, hikmet-i hükümet, Osmanlı siyaset düşüncesi

Obedience, "Civil Disobedience" and "Governance": Commanding Right, Forbidding Wrong

Abstract: This essay tries to assess the position of the principle of commanding right and forbidding wrong within the Islamic theory of absolutism and its semantic evolution in the 19th and 20th centuries Ottoman political and social imagination. Analogous to the concepts of sharia and councelling, the principle is refurbished from holy sources to limit the arbitrary power of Moslem monarchs. In late Ottoman political theory the principle was employed by monarchist statesmen, opponents of Hamidian regime, and Moslem scholars supporting the Second Constitution in different contexts. While the principle is articulated to the monarchic conception of social equilibrium and justice (or to its critique by opponents) during the Hamidian era, it is transformed into a governmental technique that observes public morality, hygiene and social control during the Second Constitution.

Keywords: commanding right and forbidding wrong, governmentality, Ottoman political thought, the Second Constitution

II. Abdülhamit, Tahsin Paşa'nın Anıları ve Hikmet-i Devlet

Kudret EMİROĞLU*

Abdülhamit tartışması ve ona eklemlenen İttihatçılık tartışması sürdükçe, Tahsin Paşa'nın *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları* başlığıyla yayınlanmış anılarının yeniden basımlarının da gündemde kalacağı anlaşılıyor. Abdülhamit kadrosunun değişmeyen öğelerinden Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa anılarını *Milliyet* gazetesinde 11 Ağustos 1930'da başlayıp, ara verdikten sonra 28 Nisan 1931'e kadar tefrika etmiş[1], anılar 1931'de kitap olarak yayınlanmıştı. Tahsin Paşa'nın anıları çeşitli ad ve biçimlerde, son yıllarda artan derecede tekrarla (yeni baskılarda kitap adında Abdülhamit adının kullanımı veya yerinin değişimi gibi değişiklikler de yapılarak) basılmıştır; örnekler:

Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, haz. Ali Ergenekon, İstanbul: Boğaziçi Y., 1999 (yeni b.);

Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları, haz. N. Uğurlu, Said Paşa ve Tahsin Paşa, *İkinci Meşrutiyetin İlânı* kitabı içinde, İstanbul: Örgün Y., 2008;

Sultan Abdülhamid Yıldız Hatıraları, haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul: İz Y., 2015 (yeni b.);

* Araştırma makalesi. Geliş Tarihi: 15 Eylül 2024/ Kabul Tarihi: 30 Ekim 2024.

[1] *Milliyet* gazetesinde 11 Ağustos 1930'da başlayan tefrika 1 Kanunisani 1931'de 'bitmedi' ibaresiyle yayınlanan 126. kısımdan sonra verilen arayla, 12 Mart 1931'de tekrar başlayıp, 28 Nisan 1931'de gene 'bitmedi' ibaresiyle 44. kısımda son ermiştir.

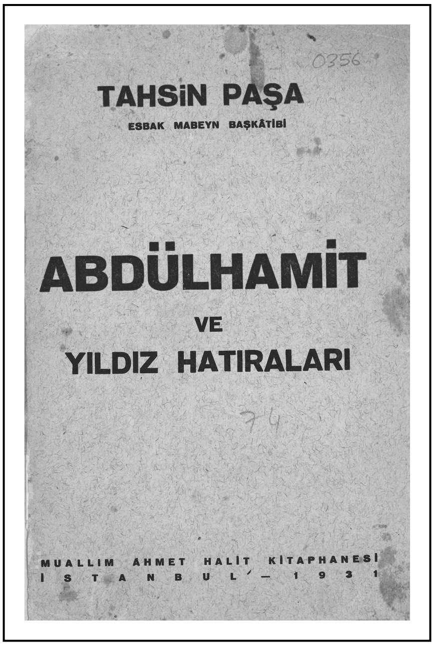

Abdülhamid'in Han'ın Yıldız Sarayı Hatıraları, haz. Bekir Manav, Isparta: Pergole Y., 2017;

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, haz. Manav Bekir, İstanbul: Genç Osman Y., 2017;

Sultan Hamid'in Sırdaşı Tahsin Paşa, İstanbul: Yakın Plan Y., 2017;

Tahsin Paşa Abdülhamid'i Anlatıyor, haz. Sema Kılavuz, Bekir Manav, Isparta: Pergole Y., 2019;

Yıldız Hatıraları Sultan II. Abdülhamid Han Devri Başmabeyncisi, haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul: İz Y., 2021;

Sultan II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları, haz. Yüksel Kanar, Hamdi Akyol, İstanbul: Kapı Y., 2021.

Abdülhamit Yıldız Hatıraları, haz. Evren Levent Demir, İstanbul: Ketebe Y., 2022.

Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları, Dorlion Y., 2023.[2]

Bu yayınlarda öne çıkan hedef, anlaşılan, hemen hepsinin 'Abdülhamitçi' söyleme sahip çıkmakta oluşlarıdır. Abdülhamit ve dönemiyle ilgili bilimsel çabaların artmakta olmasına karşılık, ideolojik yayınlar da, bilimsel çabalardan daha etkin olacak biçimde kitap ve dergilerden televizyonlara ve bilgisayar ortamlarına (ve romanlara) taşınarak hız kazanmıştır. Bu hız içinde Tahsin Paşa'ya da anılarıyla yer verilmektedir.

Dönemin birçok tanığı, Osmanlı döneminden başlayarak anılarını yazmıştır ve son yirmi yılda yayınlanan anı külliyatı, ciddi bir toplama ulaşmıştır. Ancak bu anılar, temelde siyasal polemik gereği ve savunma amaçlı yazıldıkları için, otobiyografik nitelikleri bile oldukça düşük kalmaktadır.

[2] Tahsin Paşa'nın anılarını 2008'de (*Abdülhamit – Yıldız Hatıraları*, Ankara: İmge Y.) farklı bir değerlendirme gayreti ile ben de yayınladım; ilgi buradan da geliyor.

Sultan Hamit

Tahsin Paşanın Hatıraları

No: 1

[Başka gazetelere tercüme, nakil ve iktibas hakkı mahfuzdur.]

Sultan Hamit ile karşı karşıya ilk kalış!.

Mabeyin başkâtibi nasıl oldum ve Sultanla nasıl tanıştım?..

BİR İKİ SÖZ

(Milliyet) in kıymetli sütunlarına tevdi ettiğim bu yazılara (hatıralarım) demekten ziyade (hatırladıklarım) demek daha münasip olurdu. Çünkü, ben bunları Sultan Hamit devrinin bir tarihi olmak üzere değil, o devrin tarihini yazacak müverrihleri kısmen tenvir etmiş olmak için tesbit ettim. Sultan Hamit devrinin hâdisat ve şüunu o kadar çoktur ki bir şahsın ve bir kalemin zapt ve ifade edebileceğine, ben kendi hesabıma, kani değilim. Ne yazık ki o devirde yaşamış ve az çok faal bir rol oynamış olan kimseler görüp bildiklerini tarihe tevdi etmek zahmetine katlanmadıkları için Sultan Hamit zamanına ait neşriyat hiç bir kıymeti ilmiye ve tarihiyesi olmıyan masal nev'inden yazılara inhisar etmiştir.

Hatıralarımı neşre başlamadan evvel şunu söylemek isterim ki bunlarda hiç bir tarafın telkini olmadığı gibi hiç bir kimseyi tenkit ve müahaze kastı da yoktur. Sultan Hamidin sarayında on dört sene yaşamış ve bir çok hâdisatın güzergâhında bulunmuş olmak sıfatile gördüklerimi, işittiklerimi, bildiklerimi niçin yazmadığım yolunda sık sık süallere maruz kalıyordum. Bu süaller bende br arzu uyandırdı; (hatıralarım) bu arzunun mahsulüdür.

Muhakemelerimde hata etmiş olabilirim; tenkitlerime itiraz edecek olanlar bulunabilir. Yalnız bir şey vardır ki onu daima müdafaa edebilirim: O da bu yazıların birer (hakikat) olması keyfiyetidir. Bu hakikatler ya bizzat gördüğüm, ya kâğıt üstünde okuduğum, yahut Hünkârın ağzından işittiğim şeylerdir.

Yazılarımdan bazı tarafların rencide olabilecekleri meselesine gelince, ben bu satırları karalarken kimseyi rencide etmeyi düşünmemiş olduğumdan bu da varit olamaz. Esasen Abdülhamidin devri saltanatı tarihe karışmış ve efkârı umumiye bu bapta hükmünü vermiş olduğundan bu sahada hakikatten ayrılmak hiç bir fayda vermez. Bu itibarladır ki yazılarımda yalnız hakikati hedef ittihaz ettim. Eğer bu hakikatten müteessir ve rencide olanlar çıkarsa bundan dolayı bana itap tevcih edilemez

İLK KISIM

Saraya girerken..

Mabeyn baş kâtibi Süreyya Pş. nın vefatı üzerine 12 T. sani 1310 da Sultan Hamidin hizmetine girdim. İntihap ve tayinim şu suretle olmuştu:

Süreyya Pş. nın vefatından iki saat sonra evime bir memur gelerek Yıldız sarayına azimetim lüzumunu tebliğ etti. O tarihlerde bahriye mektupçuluğunda bulunuyordum.

Tahsin Paşanın en yeni bir resmi

Gittim. Beni mabeyin dairesinde bir odaya götürdüler. Hiç bir taraftan bir tebliğ vukubulmaksızın ve yanıma hiç kimse

(Lûtfen sahifeyi çeviriniz)

Tahsin Pş. Irtihal etti

Esbak mabeyin başkâtibi Tahsin Paşa dün Erenköyünde kâin köşkünde vefat etmiştir. Tahsin Paşa Sultan Hamit devrinin en nüfuzlu simalarından biri idi. Meşrutiyeti müteakıp memuriyet hayatından çekilmiş ve vefatı tarihine kadar münzevî bir hayat geçirmekte idi. Tahsin Paşa'nın bir aralık hâtıratı Milliyet'te neşredilmişti. Cenazesi bugünkü pazartesi günü köşkünden kaldırılarak Eyüpteki aile makberesine def nedilecektir.

Solda, Tahsin Paşa'nın hatıralarının *Milliyet* gazetesinde 11 Ağustos 1930 tarihinde başlayan ilk tefrikası ve Tahsin Paşa'nın yaşlılık fotoğrafı.

Yukarıda, Tahsin Paşa'nın vefatının ardından *Milliyet* gazetesinin 23 Kanunusani 1933 tarihli nüshasında çıkan haber.

Abdülhamit dönemini ve Abdülhamit'in kişiliğini yakından bilen ve yaratılmış Abdülhamit edebiyatına karşı mazeret bildirdiği söylenebilecek önemli kaynaklardan biri de Padişah'ın Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa'nın anılarıdır. Anılarda kronolojik bir yöntem izlenmediği gibi, olaylara birbiriyle ilgisiz bölümlerde değişik biçimlerde yer verilmiştir. Çünkü esas olarak Tahsin Paşa, o günün ahlakını, bürokrasinin hallerini, yani sistemin 'işleyiş'ini anlatmayı amaçlamaktadır. Yani Tahsin Paşa'nın anıları, kişisellikten olabildiğince sakınan, bir yandan kimseyi kırmayarak tartışma yaratmak istemeyen içeriğiyle, söyledikleri ve söylemedikleriyle önemini korumaktadır ve başta Yusuf Hikmet Bayur, İsmail Hâmi Danişmend, İbnülemin Mahmud Kemal İnal gibi dönem üstüne yazan ilk kuşak tarihçilerin kaynaklarındandır. Yıldız Sarayı'nda kendisi de beş buçuk yıl mabeynde çalışmış olan gazeteci İsmail Müştak Mayakon, anılarını 1911'de *Tanin* gazetesinde yayınlamaya başlamış, ancak padişahlık sistemi devam etmekte bulunduğu için, padişah Mehmet Reşat'ın müteessir olduğunu bildiren Mahmut Şevket Paşa'nın kibar uyarısıyla yayın durdurulmuştur. İsmail Müştak'ın anıları 1940'ta yayınlandığında, Tahsin Paşa'yı anılarını yazmaya kendisinin teşvik ettiğini söyleyerek eserle ilgili düşüncelerini şöyle anlatmıştır:

> Ölümüne kadar sık sık gördüğüm Tahsin Paşa'yı bu yolda bir hatırat yazmağa ben sevk ve teşvik etmiştim. Bu hatıratın nasıl yazıldığını, Tahsin Paşa'nın kafasındaki malumatı ne kadar güçlükle ve tereddütle kağıt üstüne döktüğünü bilirim. Tahsin Paşa Sultan Hamit devrinin son on beş senelik hadisatında en mühim rolü oynayanlardan biri olmak itibariyle bu devrin tarihini en salahiyetli bir şekilde aydınlatabilirdi; fakat her nedense o da bildiklerinin onda birini bile söylememiştir. Bu itibarla Tahsin Paşa'nın hatıratı çok eksik ve çok cesaretsiz bir eserdir.[3]

Tahsin Paşa'nın anılarını hangi çekincelerle yazmış olduğunun, bu çekincelerin Tahsin Paşa'nın kimlik, yaşamı ve dönemiyle birlikte anlamlandırılması, anıların yeni yayınlarında çoğunlukla sunulduğunun tersine bir gerçekliği ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

Tahsin Paşa'nın anıları yayınlanırken, bazı yayınlarda notlandırma yapılmış olmasına karşılık, anıların tarihsel bağlamı içinde değerlendirilmesi yapılmamıştır ve üstelik Tahsin Paşa'nın kendi yaşamı bile incelemeye konu olmamıştır.[4] Tahsin Paşa'nın, neleri söyleyip söylemediği ve söyleyemediğini anlamak üzere, yaşamından dikkat çekici yönler şöyle sıralanabilir:

[3] İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm?*, İstanbul: Semih Lütfi K., 1940, s. 38.

[4] Anılarının dikkat çekmesine rağmen Tahsin Paşa'nın karanlıkta kalan yaşamı hakkında tek bir çalışma görebildik, bkz.: Naim Ürkmez ve Uğur Akbulut, "Sultan II. Abdülha-

Tahsin Paşa, 26 Kasım 1894'ten (23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam etmek üzere) 4 Ağustos 1908'e kadar mabeyn başkatipliğinde çalışmıştır. Bütün meslek yaşamı ve aslında ömrü, kitabette geçmiştir.[5] Mesut Efendi'nin oğludur, 1859 yılında İstanbul'da doğmuştur. İbtidai ve rüşdiyede okudu. 1870'te, on üç yaşında Sadr-ı âli mektubî kalemine mülazım (yani stajyer) oldu. 1877'de Dahiliye Nezareti mektubî kalemine nakletti. Burada başmuavin oldu. 1884'te Bahriye Nezareti mektupçuluğuna geçti. Süreyya Paşa'nın ölümüyle, Musahip Lütfi Paşa'nın aracılığıyla, Mabeyn-i Hümayun Başkitabetine tayin edildi.

İttihatçılar kendisini 'Kara Tahsin' olarak tanırlardı. Meşrutiyet'ten sonra rütbeleri alınarak, Abdülhamit döneminin diğer adı çıkmış rüşvetçi ve hukuk dışına çıkmış kişileri gibi aleyhinde köşkünün önünde gösteriler yapılmıştır.[6] Bu dönemde tutuklanan Paşa, 31 Mart Olay'ından sonra nişan ve madalyalarının iptali, mülkünün hacziyle Sakız adasına sürgün edildi. Balkan Savaşı sırasında (1912) İzmir'e nakledildi ve 1913'te çıkan afla Tahsin Paşa İstanbul'a döndü. Son yıllarını yoksulluk içinde geçirdi. Göztepe'deki köşkünü ünlü demiryolu müteahhidi ve Milli Kalkınma Partisi kurucusu Nuri Demirağ'a sattı, köşkün selamlığında oturmasına izin verildi. 22 Ocak 1933'te öldü.[7]

---

mid'in Başkâtibi Tahsin Paşa", *Belleten*, Ağustos 2022, Cilt: 86/Sayı: 306; s. 641-681. Bu çalışma, kullandığı kaynaklarla bu yazı için yol gösterici ve kolaylaştırıcı olmuştur.

[5] Jandarmayı eğitmek üzere İstanbul'a gelen İtalyan Romei Paşa anılarında Tahsin Paşa'yı şöyle anlatır: "İmparatorluğu etkileyebilecek yazışmaların büyük kısmı, idare ettiği ofis tarafından gerçekleştiriliyor, Padişah'ın tüm iradeleri bu ofisten çıkıyordu. Saray memurları çalışma saatlerini tüketmek için sigara tüttürüp kahve içerek ezan saatini beklerken, Başkâtip'in ofisinde görevli 10 kâtip, gece gündüz aralıksız ve telaş içinde mesailerini sürdürüyorlardı... Saray görevine atandığımda Tahsin Paşa bu önemli görevin tam on dört yıldır başında idi ve bu süre içinde Yıldız Sarayı'ndan birkaç saat ayrılmasına dahi izin verilmiyordu. Tek evladı olan kızının Saray dışındaki nikâh merasimine bile katılamamıştı. Hâlbuki, Tahsin Paşa Sultan'ın en gözde adamıydı. II. Abdülhamid tarafından kendisine çok sayıda nişan, onur belgesi ve hediye ihsan edilmesine rağmen, aslında Sultan'a altın zincirlerle bağlı bir esirden hiçbir farkı yoktu. Bu durum Abdülhamid'in sürgüne gönderildiği güne kadar değişmedi"; Erol Makzume, *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi*, MD Basımevi, 2019, s. 149; Generale Giovanni Romei-Longhena, "Ricordi della Corte di Abdulhamid", Nuova Antologia 1.6.1935-XIII, Societa Anonima "La Nuova Antologia" via del Coleggio Romano, 10, Roma, s. 354-5'ten alıntı.

[6] Bkz. Hasan Ali Polat, "II. Meşrutiyet'in İlânı Sonrasında "Devr-i Sâbık" Memurlarının Durumları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 9 Sayı: 17, Ocak 2019, 134-157.

[7] Tahsin Paşa 1920'lerden itibaren maddi sıkıntı içine düşmüş, borç almış, mülklerini ve eşyasını satarak borçlarını ödemeye çalışmıştı. Tahsin Paşa'nın emekli maaşından yoksun bırakılması ve çektiği yoksulluk konusunda bkz. Ürkmez ve Akbulut, *a.g.e.*

Paşa anılarında, Abdülhamit'in vehminden, jurnalcilikten söz etmekte, bu ortamın yarattığı rüşvetçiliği ima etmektedir. 620 sayfalık metninde "vehm" ve "vehim" 57, "jurnal" 135 defa geçmektedir. Padişahın vehmi ve bu vehmin yol açtığı düzen konusunda Tahsin Paşa'nın görüşünü kendi sözleriyle alıntılayalım:

> Sultan Hamid'in herkesçe malûm olan ve her türlü ahval ve icraatında hükmünü gösteren bu vehim onu bütün hayatında biran bile terk etmemiş (…) etrafını kuşatan insanlar onu bu vehim yolunda tahrik ve teşvikten geri durmamışlar (…) onun vehmini körükliyecek hâdiseler icat etmişlerdir. Sultan Hamid'in tarihini yazanlar onun kusur ve kabahatlerini tesbit ederken bütün bu kusurlu ve kabahatli işlere saik olan vehmin memba ve menşei hakkında tetkikat yapmadan, mütalea yürütecek olurlarsa hatalı bir yoldan gitmiş olurlar.[8]

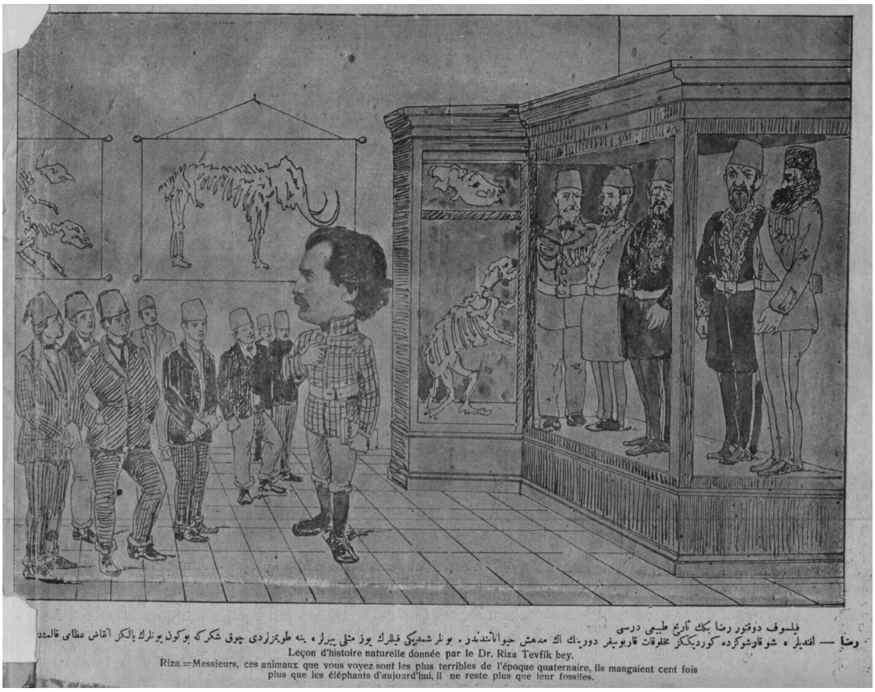

Kalem, Sayı 1, 3 Eylül 1908
"Feylezof Doktor Rıza Bey'in tarih-i tabii dersi: Rıza Efendiler, şu karşınızda gördüğünüz mahlukat karbonifer devrinin en müthiş hayvanatındandır. Bunlar şimdiki fillerin yüz misli yerler yine doymazlardı. Çok şükür ki bugün bunların yalnız enkaz-ı azamı kalmıştır."
Camekan içindeki kişiler, soldan sağa: Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, Başkatip Tahsin Paşa, İkinci Katip Arap İzzet Paşa ve Kabasakal Mehmet Paşa.

> Sultan Hamid'in muhafaza-i hayat ve saltanat endişesine pek merbut olduğunu ve bu maksada hizmet eden veya eder gibi görünenleri himaye ettiğini bilen birtakım menfaatperestler hem bu yoldan ihbaratta bulunarak teveccüh ve menfaat temin ederler, hem de Padişahın vehmini günden güne tezyide sebep olurlardı. (s. 82)

> Sultan Hamit zamanında terfiler, nişanlar, taltifler, hep saraydan çıkar, devletin şirazesi sarayda bozulur denilmektedir. Evet, bunda bir hakikat vardır. Lüzum ve ihtiyaç gözetilmeksizin, bütçenin vaziyeti ve hazinenin istitaati nazarı dikkate alınmaksızın her gün birçok terfiler yapılır, maaşlar arttırılır, nişanlar tevzi olunurdu. Fakat mübalağasızca iddia edebilirim ki bunların ancak yüzde onu Hünkârın karihasından çıkardı. Yüzde doksanı en muacciz dilenciler gibi padişaha muttasıl arızalar yazıp duran rical ve ekâbirin bu mütevali müracaatleri neticesinde verilmiş şeylerdi. Amma denilecek ki Padişah arzu etse buna meydan vermezdi. Ancak düşünmeli ki Sultan Hamit hilkaten vehham ve korkaktı. Ve onun tahta gelmesini icap eden hadisat bu vehmi bir kat daha arttırmıştı. (s. 159-160)

Yani Tahsin Paşa, Abdülhamit döneminin kötülüklerini, açıkça Abdülhamit'in vehmini çıkarları için kullanan devlet ricaline yükler:

> Sadaret makamını işgal etmiş olan zevat Padişahın bu vehmini memleketin ciheti selâmeti ile telif edeydiler birçok faydalı tasavvurlar fiiliyat sahasına çıkardı. (s. 347-347)

Jurnal düzenini kötüler:

> … bütün Devr-i Hamidiye hâkim olan vehim ve vesvese, bütün idarede meş'um tesirini göstermiş olan jurnalcılık bilâfasıla işleyip duruyordu. (s. 459)

> Sultan Hamid'e jurnal namı altında maruzatta bulunmak bir aralık o derece revaç kesbetmişti ki jurnalcılığın can yakmak ve hanüman söndürmek nev'inden gayriahlâki bir hareket olduğu adeta unutulmuştu. (s. 133)

> Ancak jurnalcılığı takviye eden bir keyfiyet vardı ki o da velev bütün ihbaratı yalan dahi olsa herhangi bir jurnalcının ceza görmemesi idi. (s. 134)

Abdülhamit'in jurnalcilik anlayışı, jurnalcinin kalemini sakınmamasını sağlamak üzere, hiçbir jurnalin reddedilmemesi ve yazanın soruşturmaya uğramaması üzerine kurulmuş olduğu için, vehmin doğurduğu jurnalcilik, aslında saraya kadar yansıyan şantaj ve rüşvetle birlikte işlemektedir. Ortam, kişisel çıkar sağlayabilmek için konumdan yararlanma, şantajcılık ve dolayısıyla klikleşme ortamıdır. Sarayda Tahsin Paşa'yla, rakibi olduğunu gördü-

ğümüz ikinci katip İzzet Holo Paşa arasındaki ilişki[9], bu rejimin, doğrudan Abdülhamit'e bağlanan halkasıdır.

Tahsin Paşa'nın ölümünden sonra *Vakit* gazetesindeki "Osmanlı Devleti Ölürken" başlıklı köşesinde Celal Nuri (İleri) bu rejimi anlatır:

> II. Abdülhamid'in sarayında isimleri olmamakla beraber partiler mevcuttu. Bunlardan birinin temsilcisi Mahmud Nedim Paşa'nın torununun kocası olan Kara Tahsin Paşa'ydı. Kara Tahsin, Sultan Abdülhamid'in aynasından başka bir şey değildi. Padişah gülerse o da güler, ağlarsa o da ağlar. Padişahın elidir, ayağıdır; kafası değildir. Abdülhamid'in bu zata yüzde yüz emniyeti vardır.
>
> Adı olmayan diğer partinin temsilcisi ise Arap İzzet'ti. Arap İzzet entrika kuvvetinden dolayı bu makama gelmişti. Hatırı sayılırlardan birinin damadı değildi, Suriyeli, Şamlıydı. Padişah, Tahsin Paşa'nın ne avanak olduğunu bildiğinden ondan bir fikir, bir mütalaa beklemezdi. Lakin Arap İzzet'in zekâsına itimat ederdi.
>
> En adi bir işte bile Arap İzzet'le Kara Tahsin'in aynı fikirde bulunması Abdülhamid için ölümle birdi. Demek ki bunlar ittifak ettiler, padişaha karşı ikisi de cephe aldılar. O gece padişah uyumazdı. Lakin başkâtip ve ikinci kâtip bu kadar tecrübesiz mi? Kara Tahsin'in kara dediğine Arap İzzet mutlaka beyaz demekle mükelleftir. Sultan Abdülhamid kabineyi Sadrazama tayin ettirmezdi. Kabinede derhal iki parti tebarüz ederdi. Bu partilerden biri şöyle böyle Kara Tahsin'e öteki Arap İzzet'e bakardı. Tahsin Paşa, padişaha gerçekten sadıktı.[10]

İstanbul'a 1896 ve 1898 yıllarında yaptığı ilk iki seyahatte Saray çevresiyle ilişki kuran, 1901'deki üçüncü seyahatinde Abdülhamit'le görüşmüş olan Theodor Herzl, sistemi çözmüş ve zaten sistem hakkında uyarılmıştır. "Katiplerine elini göstermeyen Sultan, İzzet üzerinden yaptıklarını Tahsin'den uzak tutmaktadır" diyen Theodor Herzl, saraydaki bazı görevliler tarafından İzzet Paşa'ya yakın olması durumunda Tahsin Paşa'nın ona düşman olacağı konusunda uyarılmıştı.[11]

---

[9] İzzet Paşa, Tahsin Paşa emrinde olmamak için, ikinci katip olması yanında uhdesine kurenalığı da almıştır; "hem katip hem mabeynci olmuş ve (…) hiçbir amir maiyetine girmeyerek başlı başına amir şekli almıştır. Şu şekli sebebiyle ayrıca bir dairesi ve maiyetinde katibi vardı ve dairesinde içtima eden komisyonlara dahil olur veya riyaset ederdi (…) doğrudan doğruya (…) Maliye ve Hicaz komisyon-i âlilerine dahil idi"; Örikağasızade Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, haz. Ali Adem Yörük, İstanbul: Dergah Y., 2007, s. 143-144.

[10] Celal Nuri, *Vakit*, 10 Mart 1933, s. 4, aktaran Ürkmez ve Akbulut, s. 654-655.

[11] *The Complete Diaries of Theodor Herzl,* Volume III, çev. Harry Zohn, New York-London: 1960, 1129. 655; aktaran Ürkmez ve Akbulut, s. 652-653.

Tahsin Paşa bu düzenin nasıl olağan görüldüğünü çok açık ifade eder:

> Sadrazam ve nazırlardan tutunuz da dairelerin mümeyyiz ve kâtiplerine, mahalle muhtar ve imamlarına kadar herkesin Yıldız'da gelip ziyaret ettiği bir oda, tutunduğu bir el, istinat ettiği bir hami vardı. İnsanlar memuriyetlerile değil, hamilerinin ismile kendilerini tanıtmışlardı. Bunlara "mabeyinde filan beyin, filan paşanın adamı" derlerdi.
>
> Sadrazamların ve nazırların da böyle hamileri vardı. Bir sadrazamdan bahs olunurken "Paşanın adamıdır" denilmek ayıp bir şey değildi. Bu tarz-ı siyaset kendiliğinden son derece kuvvetli ve geniş bir istihbarat şebekesi vücude getirmişti. Bununla Sultan Hamit her işten, her şeyden, her hareketten vaktinde haberdar olabiliyordu. (...)
>
> Sultan Hamit'in herşeyi bilmek ve bütün kuvvetleri sarayda toplamak siyaseti bu hali teşvik ve teşçi ediyor, diğer taraftan da bunların ulu orta hareketleri Sultan Hamit'in vehmini ve bu siyasete irtibatını çoğaltıyordu. Bu hal yalnız İstanbul'a munhasır değildi. Vilâyetlerde valiler ve birçok memurlar, memalik-i ecnebiyede sefirler ve sefarethane mensubîni de bu şebekeye dahil idiler. (75-76)

Gerçekte ölçek olarak abarma varsa da, geleneksel himaye ve intisap sisteminin, modernizme (yani siyasal katılımı, hukukun üstünlüğü, liyakat sahibi bürokrasi) ve meşrutiyete karşı işlemekte olduğu Abdülhamit rejiminde bu durum, kavramsal olarak olağandır.

Vehmin jurnale, jurnalin şantaja yol açtığı ortam, asayişin sağlanamadığı, maaşların ödenemediği ortamla, siyasal katılımın olmadığı ortam, Avrupa sermayesi ile 'devletlü'lerin karşı karşıya, ama anlaşılan daha çok yan yana geldiği ortamla çakışmaktadır. Bu ortam, himaye ve intisap sisteminin özü olan akrabalık, hemşehri aidiyeti, kalem arkadaşlıklarıyla işleyen çıkar birlikleri, klikleşme/çeteleşme ortamıdır. Siyasi iktidarın serveti belirlediği düzende, iktidar ve servete el koyma mücadelesi intisap sistemiyle işler. Abdülhamit döneminde farklı olan, II. Mahmut'tan itibaren yeni kurumlarının yetiştirmeye başladığı/çalıştığı bürokrasinin varlığı ve Meşrutiyet'in ilan edilmiş olmasına karşılık, eski sistemin (hem de yeni yönetim aygıtlarıyla) işletilmesi ve bu durumun Osmanlı coğrafya ve ekonomisinin, Avrupa ile bütünleşmesi süreciyle çakışmasıdır.

Bu işleyişin farkında olan Abdülhamit'in, Tahsin Paşa Mabeyn katibi atandığında, "sizi başkatipliğe kendim intihap ettim [seçtim]" deyişini, yani kendisini kimseye karşı borçlu hissetmeyerek yalnızca Padişah'a bağlılık duyması ihtarını, Tahsin Paşa da böyle yorumlamaktadır.[12]

[12] Tahsin Paşa, *Abdülhamit – Yıldız Hatıraları*, s. 30.

Saraya mabeyn kâtibi olmanın değerini, gene İsmail Müştak'ın anılarında bulabiliriz. İsmail Müştak, Mekteb-i Mülkiye'den birincilikle mezun olduktan sonra Dahiliye Nezareti mektubî kaleminde altmış kuruş maaşla çalışmaya başlamış, bir yıl dolmadan, Tahsin Paşa'nın da mabeyne alındığı geleneksel yöntemle saraya çağrılarak, (Mülkiye birinci ve ikincileri için Abdülhamit'in arzusu doğrultusunda) mabeyn katipliğine alınır. Sonuç, "Yirmi misli maaş, bir kese altın"dır. İsmail Müştak şöyle yazar: "Bu bir peri masalına benziyordu…"[13]

Tahsin Paşa'nın mabeyne alınmasındaki ilişki ağına gelmeden önce, bu ilişki ağının nasıl maddi çıkara dönüştürüldüğünü ve Tahsin Paşa'nın bu çıkar dolabında nerede durduğunu örnekleyelim.

Tahsin Paşa Kitabet dairesinin işleyişinden[14] övünmekteyse[15] de aynı duyguları beslemeyenler de vardır. Dönemin valilerinden Ebubekir Hâzım kendince çok önemli bir konuda saraya bir ariza sunmak ister ve şöyle devam eder: "Bu dosyayı, kapalı ve mühürlü bir zarf içinde Başkatip Tahsin Bey'e (Paşa'ya) takdim ettiğim gibi, Padişah'a takdim edildiğine dair hiçbir eser zuhur etmediğinden, Kamil Bey'e ve Kızlarağası vasıtasıyla da ayrı ayrı suretlerini Padişah'a verdirdim. Hepsi derin ve susuz bir kuyuya atılmış gibi oldu. Ne dibe düştüklerine dair bir işaret, ne de bir düşüş sesi işitildi."[16]

Alman mektebinden mezun olan ve okul müdürünün aracılığıyla, hariciyeye girmesi için Alman sefareti baştercümanından Tahsin Paşa'nın tavassutu istenen Ahmet Emin Yalman'ın mabeyn dairesiyle ilişkisi de örnek bir olaydır. Baştercüman Tahsin Paşa'yla konuşur, sıra Paşa'yı görmeye gelmiştir. Baba dostu bir yüzbaşı, Yıldız'da fotoğrafçı süt kardeşi aracılığıyla Ahmet Emin'i Tahsin Paşa'nın dairesine kadar sokar:

---

[13] Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm*, s. 12, 24.

[14] Mabeyn-i Hümayun'un işleyişi hakkında örnek olarak bkz. Sedat Kanat, "II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn'un Başlıca Fonksiyonları", *Akademik Matbuat*, Kasım 2017, C:1 Sayı:1, 72-94; Sedat Kanat, "II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn'un Çalışma Usulleri ve Kurum Çalışanlarının Genel Özlük Durumları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2018, C. 42, Sayı 2, 13-46.

[15] "Dairei kitabetin en büyük meziyetlerinden biri de o devrin jurnalcılığına karışmamış, canyakan ve hanüman söndüren bu ahlâksızlığa karşı dalma nefretle bakmış olmasıdır. Kâtip beylerin bu mülevves işlere karıştığını hiç kimse iddia edemez. Kâtip beylerin bu temizliğine ve saray içinde bir pırlanta gibi yaşadıklarına şahsen şahit ve vâkıf olduğunu ve jurnalcılara karşı kalem odasında nasıl taşkın bir gayz ve nefret yaşadığını defaat ile işitmiş bulunduğum için çok kıymetli muavenetlerile vazifemi teshil etmiş ve kendilerine gösterdiğim itimat ve emniyeti hiçbir zaman ve hiçbir tesir altında sulistimal etmemiş olan bu vicdanlı ve namuslu insanlara burada alenen teşekkürü kendime en mukaddes bir borç addederim", Tahsin Paşa, *Abdülhamit – Yıldız Hatıraları*, s. 56.

[16] Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Hatıralar*, haz. Faruk Ilıkan, İstanbul: Pera, 1998, s. 282.

Hain İzzet'in eski menabi-i serveti [servet kaynakları]
Dalkavuk, Sayı 3, 13 Eylül 1909.

Bu salon, redingotlu, cübbeli, sarıklı, kefyeli, türlü türlü adamlarla doluydu. Her yeni gelen yerden temennalarla oturanları selamlıyor, bir köşeye geçince herkesin yerden temennalarına ayrı ayrı cevap veriyordu. İşin nezaket tarafının hiç eksiği yoktu. Kahveler geliyor, yan yana oturanlar birbirlerine sigara, kibrit ikram ediyorlardı.

Böyle saatler geçti. Pek nadir surette aramızdan biri içeriye çağrılıyordu. Akşam olunca ertesi gün gelmek üzere ayrılıp gitmemiz hepimize birden haber verildi. Gidip gelmeler defalarla devam etti. (…) Uzun saatler Yıldız'ın esrar dolu havası içinde ne zaman sonu geleceği belli olmayan bir bekleme içinde geçiyordu…[17]

[17] Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul: Pera Y., 1997, s. 61-63.

Tahsin Paşa'nın anılarında, saray görevini baskı uygulama, korku salma ve bundan çıkar elde etme peşinde kullanıldığına dair doğrudan veri yoktur. Anılarında "iltimas", "rüşvet" veya "haraç" sözcüğü bir kez bile geçmez. Ancak Kitabet Dairesi çalışanlarının "pırlanta" olduğunu söylerken, diğerlerinin olmadığını söylemektedir. Padişahın doğrudan hizmetinde olan "özel görevliler"le ilgili ifadelerinde ise yalnızca bu sözcüğü kullanamamakta ısrar etmektedir:

> Hususî teşkilâta dahil olan daireler esvapçıbaşılık, seccadecibaşılık, ibriktarbaşılık, tütüncübaşılık, kahvecibaşılık, kilercibaşılık, kitapçıbaşılık idi. Bunlar isimlerinden de anlaşılacağı veçhile hususî hizmetlerle meşgul olurlardı. Bu dairelerde bulunan kimselerin teşrifatta mevkileri ve devlet salnamesinde isimleri yoktu. Esasen bu hizmette kullanılanlar Hünkârın şehzadeliği zamanından beri maiyetinde bulunmuş ve uzun tecrübelerle itimat kazanmış kimselerdir. Bunların ekserisi kendi vazifelerinden başka işlerle iştigal etmez ve refah içinde vakit geçirmekten başka bir şey düşünmezlerdi. Maamafih bazıları da teveccüh ve menfaat celbini başka yolda arar ve jurnalcılığa vesatat ederdi. Bunlar bahse değer kimseler olmadığı için sükût ile geçiyorum. (s. 52)

Tahsin Paşa, doğrudan verdiği adlardan biri olarak Fehim Paşa'nın jurnalcilikten çıkar elde ettiğini söylerken bile bu çıkarın adını koymaz:

> Bu meyanda [jurnalcilikte] Fehim Paşa'yı birincilerden addedebiliriz. Fehim Paşa'nın babası esvapçıbaşı İsmet Bey çok halûk ve terbiyeli bir zat idi. Bilhassa tevazuu ile herkesin hürmet ve muhabbetini kazanmıştı. Fakat Hünkârdan yüz bulup şımaran ve her türlü ahlâk ve insaniyet kaidelerini ayakaltına alan oğluna bir türlü söz geçiremiyordu. (s. 133-134)

"İrtikap" sözcüğü ise dört yerde geçer[18] ve birinde, karşılık verme gereksinimi duyarak, doğrudan mabeyn kitabeti ile Sait Paşa'nın zenginliğini ve kendisinin fakirliğini gündeme getirir:

> Sait Paşa hatıratında benim tarafı şahaneden gidip kendisine tebliğ ettiğim iradelerden ve bazan telâşını mucip bir hâdise zuhûrunda gene Hünkâr namına verdiğim teminattan bahsederken şu cümleyi yazıyor:

[18] Tahsin Paşa, Meşrutiyet'in ilan günlerinde Ahmet Rıza'nın 15 Temmuz 1324'te Abdülhamit'e gönderdiği mektupta, geçmişte ıslahat için kendisine başvurmuş olduğunu, 1) Siyasî affı umumî ilânı, 2) Matbuatın serbestisi, 3) Aleniyet halini alan irtikap ve irtişanın meni, 4) Sarayı hümayunlarından kumanda usulünün kaldırılıp vazife, mesuliyet namındaki risalemde yazdığım veçhile Babıâlinin bütün işleri yedi mesuliyetine alması"nı önerdiğini iletirken, irtikaptan şikayeti de dile getirmiş olur; Tahsin Paşa, s. 429.

> — Bu kimselerin meslekleri icabınca sözlerine inanılamaz.
>
> Sait Paşanın bu nabemahal cevapsız bırakmak istemem. (Bu kimseler) tabiri ile kastettiği ben, aczimi muterif olduğum cihetle Sait Paşa gibi bir zat nazarında, küçük görülmekliğime birşey denilemezse de meslekimi istihfaf bu mesleke yalancılık isnat etmek yollu beyanatile Sait Paşanın bizzat kendi kendini hançerlemiş olduğunu söylemeği bir vazife addederim. Çünkü mabeyin başkâtipliği itimada gayrilayık söz söyliyen ve sözlerine inanılmak caiz olmıyan bir meslek ise bu meslekte kendileri bulunmamalıydı! Bu meslek Sait Paşa ile şöhret kazanmıştır. Sait Paşa Sultan Hamit istibdadını bu meslekte tesis etmiştir; nihayet şurası muhakkaktır ki, memleketimizde adetleri üç beşi geçmiyen zenginlerimizden biri olmakla maruf bulunan Sait Paşa, irtikap seyyiesine düşmeksizin iddihar etmiş olduğu serveti bu meslekte emniyeti humayunu kazandıktan sonra, Padişahtan aldığı in'am ve ihsanlarla, payansız atiylerle, lüzumundan çok fazla maaşlarla vücuda getirmiştir. Sözüne inanılmamakla ittiham ettiği adam fakir bir akıbet içinde puyandır. (s. 348-349)

Tahsin Paşa'nın, jurnal ile irtikap ve yabancı sermaye arasındaki ilişkiyi en açık anlattığı yer şurasıdır:

> İstanbul rıhtımı olbaptaki imtiyaz şartnamesinde muharrer olduğu veçhile Haliç'e kadar temdit olunmak lâzımdı. Bu imtiyazı istihsal etmiş olan kumpanyaya Haliç'e kadar uzatılacak bir rıhtımın kendisine faide temin edemiyeceğini ve bu uğurda sarfedilecek sermayenin memul ve muntazar olan faizi bile getiremiyeceğini anladığından imtiyazıameden bu şartın kaldırılarak olbaptaki taahhütten vareste kalması esbabını taharri etmekte idi. Bir müddet sonra bunun çaresini buldu. Ancak bu çare irtikâp ve jurnalcılığın en sefil bir tarzda birleşmesi suretile bulunabildi, bundan o zaman irtikâp ve jurnalcılık seyyieleri hakkında bir fikir edinmek mümkündür.
>
> Rıhtım şirketi o tarihte ekâbirden bir zata müracaat ederek Sultan Hamid'in bir jurnalla tethiş ve rıhtımın Haliç taraflarına temdidi hakkındaki taahhüdün ref'ini temin mukabilinde maddi bir menfaat vadetmiş. Bu zat hemen Padişaha bir jurnal göndererek (…) neticede şirket rıhtımı Halice uzatmak taahhüdünden kurtuldu. (…) üç beş kuruşluk hasis bir menfaat mukabilinde ekâbirden bir zatın ecnebi sermayedarların imaline hadim olması ve Hünkâr kendi şahsı ve makamına mütevvecih farzettiği mevhum bir tehlikeden telâşa düşürerek böyle bir imtiyazın ehemmiyetli taahhüdatından bu şirketi vareste bırakması ibrete şayan bir keyfiyettir. (s. 335-336)

İsim verdiğinde ise, aradaki bağlantıyı mümkün olduğunca belirsizleştirir gibi yapar. Verdiği isim de rakibi İzzet Paşa'dır:

> Islahatı Maliye Komisyonuna gelince, bunun işleri iyi gitmiyordu. Komisyon varidatımızın tezyidi ve havalelerin tanzimi hususunu aleddevam takip etttiği halde muvaffak olamamıştı. İzzet Paşa dairesi bundan başka devletin sair umuruna ve bilhassa büyük maliye işlerine karışırdı. İzzet Paşa çok büyük bir servet iktisabına muvaffak olmuştur. (s. 63)

Mayakon Tahsin Paşa'yı durgun, karşısında çekinilmeden konuşabilecek ancak zeki olmayan, İzzet Paşa'yı ise hareketli bir yapıya sahip ve inceleyici bakışları olan birisi şeklinde tanımlamıştır. Mayakon'a göre Tahsin Paşa, Sultan'ın aynasıydı. Sultan ne derse uygular ve onu doğru kabul ederdi. Onun gözü Sultan'ın gözüyle görür, kulakları Sultan'ın kulaklarına göre işitirdi. Hisleri ve zevki de Sultan'ınkine göre şekillenirdi. Abdülhamit'in son Mabeyn Başkatibi olan Ali Cevad Bey de Tahsin Paşa hakkında; "gayet terbiyeli, nazik, akrabasını koruyan, halim, selim, bilgisi yüzeysel, aldığı emri olduğu gibi uygulamaya gayret gösteren biriydi" ifadelerini kullanmaktadır. Theodor Herzl ise 1901 Mayıs'ında gördüğü Tahsin Paşa'dan soğuk, kayıtsız biri; İzzet Paşa'dan ise her an saldırmaya hazır bir kaplan olarak söz etmektedir. İşlerin İzzet Paşa tarafından yürütüldüğünü düşünen Herzl, ikisi arasındaki rekabette İzzet Paşa'yı daha etkin görmekteydi.[19] Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey ise "Tahsin Paşa erazil ve esafile, İzzet Paşa ise oldukça erbab-ı haysiyete iltifat ederdi. İzzet Paşa, on on iki senede beş altı yüz bin liralık bir servet edindiği halde, Tahsin Paşa eline o kadar para geçmiş iken idaresizliğinden ve ailesinin israfından dolayı saraydan borçlu çıktı" değerlendirmesini yapmaktadır.[20]

İzzet Paşa ise Tahsin Paşa'yla ilgili yargılarını açıkça yazmıştır. Tahsin Paşa'yı 1897 Yunan Savaşı'ndaki tutumu nedeniyle ihanetle suçladığı gibi ("Tahsin Bey'in bu hizmet-i ihanet-kârisi murassa nişan-i mecidî ile taltifine bir kıt'a sebeb olmuş idi") genel olarak "Zihn-i hümayunlarını Tahsin Bey ile avanesi her gün birer kizb ile meşgul ediyorlar. Halk bu halden bî-zâr oluyor. Bu hal devam itdikçe efendimize hizmet etmek kâbil değildir. Eğer bize isnad olunan bu tâ'rizâtdan maksad Tahsin Bey'i ta'n etmek ise çünki Tahsin

[19] Bkz. Ürkmez ve Akbulut, s. 652-653 (Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm*; Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, haz. Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Y., 1991; *The Complete Diaries of Theodor Herzl*, C. III, çev. Harry Zohn, New York-London: 1960, s. 1129).

[20] Abdurrahman Şeref, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 139.

Bey âdî bir adam olduğundan ona tenezzül etmem" diyerek fikrini açıkça belirtir.[21]

Kahire'de 1924'te ölmüş olan ve 2010'da İsviçre'de bir banka kasasında bulunan günlükleri, İzzet Paşa'nın kimlik ve yönetici olarak ne kadar 'Osmanlı' olduğunu gösteriyor. Paşa, rakibi olarak görünen Tahsin Paşa'yı açıkça suçlarken, Abdülhamit hakkında, kasada saklanan günlüklerinde dahi imadan öteye geçmez. Anılarının birçok yerinde, anlattığı olay hakkındaki yanlış, zararlı, rüşvetçi girişimlerin Abdülhamit tarafından nasıl suskunluk, inkâr veya azarla karşılandığını anlatıp konuyu bir ünlemle (!) bitirir. Birkaç örnekle:

> … Hacı Mahmud gibi memleketde hiçbir alâkası ve hissiyât-ı vataniyyesi olmayan bir takım casus uşakların ilkâ'âtından feragat buyurulmaz ise netâi'cin pek vahîm olacağını ve bu makûle casusların türrehât ve ekâzibini ve taht-ı Osmanî'de bekâ-i şâhânelerinden başka hiç kimsenin fikr ü niyeti olmadığını edille ile arz ve teşrîh ettiğimde (…) 'saray-ı hümâyunlarına doğru söz girmez' kâ'idesini fem-i mübarek-i şâhânelerinden işitmişdi. Hakikat-i hal böyle olduğu sâbit oluyor. (…) Hıdmet-i şâhânelerine girmek felâketine giriftâr olmazdan evvel irtişâya iğmâz ve mürteşiler hakkında hüsn-i zann buyurula geldiğini hisseder idim. Vakâki o kazâya uğradım.[22]

> … hakikat-ı halde bu makûle sû-i isti'mâlâtın önünü alacak tedâbir ittihâzı menfa'at-i şâhâneleri cümlesindendir yolunda idâre-i lîsân ider itmez nefretle tevbihât-ı şâhânelerine hedef oldum.[23]

> … Memduh Paşa'nın azli lâzım gelmiş iken iki-üç gün sonra tiyatroya da'vetle taltîf buyrulduğunu nazar-ı hayretle gördüm ki, kulları dahi tiyatroda bâ-irâde-i seniyyeleri bulundum.[24]

İzzet Paşa'nın Tahsin Paşa'yı doğrudan suçladığı işlerden biri Necip Melhame ile birlikte Bulgaristan vergilerinin düşürülmesi konusudur. Örnek olmak üzere bu iddiaları özetleyerek aktarmaya çalışalım.

İzzet Holo Paşa, Necib Melhame ile Tahsin Paşa'nın aralarında anlaşıp Bulgaristan ile karşılıklı gümrük vergilerinin kaldırılmasının gereğine dair bir beyanda bulundukları, bunun sonucu bir komisyon kurulduğunu, komisyonda, Bulgaristan'dan ithal edilmekte olan hububat ve koyunlardan yüzde

[21] İzzet Holo Paşa, *Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri*, C I Metin, haz. İbrahim Küreli, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Y., 2009, s. 78, 232.

[22] İzzet Holo Paşa, s. 75.

[23] *A.g.e.*, s. 184.

[24] *A.g.e.*, s. 265. Ayrıca özellikle Tahsin Paşa'nın adının geçtiği konulardan örnekler olarak bkz. s. 208, 216, 223, 263, 284, 312, 322.

dört resmi duhuliye vergisinin alınması, Bulgaristan Hükümeti'nin seçeceği iki çeşit ürün için vergi vermesi halinde resmi gümrük vergisinin karşılıklı kaldırılması halinde Osmanlı Devleti'nin altmış sekiz Bulgaristan'ın on sekiz lira "mütekarrer" olacakları gibi maddelerin değerlendirildiğini, Tahsin Paşa'nın maliye nazırı, nafıa nazırı, rüsumat emini diğer bazı zevatı "tehdidamiz talimat ve iradat-ı seniyye tebliğ ettiğini" yazar. İzzet Paşa'ya göre, komisyonda bu maddelerin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi halinde Osmanlı Devleti'nde ziraat ve koyunculuğun perişan olacağını, dolayısıyla bu iradenin kabul edilemeyeceğine oy birliği ile karar verilmek üzere iken Dahiliye Nazırı Memduh Bey ve Tophane müşiri Zeki paşalar durumu gizlice padişaha arz etmeleriyle görüşmeler ertelenmiştir.

Bu antlaşmanın gerçekleşmesi için Necib Melhame ve yardakçılarının altmış bin lira rüşvet aldıklarından "vapurlarda ve kahvehanelerde" bahsedilmektedir hatta Tophane müşiri Zeki ve şehremini Rıdvan paşalar durumu yazılı olarak Padişaha iletmişlerdir. Necib Melhame'nin, henüz bir karara varılmadan önce Bulgaristan Hükümeti'nin Makedonya'ya bir ihtilal komitesi gönderdiğini Abdülhamid'e duyurup endişeye düşürerek hemen bir karar verilmesini sağlamayı amaçladığı, bu amacına ulaşamayınca Bulgaristan Prensi'nin İstanbul'a çağrılmasını isteyip onun vasıtasıyla amacına ulaşmayı hedeflediği, İzzet Paşa'nın iddiaları arasındadır. Kendisinin bu meseleyi anlayınca durumu Abdülhamid'e arz ettiğini ve ilk başta pek hoş karşılanmasa da sonradan Prensin gelişinin ertelenmesine dair Necib Melhame'ye tebligat gönderilmesine memur edildiğini yazmaktadır.

İzzet Paşa, Melhame'nin bu yaptığının devlete ihanet olduğundan derhal azli gerekirken Abdülhamit'in Encümen-i Vükela'nın kararlarını değiştirmesini emrettiğini ifade etmektedir. Emre rağmen Vükela kararlarında ısrarı sürdürür ancak bu sırada Tahsin Paşa'nın, Bulgar Kapı Kethüdası'nın Sadrazam Paşa'ya hitaben hükümetin kararından vazgeçmesi halinde ertesi gün harekete geçeceklerini bildiren bir tezkireyi encümene yolladığını yazan İzzet Paşa, o sırada padişah tarafından çağrıldığında ("huzur-u şahanelerine davet olundum") Tahsin Paşa'nın Bulgarlardan gelen tehdidi telaşla Abdülhamid'e anlattığını belirtmektedir ("huzurda bulduğum Başkatibin Bulgaristan Kapu Kethüdasının tehdidatı kemal-i telaş ile hikayeden sonra Necib Melhame'nin muamelat-ı hıyanet ve cüretkarisinin vükelaya kabul ettirilmesi noktasında ısrar buyruldu").

İzzet Paşa bu kararın üzerine ertesi gün padişahın huzuruna çağrıldığını ve mazbatanın bu şekilde düzenlenmesi nedeniyle kendisinin şiddetle azarlandığını, sonuç olarak da Bulgarların isteklerine uygun bir iradenin Heyet-i

Vükela'ya gönderildiğine ve Necib Melhame'nin Bulgaristan'a talimatları iletmek için elçi kılındığını anlatmaktadır.[25]

Abdülhamit döneminin en önemli simalarından ve Padişahın bir numaralı sadrazamı olan Sait Paşa, toplamı 1500 sayfayı aşan ve yarım kalan anılarında konuya değinir. Sait Paşa, Necib Melhame'nin komiserlik süresi boyunca Bulgar Hükümeti'ne çokça iyiliklerde ("cemile") bulunduğunu bu iyiliklerden birinin de Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bu gümrük antlaşması olduğunu söylemektedir. Bu antlaşmanın Osmanlı Devleti'nin gümrüklerinin zararına olurken Bulgaristan gümrüklerinin ise menfaatine olduğunu da vurgulamaktadır. Sait Paşa bu antlaşmanın zararlarının araştırılması için bir encümen oluşturulduğu ve encümene çağırılan Necib Melhame'nin "size ve encümene izahat vermeye mecburiyetim yoktur" diyerek meclisi terk ettiğinden bahsetmektedir.[26]

Tanin gazetesinin 7 Ağustos 1908 tarihli nüshasında yer alan "Hırsız Çetesi" adlı haberde ise, Necib Melhame'nin Bulgaristan'da bulunduğu sırada İstanbul'daki Bulgar Kilisesi'nin açılması için Tahsin Paşa ve İzzet Paşa ile birlikte rüşvet aldığı ve Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlardan topladığı paraları zimmetine geçirdiği iddiası yer almaktaydı. Yani İzzet Paşa da bu ortaklık içinde anılmaktaydı. İzzet Paşa ile suçladığı Melhamelerin ilişkisi, Tahsin Paşa'dan hoşlanmayan Süleyman Şefik Paşa'nın anılarında bulunabilmektedir.

Şefik Paşa, gene Saray'ın "önemli" adlarından Ebülhüda ile arası açılan Üsküdar ciheti kumandanlığı muavini Bedirhanlı Ali Şamil'in Tahsin Paşa ile işbirliğini, Ali Şamil'in Tahsin Paşa'nın desteği sayesinde Üsküdar kumandanı, ferik rütbesiyle yaver-i şehriyari olduğunu, bir yandan da adamlarına Ebülhüda'nın oğlunu dövdürüşünü hikaye eder. "Bayram töreninde efendimize hasmane bakmak"tan soruşturmaya uğrayan Süleyman Şefik, Abdülhamit'e atılan bomba olayında da uzmanlık için çağrılmışken soruşturmaya uğrar ve Halep'e sürülür.[27] Tahsin Paşa da 1931'de, Süleyman Şefik henüz anılarını yayınlamamış ve halen yurt dışında sürgündeyken, Süleyman Şefik Paşa'nın "yüzelliliklerden" olduğunu da ekleyerek, verdiği jurnalin 'müfteriyat'tan olduğunu yazmaktadır.

---

[25] İzzet Holo Paşa, *Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri*, haz. İbrahim Küreli, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Y., 2009, C. I, s. 278-280, 290-292, 306-310.

[26] Said Paşa, *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Paşa'nın Hatıratı*, Haz. Mustafa Gündüz, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019, C. 2, s. 99.

[27] Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim, 31 Mart Vak'ası*, haz. Hümeyra Zerdeci, İstanbul: Arma Y., 2004, s. 109 vd.

Süleyman Şefik Paşa da (kendisi de bir dönem Avrupa'ya kaçmış olmakla birlikte) İttihatçılardan hiç hazzetmemektedir. Anılarında İsmail Müştak Bey'i küçümserken, Necip Melhame'nin kardeşi Selim Melhame ile dostluğunu anlatmaktadır.[28]

Maadin Nazırı Selim Melhame, Ereğli Şirketi adıyla bir şirket kurarak, Ereğli liman inşaatı ve kömür yükleme tekelini almaktadır. Dönemin birçok şirketinde, sermaye yokluğu nedeniyle ve girişimcilik zihniyeti yerine memur zihniyeti geçerli olduğundan, saraydan alınan imtiyazlar Avrupa sermayesine devredilmektedir. Melhame'nin Ereğli Şirketi'ndeki ortakları da, Osmanlı Devleti'ne borç veren bankerlerden Zarifi, Abdülhamit'in en yakın adamı olarak bilinen Ahmet İzzet Holo Paşa ve Osmanlı Bankası ile Fransız şirketleridir.[29] Şura-yı Devlet'in Tanzimat Dairesi'nde, Maadin Nazırı Selim Melhame'nin, Gelibolu'daki maden kömürünün, yönetmelik uygulanmayarak, artırma ile ihale olunmamasının devlet menfaatine daha uygun olacağı görüşüne itiraz ederek bunu anılarında da dillendiren kişi Ebubekir Hâzım Tepeyran'dı.[30]

Ağustos 1909'da *Servet-i Fünun*'da maden imtiyazları ile Melhame ve Tahsin Paşa hakkında yazan Cenap Şehabettin, madenlerin gerektiği kadar işletilemediğini, ruhsat almanın çok zor olduğunu, "Evvela, doymak bilmeyen Selim Melhame'den başlayarak en küçük evkaf memuruna kadar bir yığın açları doyurmak, sonra, senelerce mabeynle hükümet daireleri arasında koşmak, vakit ve nakdi sarf etmek lazımdı..." der. İmtiyaz fermanı elde edebilen "seçkin"lerin ise bu imtiyazlarını Avrupa şirketlerine sattıkları anlaşılmaktadır: İstibdat Devri'nde verilen maden imtiyazının miktarı iki yüze vardığı halde, işletilmiş veya işletilmekte olan maden ocaklarının adedi altmışı geçmez.[31]

Tahsin Paşa, Büyükada'da gözaltında tutulurken aleyhinde genellikle zimmete para geçirme, kanuna aykırı davranma, para tahsiliyle ilgili birçok şikayetten biri de Paşa'nın Gönen'deki Akdoğan Çiftliği'yle ilgiliydi. Bu çiftliğe usulsüz bir şekilde arazi dahil ettiği iddia edilmekteydi. Tahsin Paşa'nın gözaltında tutulmakta olduğu Büyükada'dan ayrılması uygun bulunmadığı için ifadesi ikamet yerinde alındı. Tahsin Paşa, savunmasında kendisine yöneltilen suçlamaları reddederken, savunmasında Sultan II. Abdülhamid dev-

---

[28] Süleyman Şefik, *a.g.e.*, s. 154, 141.

[29] Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, çev. Sabri Tekay, İstanbul: Yurt Y., 1987.

[30] Ebubekir Hâzim Tepeyran, *Hatıralar*, s. 545-46.

[31] Haydar Kazgan'dan (*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, İstanbul: 1991, s. 58) aktaran Erol Makzume, *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi*, MD Basımevi, 2019, s. 40.

rinde izlenen siyasetten mesul tutulamayacağını ve kendisinin emir kulu olduğunu ifade etmiştir:

> Acizleri esasen bir fiilin faili ve bir emrin sahibi değildir. Hakkımda meydana gelen galeyandan korunmak için adada ikamet etmek uygun bulunduğu vakit de ondan önceki durumda da bana yapılan haksız muamele hükümetin kurulamaması, kolluk kuvvetlerinin acz içinde olmasına bağlanıyordu. Artık hükümet kurulmuş, kolluk kuvvetleri kontrolü sağlamış, Mebusan Meclisi açılmıştır. Bu sebeple masumiyet karinesine dikkat edilerek kanunî sürecim işletilmelidir. Hakkımda kanunen bir takibat yapılması gerekirse görevlilerin işini yapması doğaldır. Şayet Mebusan Meclisi işe baksın orada bir karar verilsin denilecek olursa esasen muamele Mebusan Meclisince cereyan etmemiş olduğu gibi orada müzakereye şayan, pek çok devlet ve memleket meselesi olduğu halde galeyan-ı efkâr tabir olunan bir halin hedefi olan acizlerinin adada veyahut hanesinde ikametine teemmüle mahal ve zaman bulunamayacaktır. Şayet eski memuriyete ilişkin hususlara işaret edilecekse burada yapılanlar tamamıyla Padişah'ın emirleri olup bunda ise asla alakam olmadığının dikkate alınması gerekmektedir.[32]

Bürokrasinin kendisini bir uçta emir kulu, bir uçta devlet-i hikmetin yürütücüsü olarak gördüğü bu "iş gereği" hukuk dışı davranış geleneği, Tahsin Paşa'nın metninde de, İzzet Paşa'nın Padişahla ilişkisini ünlemlerle ifade ettiğinden daha kapalı da olsa, kabul edilmektedir:

> .. haksızlıklardan ve zararlardan dolayı Saray'a gelen telgraf ve arzuhaller o kadar maddi ve haklı şikâyet mevzularını muhtevi idi ki nazar-ı dikkate alınmamalarına imkân yoktu. Bunlar hakkında Babıâli'ye mükerreren tebliğ edilen iradeler, her nedense, infaz olunamıyor, Reji idaresi gerek Babıâli ve gerekse vilâyetlerde Padişah'ın iradesinden daha müessir tedbirlere müracaat ederek halkın şikâyetlerini hasıraltı ettirmeğe muvaffak oluyordu. (s. 338-339)
>
> … Bu hakikat gün gibi aşikâr iken ne yazık ki o vakitten beri gelip geçen hükûmetler müteyakkız davranmamış, ya ihmal yahut vazifeyi su-i istimal yüzünden ecnebilerin müdahalatma ve memleketimiz için zararlı su-i misaller hudusuna sebebiyet verilmiştir. (s. 525-526)

1908 yılında gözaltında kendisinin emir kulu olduğunu söyleyen Tahsin Paşa, 24 yıl sonra 1930'da Abdülhamit'i baştan çıkaranın çevresi olduğunu yazmaktadır. İttihatçıların da Abdülhamit düzeninin aksi olarak görülmelerine karşılık iktidarı paylaşmak üzere Tahsin Paşa ile aynı tutumu benimsemiş

[32] Ürkmez ve Akbulut, s. 662-663 (BOA, İ. HUS, 168/96; BOA, DH. SAİD. d, 93, s. 85.).

olduklarını görmek, düzenin aksi değil klasik Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e değişmeyen iktidar-siyaset anlayışının-devlet hikmetinin yansıması oluklarını gösterir.

Abdülhamit'in 1908'de Meşrutiyet'in ilanından itibaren 1909'da 31 Mart Olayı sonrasına kadar padişah olarak kalmıştır ve 1908 hareketi, kadrolar açısından olduğu gibi (başta Abdülhamit'in sadrazamlarının tekrar sadrazam yapılması), hukuk (1876 Anayasası'nın korunması) olarak da 'devrimci'liği yıkıcı bulmuştur. 1908 öncesinden başlayarak Abdülhamit rejimine yöneltilen eleştirilerin, "yüce padişahın, onu da aldatan kötü çevresi" mantığına oturtulduğunu, hikmet-i devlete sahip çıkan siyasi bir çerçeveye yerleştirildiğini biliyoruz. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, adı Terakki ve İttihat Cemiyeti iken, Paris merkezi adına kişi ve şubelere yazdığı mektuplardan Abdülhamit'le ilgili yalnızca iki alıntı yaparsak, birincisinde Abdülhamit'in 'felaket mektebi'nin kısıtları ile 'basın özgürlüğü'nün sağlayacağı düşünce ve kamuoyu gücünden umudu görebiliriz:

> Bugün Abdülhamit'in zebun-ı pençe-i kahrı olan millet yarın bir şir-i jiyan gibi müdafaa-i hukuk, istihsal-i saadet uğruna kıyam etmeyeceğini kimse red edemez. Hürriyetin kıymeti, zulm altında ezilmedikçe anlaşılamaz. İnsana kamil olmak için, yalnız tahsil ve rütbe kifâyet etmeyüp, felaket mektebinden geçmek lâzım olduğunu tasdik buyurursunuz. Bugün küçük, büyük rical ve ahad-i nas bütün millet rub-ı asırdan beri felaket mektebinden geçtiler. Zemin hazırdır.
>
> Abdülhamit'in vefatından sonra hürriyet-i matbuat sayesinde birkaç senede efkâr ve vicdan-ı umumî bir noktaya celp ve cem' edilebilir.
>
> Abdülhamit vatanı yıktı, milleti zelil ve hakir etti; fakat inkâr etmeyelim, biraz da terbiye etti. Bu devrin muhassesâtındandır ki Osmanlılar içinde namuslu, namussuz, meslekli, mesleksiz, gayretli, gayretsiz tefrik olundu. Kezâ Osmanlılar dahilî ve haricî düşmanlarını iyi öğrendi ve bu düşmanlar arasında en kavisi ittifaksızlık ve maarifsizlik olduğunu anladı.[33]

Ve 'aşağı tabakalar'ın incinmemesi amacıyla kamusal alanda Abdülhamit hakkında olumsuz ifadelerden kaçınılması özeni de kadrolara iletilmektedir:

> Milletin aşağı tabakâtına hitap edilecek yazılarda Abdülhamit'in şahsına taarruz edilmemesi her taraftan işar olundu. Hemen gazetede bile

[33] Bkz. *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Paris Merkezi Yazışmaları Kopya Defterleri (1906-1908)*, haz. Çiğdem Önal Emiroğlu ve Kudret Emiroğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Y., 2017, Tahrirat Numarası: 212, 23 Teşrin-i sâni 1906.

lisanımızı değiştireceğiz. Çünkü ahali makamı mukaddes gördüğünden hoşnut olmuyorlarmış.[34]

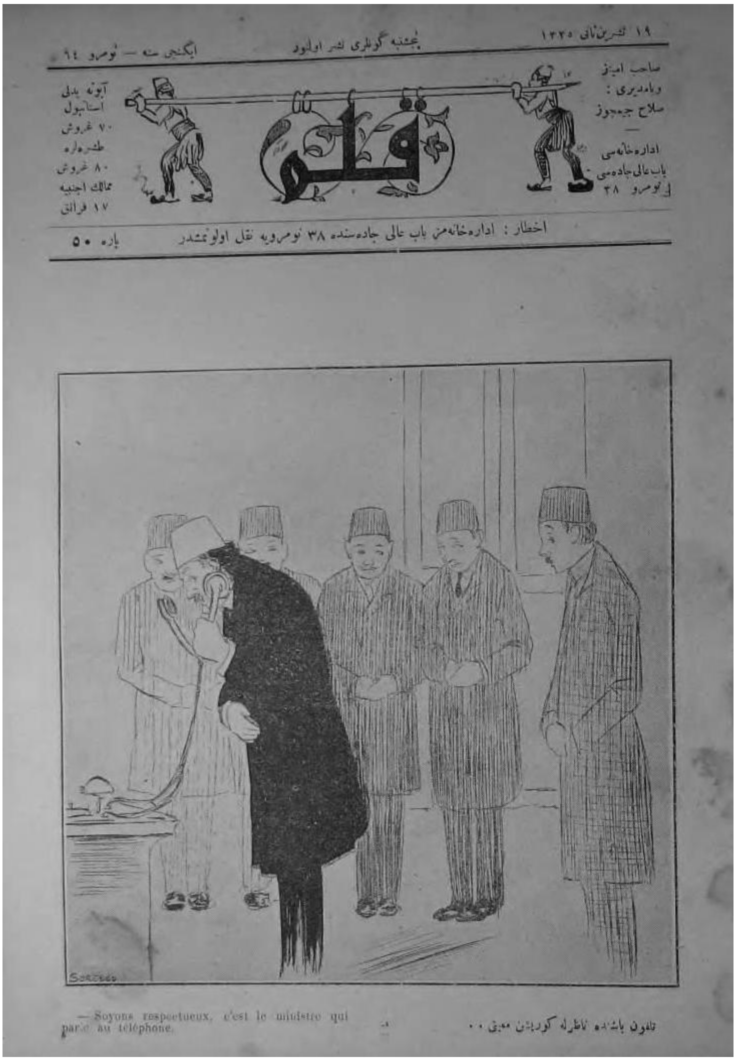

Telefon başında nazır ile görüşen mabeyni
Kalem, Sayı 64, 19 Kasım 1909.

---

[34] *A.g.e.*, Tahrirat Numarası: 567, 28 Mart 1908. İttihatçıların iktidarla birlikte servet paylaşımı gündeme gelmişse de henüz bilimsel olarak gösterilmemiştir. Zamanında yayınlanan bir kitap için bkz. Dervişakptanzâde Ali Necati, *İttihad'ın İç Yüzü, Cinayât-ı İttihadiyeden Bir Nebze, 1912 Yılında Yolsuzluk, Baskı ve Hukuk Mücadelesi*, haz. Kudret Emiroğlu, İstanbul: Heyamola Y., 2010.

Bu hikmetin dışında görüldüğünde, Mabeyn başkatibi olarak, Tahsin Paşa'nın Abdülhamit rejiminin sorumluları arasında olduğu ve Abdülhamit'in bilgisi içinde ve/ya dışında, büyük bir nüfuzu olduğu açıktır.[35]

Mabeyn görevi olarak işleyişten örnekler verecek olursak; Tahsin Paşa imzasıyla gazetelere gönderildiği iddia edilen gizli bir talimatname Paşa'nın adının sansür ve yasak kelimeleriyle birlikte anılmasına neden olmuştur. Gene çokça şikayet ve korku konusu olan jurnallerin Tahsin Paşa'nın elinden geçmekte olduğu düşünülmüştür. Tahsin Paşa da anılarında, bir bomba ihbarının soruşturmasını yürütürken duyduğu sıkıntıdan söz etmiştir. Paşa'nın, vali atamalarında ve valilerin taraf olduğu olaylarda da etkisi olduğu anlaşılmakta ve adı birçok olaya karışmaktadır.[36]

1909'da yayınlanan *Hafiyelerin Listesi* adlı risalede 'Tahsin Paşa'nın Avanesi' başlığı altında başta Selim, Necip ve Habip Melhame, Haşim Paşa, Mehmet Ali Bey olmak üzere 81 kişi sayılarak 've saire' denilmektedir.[37]

Abdülhamit döneminin İzzet, Ebülhüda, Fehim Paşa, İsmail Paşa, Tatar Şakir Paşa gibi saray kadrosuyla, Melhameler ve o zaman adı çıkmış H. Rahmi Paşa vb gibi hükümet ve dış işleri üyelerinin Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra[38] veya yıllar sonra anılarda suçlanması yaygın bir durumdur.[39] Galata tüneli, İstanbul rıhtımı, İtalya'da gemi tamiratı, Bulgaristan vergileri, Ereğli madenleri, Rumeli demiryolu, Bağdat demiryolu gibi küçük büyük

---

[35] İtibarını gösteren nişanlar olarak, Tahsin Paşa'ya Abdülhamit tarafından 11 madalya, nişan ve rütbe verilmiştir. Tahsin Paşa'nın eşine, kızına, kız kardeşine, halasına da ayrı ayrı birkaç defa nişan verilmiştir. Yabancı devletler de Paşa'ya 14 nişan vermiştir; bkz. Ürkmez ve Akbulut, s. 655-658.

[36] Örneğin, Cebel-i Dürüz Islahat Müfettişi ve Eski Bitlis Valisi Abdülmecid Hulusi Bey, Tahsin Paşa'nın kendisini rakip gördüğünü ve İstanbul'dan uzak tutmak için çalıştığını düşünmekteydi; Paşa'yı doğrudan Abdülhamid'e şikayet etmişti (Ürkmez ve Akbulut, s. 652; BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y. EE), 14/146.). Diğer bir örmekte Tahsin Paşa, 1907 yılında Trabzon'da yaşanan olaylardan dolayı görevden alınıp Konya valiliğine atanan Vali Reşad Bey'i himayesine alarak Konya valiliği yerine protokolde daha üst sırada olan Edirne valiliğine atanmasını sağlamıştı (Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Y., 1995, s. 61, aktaran Ürkmez ve Akbulut, s. 652.

[37] Mahmut, *Hafiyelerin Listesi*, İstanbul, 1326, 1. Cüz 40 s., 2. Cüz 43-112 s; yeni yazı yayını: Emre Gör, *II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı*, İstanbul: Ötüken Y., 2015.)

[38] Meşrutiyetin ilanıyla taşrada Abdülhamit rejiminin üst düzey bürokratlarının uğradığı saldırı v ehakaretler için bkz. Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet'in İlanı Temmuz-Ağustos 1908*, Ankara: İmge Yayınları, 1999.

[39] Dönemle ilgilenenlerin bildikleri bu isimlerin siyasi ve idari yaşamları yanında "ekonomik girişimcilik"leri özellikle Osmanlı Arşivi de kullanılarak inceleme konusu olmamıştır. Bir örnek olarak bkz. Emine Taşkın, *Necib Melhame Paşa'nın Siyasî Hayatı (1856-1927)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi, 2019.

sorunlar, iş alanları ve yatırımlar ile Osmanlı ülkesinin 19. yüzyılda dünya çapında (Baron Hirsch, Kamondolar, Gülbenkyan en ünlüleri olmak üzere) zenginler yaratan bir 'girişimciler' ülkesi haline geldiğini biliyoruz.[40]

Tahsin Paşa'nın, Abdülhamit dönemindeki birçok kademeden yönetici içinde kendi kliğine sahip olduğunu anlıyoruz. Rüşdiye eğitiminden başka eğitimi olmayan, yabancı dil bilmeyen ve Abdülhamit'in Mekteb-i Mülkiye'yi birinci ve ikinci bitirenleri Mabeyn'e atamayı tercih ettiği ortamda, belki eksiğini kapattığı sadakatı, ketumluğu ve doğru tarafa bulunma basiretiyle makamını sonuna kadar koruyabildiğini ve ödülünü almış olduğunu da görüyoruz. Tahsin Paşa'nın, memurluk yaşamı ile Abdülhamit'in armağan ettiği ve kendisinin satın aldığı köşklerde[41] geçen aile ilişkileri içindeki yaşamına, ait olduğu toplumsal tabaka ve geleneğe dair bilgi edinmek üzere kısa bir göz atabildiğimizde, kendisinin 'içerden' olmak niteliğini gösteren, toparlanabilen bilgiler şunlardır:

Tahsin Paşa'nın baba ve anne tarafından büyük bürokratlık belki bürokratlıkla ilişkisi görülmemekle birlikte, Ahmet Refik Paşa'nın damadıdır, kızı Fahire Hanım'la evlenmiştir.[42] Önce Fahire Hanım'ın anne tarafına bakarsak; babası Erzurumlu derebeyi İstanbul'a sürgün edilmiş Zorluzadelerden Ali, kardeşi ise V. Murat'ın mabeyn katibi Hacı Aziz Hüsnü Bey'dir. Hüsnü Bey Aziz Bey-Cleanthi Scalieri Komitesi'nde yer aldığı gibi, oğlu Avnullah

---

[40] Osmanlı ülkesinin Avrupa ile ilişkisi, yarı-bağımlı duruma gelişi siyaset ve iktisat tarihi açısından incelenmiş ancak iç siyaset, idare ve ekonomik faaliyetler açılarından incelenmemiş ve Avrupa ile bağlantılar bu açılardan irdelenmemiştir.

[41] Tahsin Paşa'nın sahip olduğu dört konak ve bir köşk dışında, Erenköy Çiftehavuzlar'da eşinin ve kızının denize rahat girebilmeleri için satın aldığı bir köşkü daha vardı. Ayrıca sahip olduğu bir hamamla, Abdülhamit'in 1903'te verdiği üç ayrı fermanla armağan ettiği Milas'ta Hacı Bedromos Çiftliği ile Adapazarı'nda Akdoğan, Aktaş ve Bıçkıcılar'daki kurşun ve çinko madenlerinde hisselere sahipti; bkz. Ürkmez ve Akbulut, s. 666.

[42] Fahire Hanım'ın (ruhi bunalım içinde olup) bir giydiğini bir daha giymediği, elbiselerinin köşkün bir köşesinde kümeler halinde biriktiği söylenmektedir. Tahsin Paşa'nın Hereke Fabrikası'ndan satın aldığı kumaş ve diğer ürünlerin çokluğu ve fabrikaya sürekli borçlandığı, 1904'te 263.943 kuruş 78 santime ulaşan borcun 13 Şubat 1909'da affedilerek silindiği bilindiğine göre, belki bu harcama hanımının tutumuyla da ilgilidir (Ürkmez ve Akbulut, 660). Abdurrahman Şeref, Tahsin Paşa'nın eşinin Ahmet Refik Paşa'nın üç kızından biri olduğunu yazarken, "üçü de zevclerini bizar etmişlerdir" der (*Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 138). Tahsin Paşa'nın bacanağı Haşim Paşa'nın da, kızlarını evlendirdiği ve 'ev' inşa ettiği için borç içinde kaldığı ve atiyye istediğinin belgesi Osmanlı Arşivi'ndedir (Y.PRK.MF 5, 21, H. 14-06-1325/25 Temmuz 1907; Paşa, Bebek'te yaptırdığı yalısını sultanlardan birine satmayı da teklif etmiştir (Y.PRK.MF 5.29, H. 30-12-1325/3 Şubat 1908)). (İlginç belgelerden biri de Mahmut Nedim Paşa'nın zevcesi Pervin Hanım'ın ölümüyle bütün para ve eşyasının Ahmet Refik Paşa'nın kızına bırakılmasıdır, Y.EE. 53, 46, H-25-12-1316/6 Mayıs 1899.)

Kazimi Fedakeran-ı Millet Cemiyeti'ndendir, diğer oğlu ise gene çalkantılı siyasi yaşamıyla gazeteci, çevirmen Süleyman Tevfik'tir.[43] Baba ve iki oğulun siyasi yaşamlarındaki hapis, sürgün ve memuriyetler, bir anlamda saraya yakın ailelerin dramıdır; muhaliflik ve muvafıklık, militanlık ve hafiyelik arasında mücadele ve suçlamalarla geçen yaşamları, Osmanlı'da siyasi kimlik aramanın tehlikelerini de ortaya koyacak derecede ibretliktir. [44]

Tahsin Paşa'nın yaşamında kayınpederi Ahmet Refik Paşa'nın rolünün baskın çıktığı anlaşılmaktadır. 1893'te Tahsin Paşa'ya 1.500 kuruş zam isteyerek maaşının 6.000 kuruşa yükselmesini sağlamıştır.[45] Ahmet Refik Paşa, Vamık Paşa'nın oğlu ama daha önemlisi Şura-yı Devlet üyelerinden olup Dahiliye Müsteşarıdır ve eski sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın[46] damadıdır. Ahmet Refik Paşa'nın bir kızı da Haşim Paşa'nın eşidir. Tahsin Paşa'nın bacanağı Haşim Paşa, eski sadrazamlardan Koca Yusuf Paşa'nın[47] torunu

---

[43] Süleyman Tevfik, Tahsin Paşa'yı Ada'da gözaltında iken ziyaret edişini anlatır: "… gösterdiği yere oturdum ve dedim ki: - Paşa hazretleri! Merak ve endişe buyurmayınız. Sizi zerre kadar rencide etmek için gelmedim. Mevki-i ikbâlde bulunduğunuz uzun senelerde kim olduğumu size söylemeye lüzum görmemiştim. Çünkü o zaman bir külâh kapmak istediğim, sizden bir şey umduğum hatırınıza gelirdi. Fakat bugün iş tersinedir. Bugün siz düşkün ve yardıma muhtaç bir hâldesiniz. Bense bir gazeteciyim, bütün gazetelerde çalışanlar arkadaşlarımdır. Kendi elimde de bir gazete vardır. Size istediğiniz surette yardım edebilirim. Buraya gelip sizi ziyaretten maksadım arz-ı hürmettir. Ben, hareminiz hanımefendinin dayısı Hasan Bey [!] merhumun oğluyum. Yani sizin yabancınız değilim. Aramızda pek yakın sihrî bir hısımlık vardır. Kalemim, gazetem, hatırımı sayan bütün arkadaşlarım size istediğiniz gibi hizmet ve yardıma âmâdedir. Çünkü hepsi sizin uzun memuriyetinizde kimsenin evini yıkmadığınızı bilirler. Paşa bu sözlerimi büyük bir dikkatle dinledi. Yanaklar üzerinde iki damla gözyaşının kara sakalına doru yuvarlandığını gördüm. Dedi ki: - Teşekkür ederim. Bugün için yardıma ihtiyaç hissetmiyorum. Şayet ileride bir sıkıntıya uğrar ve yardımınıza ihtiyaç görürsem arz ederim. Fakat ben Mabeyn Başkâtibi'yken bu hısımlığınızı niçin söylemediniz? Size elimden geldiği kadar yardım eder, hiç olmazsa aleyhinizde bulunmaktan çekinirdim", Süleyman Tevfik (Özzorluoğlu), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete'e: Elli Yıllık Hatıratım*, haz. Tahsin Yıldırım, Şaban Özdemir, İstanbul: DBY Y., 2011, s. 236.

[44] Bkz. Ayşegül Yılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kuşaklar Arasında Zorluzade Ailesi*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, 2024. İsmet Kür ve Halide Nusret Zorlutuna'nın Avnullah Kazimi'nin kızları ve aile tarihini bu ikisi gibi romanlaştıran Pınar Kür'le Emine Işınsu'nun da iki kız kardeşin kızları olduğunu hem yönetici sınıf ortamı adına hem de anı-tarih-siyaset çizgisi açısından vurgulayıp hatırlatalım (Nahit Sırrı ile babası Hasan Sırrı'nın dönemi anlatan kitaplarını da anımsatarak, saraydaki bürokratlardan Örikizade Hasan Sırrı'nın eşi Melek Hanım'ın annesi Ayşe Sıdıka'nın, Zorluzade Hüsnü'nün kız kardeşi oluşu da, Fahire Hanım'la saray bağlantısının diğer ucudur).

[45] Ürkmez ve Akbulut, s. 649.

[46] Sadrazamlığı: 1871-1872 ve 1875-1876.

[47] Sadrazamlığı: 1786-1789.

olan Şeyhülislam Ahmet Muhtar'ın[48] oğludur. Haşim Paşa 1903-1908 yılları arasında Maarif Nazırlığı yapmıştır. Haşim Paşa'yla ilgili olarak Osmanlı son kuşağının belleğinde kalan en önemli bilgi, Maarif Nazırlığı'na liyakatini sorgular: Babıali hukuk müşaviri Hakkı Bey'in[49] Meşrutiyet'in ilanından sonra Maarif Nazırlığı'na atandığını duyan Abdülhamit şunları söylemiştir: "Hiç Hakkı Bey'den Maarif Nazırı olur mu? Ama Haşim Paşa nasıl oldu dersen, o zaman başka idi, o zaman olurdu."[50]

Haşim Paşa'nın oğlu Ahmet Muhtar da, Abdülhamit'in sütkardeşi, musahibi ve esvapçıbaşısı İsmet Bey'in kızı Semiye ile evlidir. İsmet Bey zamanında ne kadar saygı ile anılmışsa, oğlu Fehim Paşa da o kadar zalim ve rüşvetçi olarak anılmış, şikayetler sonunda Abdülhamit tarafından Bursa'ya sürgün edilip, Meşrutiyet ilanında halk tarafından linç edilmiştir.

Ahmet Refik Paşa'nın üçüncü kızı ise, sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa'nın[51] torunu Mehmet Ali Bey'le[52] evlidir. Mehmet Ali Bey'in babası Mahmut Nedim, Sadrazam Tunuslu Hayrettin Paşa'nın[53] kızı Behice Hanım'la evlidir ve toruna da Mahmut Nedim adı konulmuştur.[54]

Artık Mahmut Nedim (1818-1883) üstünde durursak; zamanında Rusya yanlısı siyaset nedeniyle 'Nedimof' lakabıyla anılan Mahmut Nedim Paşa, Tanzimat'a karşı oluşuyla bilinmektedir. Âli ve Fuat paşaların iktidarına direnemeyen Abdülaziz, Âli Paşa 7 Eylül 1871'de ölünce, 8 Eylül'de Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazam yapmış, Tanzimat'a aykırı biçimde 25 Eylül'den

---

[48] Şeyhülislamlığı: 17 Eylül 1871-5 Kasım 1872.

[49] Hakkı Bey de sonradan sadrazamlık yapacak olan Hakkı Paşa'dır (Maarif nazırlığı: Temmuz-Eylül 1908, sadrazamlığı: 12 Ocak 1910-30 Eylül 1911).

[50] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara: TTK Y., 1949, s. 6. Yani bu anıya göre Abdülhamit de İzzet Paşa ve Tahsin Paşa gibi ünlemli konuşmaktadır.

[51] Sadrazamlığı: 1833-1839.

[52] Mehmet Ali Bey 1908'de Beyrut valisi olup, Meşrutiyet'in ilanını kutlamadığı, rüsumat meclisi reisi iken ihtilasla suçlandığı ve birçok borcu olduğu nedeniyle azledilerek İstanbul'a çağrılmış, önce İngiltere konsolosluğunda sonra bir evde saklanmıştı. Mehmet Ali Bey 31 Mart olayında da suçlu görülerek sürgün cezasına çarptırılmıştı.

[53] Sadrazamlığı: 4 Aralık 1878-29 Temmuz 1879. Oğlu Mehmet Salih Paşa, Abdülmecit'in torunu Münire Sultan'la evlenmişti (Mahmut Şevket Paşa suikastı nedeniyle idam edilmiştir).

[54] Biyografiler için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, haz. Nuri Akbayar, çevrimyazı Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Y., 1996; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, XIX Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 4. b., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1969; Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İstanbul: İsis Y., 1999.

başlayarak Âli Paşa'nın adamları ve istibdat karşıtları sürülmüştür.[55] Mahmut Nedim Paşa, 1861'de Abdülaziz tahta çıktığında *Ayine ve Hasbıhal* risalesiyle[56] Tanzimat'a karşı çıkarak emr ü fermanın padişahta olması gerektiğini savunmuştu, demek ki Abdülaziz ve Paşa, on yıl tam iktidar için beklemişlerdir.

Ama 1871'den sonra da iktidar mücadelesi şiddetlenerek devam etmiştir. Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadrazamlığı Abdülaziz'in son günlerine denk gelmiştir (26 Ağustos 1875-12 Mayıs 1876). Mahmut Nedim Paşa ile Midhat Paşa arasındaki mücadele ve Namık Kemal'in basın yoluyla ve şiirleriyle bu mücadeleye katılması, dönemle ilgili bilimsel ve anı, magazin kaynaklarında yer almaktadır. Mustafa Reşit Paşa'nın yetiştirdiği ama beğenmediği, Âli Paşa'nın desteklediği ama benimsemediği Mahmut Nedim Paşa, özellikle yaptığı atamalarla aldığı eleştiriler sonucu iktidarı kaybederek sürgüne gönderilmiştir. 26 Ağustos 1875'teki ikinci sadrazamlığı da 12 Mayıs 1876'da sona ermiş ve gene sürgüne gönderilmiştir. Bu sürgünlerle, Mahmut Nedim Paşa'nın risalesi, ayrıksı Rusya siyaseti, Âli Paşa ölür ölmez sadrazamlığa getirilişi ile, Meşrutiyet düşmanlığı üstüne yapışmıştır. Osmanlı siyasetinde klikler vardır ama bunlar himaye ve intisap sisteminin klikleridir, tam anlamıyla siyasi görüşlerin yansıması değildir.[57] Reşit Paşa'nın, Mahmut Nedim için, "Bizim Beyefendi cıvık sabuna benzer anınla ne el yıkanır ne de çamaşıra gelir" demesiyle[58] tanımını bulan Mahmut Nedim Paşa'nın tarafı ve tarafgirliği böylece Yeni Osmanlı modernist yorumuyla tarihe geçmiştir.

---

[55] On bir ay devam eden bu sadaretinde Mahmut Nedim Paşa beş serasker, dört bahriye, dört adliye, beş maliye nazırı, altı tophane müşiri, beş sadaret müsteşarı, altı serasker müsteşarı azil ve tayin etmiştir; bkz. Mustafa Polat, *Mahmud Nedim Paşa*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi, 2003, s. 40.

[56] Risale ölümünden sonra yayınlanmıştır: Mahmud Nedim Paşa, *Ayine ve Hasbıhal*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1327; 'mülayim' bir değerlendirme için bkz. Gökhan Kaya, "Bürokratik Nüfuza Karşı Monarşik Egemenliği Yeniden Kurgulamak Üzerine Bir Girişim: Mahmud Nedim Paşa'nın Görüşlerinde Ahlak ve Devlet İdaresi", *OTAM*, 38/Güz 2015, 55-94. Mahut Nedim Paşa'nın 'reddiye'sinin Haşim Paşa'da olduğunu, kendisi istinsah ettikten sonra Millet Kütüphanesi'ne konulduğunu Mahmut Kemal İnal yazıyor (Yazmalar Katalogunda Mahmud Nedim Paşa'nın şiirleri dışında *Ayine-i Hikmet ve Devlet*, *Üss-i İnkılaba Ait Müdafaname* ve *Hasbıhal: Manzum* adlı eserleri görünmektedir; ölümünden 26 yıl kadar sonra yayınlanmış olan *Ayine ve Hasbıhal* bunlardan üretilmiş olmalıdır) (İnal'ın Mahmud Nedim Paşa'yla ilgili belge, anekdot ve Paşa'nın şiirlerinden verdiği örnekler de dikkat çekicidir; Cüz II, 309 vd.).

[57] Yeni Osmanlılar hareketinin ileri gelenlerinden biri Mahmud Nedim Paşa'nın kardeşi Sağır Ahmet Bey'in oğlu Mehmet Bey'di. Yeni Osmanlılar içinde kurulması olası kabine tartışmalarında, kimin sadrazam olacağım konusunda bir grubun adayı, Mehmet Bey'in de etkisiyle Mahmut Nedim Paşa'ydı; bkz. Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, haz. Enver Koray, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985, s. 136.

[58] Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, haz. Cavid Baysun, Ankara: TTK, 1991, s. 16.

Sürgünde bulunan Mahmut Nedim Paşa, Abdülhamit zamanında Sait Paşa sadrazam olduğunda Dahiliye Nazırlığı'na (19 Ekim 1879-hastalıkla ayrıldığı 28 Şubat 1883) getirilmiştir. Abdülaziz'den Abdülhamit'e devreden tarafları değilse de tarafgirliği saptamak için kilit adlardan biri, Mahmut Nedim Paşa'nın uşağı Lütfi Ağa'dır. Abdülhamit zamanında sarayda musahipliğe atanan Lütfi Ağa, Tahsin Paşa'yı, Sait Paşa ile birlikte, mabeyne öneren kişidir.[59] Mahmut Nedim Paşa'nın damadı Ahmet Refik'in müsteşar ve vezirliğinde saraydaki konumunun etkisi olduğu söylendiği gibi, Tahsin Paşa'yı mabeyn katipliğine önermesinin (bir) nedeni de Tahsin Paşa'nın Ahmet Refik'in damadı olmasındandır. O günün koşullarıyla, Tahsin Paşa'nın Ahmet Refik Paşa'nın kızıyla evlenmesinde de Lütfi Ağa'nın aracılığı düşünülebilir (kız, Mahmut Nedim Paşa'nın konağında, uşak Lütfi Ağa'nın kucağına doğmuştur). Yani Abdülhamit sarayındaki istibdatçı kadronun oluşumunda, Mahmut Nedim Paşa'nın konağıyla saray arasındaki bağlantıda, sarayda musahip ve paşa olmuş olan Lütfi Ağa'nın aracılığı söz konusudur.

Tahsin Paşa'nın tek çocuğu olan kızı[60], teşrifat nazırı Mehmet Galip Paşa'nın oğlu Mehmet Fuat Bey'le evlenmişti. Mehmet Galip Paşa hakkındaki sınırlı bilgimize göre, Şura-yı Devlet üyelerinden Fahrettin Efendi'nin oğlu olup, darülmaarifi bitirmiş, özel olarak Fransızca öğenmiş, tahrirat-ı hariciye kaleminde başlayan memuriyeti Belgrat sefareti katiplikleri ve hariciye teşrifatçılığındaki memuriyetleriyle devam edip 1906'da divan-ı hümayun tercümanı ve teşrifat-ı umumiye nazırı olmuştu.[61] Erenköy Çiftehavuzlar'daki köşkünü kızı ve damadına bırakmış olan Tahsin Paşa'nın damadı Fuat Bey için, "Topkapı meyhanelerinin" müdavimi olması ve köşkte de içkili toplantılarını sürdürdüğü dışında bilgimiz yok.[62] Ve elbette resmi belgelere ve anılara yansımayan ve izini sürmek neredeyse olanaksız olan hısımlıklar, yeğenler, kuzenler bu tabloyu uzatmaya da iç yüzünü kavramaya da el vermiyor.

Anlaşılan Mahmut Nedim köşkünün-okulunun istibdat yanlılığı güvencesiyle Mabeyn'e yerleşen Tahsin Paşa, zamana uymuş, ama devran dönünce Tahsin Paşa zarurete düşerken, İzzet Holo ve Melhameler, eşraf kökenleri

[59] Lütfü Ağa ve oğlu Faik'le birlikte Tahsin'i önerenler arasında gene sarayda büyük ağırlığı olan esvapçıbaşı İzzet ile mektupçusu olduğu Bahriye nazırı Hasan Rami Paşa'nın adları da belirtilmektedir; Ürkmez ve Akbulut, s. 648.

[60] Tahsin Paşa'nın kızının adı da eşi gibi Fahire olarak geçmekteyse de bu kesin olarak doğrulanamadı.

[61] Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Cilt VII, s. 10-11.

[62] Bu köşk Ali Muhiddin Hacıbekir'e satılmıştı. Ali Birinci'nin notlarına göre, sabık mabeyn-i hümayun teşrifat muavini Mehmet Fuat Bey'in Büyükada'da ölüm haberi 18 Nisan 1335/1919 tarihli *Alemdar* gazetesinde çıkmıştır.

ve Suriye ve Avrupa ilişkileriyle yurt dışına kaçmayı da becermişlerdir.[63] Ve anlaşılan Abdülhamit de bu Avrupa hısımlık ilişkilerini önemsemiştir.[64] Tahsin Paşa'nın ise elinde sadece sadakatı ve hatıraları kalmıştır.

Celal Nuri, "sonuç"taki bu farklılığı şöyle anlatır:

> Kara Tahsin, şaşkın kaz, Meşrutiyetin ilanında Bekirağa Bölüğü'nü boyladı. Arap İzzet pek kurnaz, meşrutiyetin mimi telaffuz olunur olunmaz firar etti. O Avrupa'nın suyu ve havası iyi bir yerinde hayat sürdü. Sonra gürültüler sönünce İstanbul'a geldi. Lakin nasıl? Küçük bir hükümdar gibi. Hâlbuki Kara Tahsin, o sıralarda, 10 lira borç almak için Haralambos Efendi'ye kunduralarını rehin bırakıyordu. Arap İzzet şahane bir arabada geçerken elinde kunduraları Kara Tahsin'i gördü. Ona bazen caddelerin birinde tesadüf ederdik, sanki bütün bir devrin mahcubiyetini sırtında taşıyordu.[65]

Tahsin Paşa ve İzzet Holo, Sait Paşa ve Kamil Paşa başta olmak üzere Abdülhamit ricalinin önde gelen birçok kişisi anılarını yazmıştır.[66] Eskiye

---

[63] İkinci Mabeynci İzzet Paşa, 30 Temmuz'da Tarabya'daki Alman Büyükelçiliği'nin Yazlık İkematgahı'na giderek Alman Büyükelçiliği'nin kendisinin gemiyle yurtdışına kaçmasına yardım etmesini istemiş, fakat bu isteği Büyükelçilik makamlarınca reddedilmişti. Paşa bunun üzerine Fransız Büyükelçiliği'ne başvurmuş oradan da olumsuz sonuç alınca evine dönmüştü. 1 Ağustos'ta Başmabeyn katibi Tahsin Paşa tarafından imzalanmış ve resmi görevde olduğu belirtilen (dolayısıyla tutuklanıp gemiden indirilmesini engelleyen) bir belgeyle İngiliz Bayrağı taşıyan bir Mısır gemisine binmiş ve yanında milyonlarca Franklık nakit parayla Türkiye'den kaçmayı başarmıştı; bkz. Ahmet İhsan (Tokgöz), *Matbuat Hatıralarım, İkinci Cilt 1908-1923 Meşrutiyet İlanından Umumi Muharebeye Kadar*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1931, s. 41-42.

[64] İzzet Holo ve Melhame ailelerinin İtalyan, Fransız, Alman Avrupa aristokrasiyle hısımlık ilişkileri için bkz. *Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri*, Paşa'nın torununun oğlu Ahmet Semih Mümtaz'ın girişi ve Makzume, *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi.* Selim Melhame'nin kızı da, sarayda yaver olarak kalan ve feriklik rütbesine kadar çıkarılan İtalyan jandarma subayı (yukarıda 5. dipnotta adı geçen) Romoi Paşa ile evlenmiştir; nikah için bkz. Makzume, s. 83.

[65] *Vakit*, 10 Mart 1933, s 4, aktaran Ürkmez ve Akbulut, s. 666.

[66] Sait Paşa'nın anıları yayınlanmış olup, Kamil Paşa'nın anıları ne yazık ki yeni alfabeyle henüz yalnızca özetlenmiş biçimde yayınlanmıştır. (Sait Paşa'nın eserleri: *Sadr-i Sabık Said Paşa'nın Gazetelerle Neşrettiği Mektupların Sûretleridir*, İstanbul, 1324 (1908), Asır Matbaası; *Said Paşa'nın Kâmil Paşa Hâtırâtına Cevabları. Şarkî Rumeli, Mısır ve Ermeni Meseleleri*, İstanbul, 1327 (1911), Tanin Matbaası; *Said Paşa'nın Hâtırâtı*, İstanbul, 1328 (1912), Sabah Matbaası, 1. cilt, 2. cilt ve 2. cilt 2. kısım 3 kitap. Kamil Paşa'nın eserleri: *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye*, İstanbul, 1325-1327 (1909-1911), Matbaa-i Ahmed İhsan, 3 Cilt; *Kâmil Paşa'nın Âyan Reisi Said Paşa'ya Cevabları*, İstanbul, 1327 (1911), Matbaa-i Ebüzziya; *Hâtırât-ı Sadr-ı Esbak Kamil Paşa*, İstanbul, 1329 (1913), Matbaa-i Ebüzziya) Yeterince işlenmemiş bu anılar üstüne önemli bir değerlendirme, gene geniş oranda gözden kaçan bir eser olan, Ahmet Rasim'in (*İki Hâtırat, Üç Şahsiyet*, İstanbul: Mat-

göre ulaşılması çeşitlenen ve kolaylaşan kaynaklarla, çapraz okumalarla, himaye ve intisap düzeninin artık arpalık-mansıp değil Avrupa sermayesinin yatırımları üstünden döndüğünü anlatan monografilerle bu ilişki ağı ortaya çıkarılmadan, Abdülhamit dönemi ve Abdülhamit'in ve diğer kişilerin etkinliği hakkında tam bir fikir sahibi olmak kolay değildir.

Kaynakça

Abdurrahman Şeref, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.

Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, haz. Enver Koray, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985.

Celal Nuri, *Vakit*, 10 Mart 1933, s. 4, aktaran Ürkmez ve Akbulut, s. 654-655.

Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, haz. Cavid Baysun, Ankara: TTK, 1991.

Derviş Kaptanzâde Ali Necati, *İttihad'ın İç Yüzü, Cinayât-ı İttihadiyeden Bir Nebze, 1912 Yılında Yolsuzluk, Baskı ve Hukuk Mücadelesi*, haz. Kudret Emiroğlu, İstanbul: Heyamola Y., 2010.

Emiroğlu, Kudret. *Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet'in İlanı Temmuz-Ağustos 1908*, Ankara: İmge Yayınları, 1999.

İzzet Holo Paşa, *Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri*, C I Metin, haz. İbrahim Küreli, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Y., 2009.

Kanat, Sedat. "II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn'un Başlıca Fonksiyonları", *Akademik Matbuat*, Kasım 2017, C:1 Sayı:1, 72-94.

Kanat, Sedat. "II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn'un Çalışma Usulleri ve Kurum Çalışanlarının Genel Özlük Durumları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2018, C. 42, Sayı 2, 13-46.

Mahmut, *Hafiyelerin Listesi*, İstanbul, 1326, 1. Cüz 40 s., 2. Cüz 43-112 s; yeni yazı yayını: Emre Gör, *II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı*, İstanbul: Ötüken Y., 2015.)

Makzume, Erol. *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi*, MD Basımevi, 2019.

Mayakon, İsmail Müştak, *Yıldız'da Neler Gördüm?*, İstanbul: Semih Lütfi K., 1940.

Örikağasızade Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, haz. Ali Adem Yörük, İstanbul: Dergah Y., 2007.

Polat Mustafa. *Mahmud Nedim Paşa*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi, 2003.

Polat, Hasan Ali. "II. Meşrutiyet'in İlânı Sonrasında "Devr-i Sâbık" Memurlarının Durumları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 9 Sayı: 17, Ocak 2019, 134-157.

---

baa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1332 (1916); yeni yazı ile haz. İbrahim Olgun, İstanbul: Çağdaş Y., 1976) kitabıdır. Ahmet Rasim iki anı kitabından yola çıkarak üç kişiyi, Sait ve Kamil paşalarla Abdülhamit'i anlatır.

Quataert, Donald. *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, çev. Sabri Tekay, İstanbul: Yurt Y., 1987.

Romei-Longhena, Generale Giovanni, "Ricordi della Corte di Abdulhamid", Nuova Antologia 1.6.1935-XIII, Societa Anonima "La Nuova Antologia" via del Coleggio Romano, 10, Roma.

Said Paşa, *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Paşa'nın Hatıratı*, Haz. Mustafa Gündüz, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.

Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim, 31 Mart Vak'ası*, haz. Hümeyra Zerdeci, İstanbul: Arma Y., 2004.

Süleyman Tevfik (Özzorluoğlu), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete'e: Elli Yıllık Hatıratım*, haz. Tahsin Yıldırım, Şaban Özdemir, İstanbul: DBY Y., 2011.

Tahsin Paşa, *Abdülhamit – Yıldız Hatıraları*, haz. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Y., 2008.

Taşkın, Emine. *Necib Melhame Paşa'nın Siyasî Hayatı (1856-1927)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi, 2019.

Tepeyran, Ebubekir Hâzım. *Hatıralar*, haz. Faruk Ilıkan, İstanbul: Pera, 1998.

Türkgeldi, Ali Fuat. *Görüp İşittiklerim*, Ankara: TTK Y., 1949.

Ürkmez, Naim ve Uğur Akbulut, "Sultan II. Abdülhamid'in Başkâtibi Tahsin Paşa", *Belleten*, Ağustos 2022, Cilt: 86/Sayı: 306; s. 641-681.

Yalman, Ahmed Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul: Pera Y., 1997.

Yılmaz, Ayşegül. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kuşaklar Arasında Zorluzade Ailesi*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, 2024.

Öz: Tahsin Paşa'nın anıların yayıncılardan artan biçimde rağbet görmektedir. Anıların içerik çözümlemesi ve tarihsel bağlamı ortaya konduğunda, Abdülhamit döneminin aksaklıklarını, Padişahı ve kendisini koruyarak dile getirmeye çalıştığı anlaşılır. Ancak bu aksaklıklarda zamanında rakibi olarak Saray'da birlikte çalışmak zorunda kaldığı kişilerin rolünü dile getirirken başvurduğu hikmet-i devlet mantığı, bütün saray terbiyesi ve ketum üslubuna rağmen, Osmanlı himaye ve intisap sisteminin içinde düşünebildiğini de göstermektedir; dolayısıyla bilimsel bir irdelemeye tabi tutulduğunda, dönem zihniyetini ve yönetici seçkinlerini anlamamıza katkıda bulunmaktadır.

Anahtar sözcükler: Tahsin Paşa, Abdülhamit II, himaye ve intisap sistemi, Osmanlı yönetici seçkinleri.

Abdülhamit II, Memories of Tahsin Paşa and Wisdom of State

Abstract: Memories of Tahsin Paşa are being repeatedly published. With content analysis and historical context, it is obvious that he is telling the harms of Abdülhmadian era, trying to defend both Abdülhamit and himself. But when telling about the people who had part in the harms of the era, though he had been rival and had to work together, his effort to keep his palace manners and silent style tells us his way of thinking within the system of cleintelism applying the "wisdom of state" of that age. So scientific analysis will contribute to realize the mentality of the era and the ruling elite.

Key words: Tahsin Paşa, Abdülhamit II, clientelism, Ottoman ruling elite.

Etlik'in Seçkin Sakinleri

Mehmet SARIOĞLU*

Atatürk'ün isteği ile Ankara'ya davet edilen Macar biliminsanı Prof. Antal Rethly'in yirmi ay süreli ölçümleri sonunda şehrin havası en temiz yeri olarak belirlediği; ve yine başkentin imar planlarını hazırlayan Alman şehir planlamacı Prof. Jansen'in; "Eğer bana mecburi akslar verilmemiş olsaydı, hiçbir zaman şehri bu çukura (Yenişehir) sokmaz, Etlik sırtlarına kaydırırdım" dediği, lezzetli kaynak sularına sahip, bağlık, bahçelik bu mutena semtin 1930'lardan günümüze son derecede seçkin sakinleri olagelmiştir. Bu yazıda; o dönemleri yaşayanlardan bir kısmının özyaşam öykülerine doğru küçük bir gezinti yapılacak, Etlik bağ evlerindeki yaşama ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Türk eğitim tarihinin önemli simalarından Nafi Atuf Kansu (1890-1949) ve ailesi Etlik'te bir bağ evine, kendilerine yetecek kadar bağ ve bahçeye, dolayısıyla da son derece güzel anılara sahip olan şanslı insanlardandı.

Nafi Atuf Bey 1921 yılında ailesini İstanbul'da bırakarak İnebolu yoluyla Ankara'ya geldi. Dağılıp gidenden değil, ulusal bağımsızlıktan yanaydı; Ankara'da kendisine ihtiyaç olduğunu düşündü, yollara düştü. Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nde Fransızca Baştercümanı olarak görev yaptı. Ankara'da yayınlanmaya başlayan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü de yürüttü.

Gerek Kurtuluş Savaşı ve gerekse cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimle ilgili bütün gelişmelerde emeği ve katkısı bulunmaktadır. Maarif Kongresi (1921),

* Tanıtım yazısı. Geliş tarihi: 4 Eylül 2024 / Kabul tarihi: 1 Kasım 2024.

Heyet-i İlmiye Toplantıları (1923, 1924 ve 1925), Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924), I. Maarif Müfettişleri Kongresi (Konya), Talim Terbiye Dairesi'nin kurulması, Amerikalı Eğitimci John Dewey'in Ankara'da yaptığı çalışmalar (1924), Türk Maarif Cemiyeti'nin (Türk Eğitim Derneği) kurulması (1928) bunlardan bazılarıdır. Milli Eğitim Bakanlığı içinde birçok birimde çalışmış, Orta Öğretim Genel Müdürlüğü ve nihayet Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarlığı görevlerine yükselmiştir. Ulusun zor günlerinde *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yazı işleri müdürü olarak gösterdiği fedakarlık ve çalışkanlık nedeniyle 1927'de TBMM tarafından kendisine İstiklal Madalyası verilmiştir.

Nafi Atuf Bey bir eğitimci, düşünce insanıydı; *Sa'y ve Tetebbü, Muallim, Maarif Mecmuası, Yücel, Hayat Dergisi, Türk Yurdu, Ülkü, Terbiye* gibi süreli yayınların çıkarılmasına öncülük etti, emek verdi veya yazılarıyla destek oldu. *Vatanımın Coğrafyası, Froebel, Fenn-i Terbiye Tarihi, Pedagoji Tarihi, İlk Kültür İzleri ve Nakil Vasıtaları, Türkiye Maarif Tarihi* gibi eğitim tarihimizde ses getirmiş eserler yazdı.[1]

Sakarya Savaşı sırasında düşmanın Haymana'ya kadar gelmesi nedeniyle o sıralarda müdürlüğünü yaptığı Ankara Lisesi'ni (Ankara İdadisi-Taş Mektep) kağnılarla ve yaya olarak güvenli bir şehir olan Kayseri'ye nakletmesi unutulmayacak olaylardandı.

Nafi Atuf Bey 1927'de Millî Eğitim'deki müsteşarlık görevini bıraktı ve Erzurum milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Onun milletvekilliği 8. dönem dahil (Erzurum, Kırklareli ve Giresun milletvekillikleri) kesintisiz 22 yıl sürecekti.

1921'de İstanbul'daki eşi Müfdale Hanım'ın apandisit rahatsızlığı nedeniyle vefatı onu çok sarstıysa da çocuklarının annesiz kalmaması adına ikinci eşi Nadire Hanım'la evlendi (1922). Nadire Hanım'ın kız kardeşi de Köy Enstitüleri'nin mimarı İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç ile evlenecek, bu evlilikle iki aile arasında akrabalık bağı kurulacaktı. Kansu ailesi 1922'de Ulus semtinde Güvercin Sokak'ta oturuyor, Nafi Bey Konya Sokak'taki Maarif Vekaleti'ne bağlı birimde çalışıyordu. Tuğrul Atuf (d:1915) ve Ceyhun Atuf (d:1919) ilk eşi Müfdale Hanım'dan olan çocuklardı. 1925'te Arman Atuf doğdu.

* Tanıtım yazısı. Geliş tarihi: 4 Eylül 2024 / Kabul tarihi: 1 Kasım 2024.

[1] Nafi Atuf Bey'in genişçe bir yaşam öyküsü için; Metin Atuf Kansu-K. Işık Kansu (Hazırlayanlar); *Cumhuriyet Eğitim Devriminin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu (1890-1949), Yaşamı ve Yazıları*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2011, ss.21-95.

Ankara Ziraat Hayvanat Şubesi 1927, Etlik sırtları

Nafi Atuf Bey 1927'de Etlik'te bir bağ evi aldı. Bu evin biraz ilerisindeki bir başka bağ evini de bacanağı İsmail Hakkı Tonguç satın alacak, bağ evi komşuluğu, 1933'ten sonra Ulus semtindeki bitişik evlerde de uzun süre devam edecekti. Tonguç'un, İlköğretim Genel Müdürü olmasından sonra ve Köy Enstitüleri'nin kuruluş sürecindeki etkin görevleri sırasında en yakın dert ortağı Nafi Atuf Bey oldu.[2] Her iki ailenin çocukları da birbirleriyle kaynaştılar, özellikle bağ evlerinde mutlu zaman geçirdiler.

Ceyhun Atuf Kansu yaşamöyküsünde Etlik'teki bağ evi hakkında bilgi vermektedir. 1927 yazında bir gün babası Nafi Atuf Bey'le birlikte Samanpazarı'ndaki evlerinden bir faytonla yola çıkmışlar, Ankara'nın kuzeybatı yönünde yol aldıktan sonra Etlik eteklerinde Aşağı Eğlence'de bir bağa varmışlardır. Nafi Atuf Bey hoş bir sürprizle, oğluna o bağı satın aldıklarını açıklamıştır. Ceyhun Atuf; bağın satın alınmasından dolayı son derece mutlu olduğunu yazacaktır. Bağ, ağaçlar güzeldir ama bağın eski sahipleri göçerken tek katlı bağ evini yıktıkları için temel taşlarından başka bir şey yoktur. Yaz aylarında kalmak için bir ev yapılması gerekmektedir ancak babasının o sıralar buna gücü olmadığından öncelikle tek odalı taş bir barınak yaptırılmıştır. Daha sonra eve bir oda ile mutfak eklenmiş, sonraki yıllarda da üst kat çıkılmıştır. Söz konusu bağ evi eklemelerle ortaya çıkan bir binadır. O zamanlar Etlik'te, Ayvalı'da var olan görkemli bağ evleriyle bir benzerlik yoktur. Bağ evi eğimli bir arazide yapıldığı için Nafi Bey önüne taştan bir seki duvar

---

[2] *Cumhuriyet Eğitim Devriminin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu (1890-1949), Yaşamı ve Yazıları*, s. 71.

ördürecek, bu sekinin dibinden gül üzümleri, iri sıkma taneli bulut üzümleri veren asmalar yükselecektir.[3]

Nafi Atuf Bey'in çalışkanlığı ve işleri halletmedeki becerisi; 1930'lu yıllarda da kendisine yeni sorumlulukların yüklenmesine neden oldu. 1932'de Halkevleri yöneticiliğine getirilmiş, bu önemli kurumu yurt çapında yaygınlaştırmak için büyük çaba harcamıştır. O, 1933'teki Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamalarında da aktif görev almış, kutlamaların geniş halk kesiminin katılımıyla gerçekleşmesi için çok uğraşmıştır. Yine o yıllarda yazılan ve Atatürk tarafından çok önemsenen *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabının kültür ve eğitim kısımlarını da o yazacaktır.

1940'lı yılların sonları Nafi Bey ve eşi için sağlık sorunlarıyla gelecektir. Yeni kurulan Demokrat Parti'nin CHP uygulamalarını kıyasıya eleştirmesi, CHP'nin sonra gelen kadrolar tarafından temel ideal ve fikirlerinden saptırılmaya çalışılması da Nafi Bey'in moralini bozmaktaydı. 28 Ekim 1949'da Ankara Cebeci Tıp Fakültesi'nde tedavi gören eşini ziyareti sırasında geçirdiği ağır bir kalp krizi ile 59 yaşındayken hayata veda edecektir.

Ceyhun Atuf Kansu, babasının ardından *Ülkü* dergisine gönderdiği "Bir İnkılap Mürebbisi" adlı yazısında babasının bağ gecelerini çok sevdiğini, öyle gecelerde akasyaların altında saatlerce oturduğunu, yıldızların ışıldadığı geniş bozkır göğü altında sessiz sessiz düşündüğünü, babasını insanlığın bütün eğitimcileri gibi yol gösteren yıldızlara benzettiğini ifade edecekti:

> Ruhunun çok sevdiği o derin gökyüzü sessizliğinde, münzevi, müzdarip, ama hayata bir şeyler katmak için ışıldayan yıldızlar gibi... baba sen de memleketin manevi gökyüzünde pırıldayıp duran yıldızlara, kendisine yol soracağımız, kendisinden şevk alıp sabaha çıkacağımız yıldızlara karıştın. [4]

İsmail Hakkı Tonguç da bir ağabey olarak görüp büyük saygı duyduğu, görüşlerinden her zaman yararlandığı Nafi Atuf Bey'in ülkemiz adına yaptığı yararlı işlere değindikten sonra onun doğaya olan düşkünlüğünü bağ evinden yola çıkarak anlatacaktır.

> Etlik bağlarındaki mütevazı evinin bahçesinde dolaştığı zaman her çiçeği, her fidanı ayrı ayrı ziyaret eder, elinden hiç bırakmadığı aşı bıçağı ile onları tımar ederken çocukları ihmal etmez, onları da bu işe alıştırmaya çalışır, buradaki zevkinden de en büyük hisseyi onlara ayırırdı. Geceleri saatlerce gökyüzüne serpilen yıldızlara baka baka, derin derin düşünürdü. Ölümünden bir iki ay önce, Etlik'e son gidişimizde bağ-

[3] Ceyhun Atuf Kansu, *Cumhuriyet Bayrağı Altında-Yaşam Öykümde Devrim*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1973, ss. 50-55.

[4] *Cumhuriyet Eğitim Devriminin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu*, s. 146.

> dan ayrılırken birkaç defa durdu, arkasına manalı manalı baktıktan sonra Etlik sırtlarını eli ile işaret ederek; "Şu güzel tabiatın içinde özel bir okul açıp çocukları bu cennete kavuşturamadık… Böyle yerlerde açılmış okullara kavuşan çocuklar, nimetin kadrini bilmelidirler… Şehir çocukları için bunu yapamadık... Günahlarımız büyüktür, Tonguç!" dedi. Otobüs durağına kadar hiç konuşmadı.[5]

Tonguç'a göre; Nafi Bey yalnızlığı seven, hatta ondan zevk alan bir insandı. Hayatın zorluklarını aşmak için yalnızlıktan yararlanma yolunu tercih ediyordu.

Gerek Tonguçların, gerekse Kansuların bıraktığı anılarından Nafi Atuf Bey'in iki ailenin de en saygı duyulan kişisi olduğunu, çocuklarla iyi bir diyalog içinde bulunduğunu, çocukların bayramlarda en çok harçlığı ondan aldıklarını, çocukların kendilerini tek bir aile gibi gördüklerini, iki ev arasındaki karşılıklı gidiş gelişlerde "öbür eve gidiyorum" denildiğini, kuzenlerin içinde en yaramazın Ceyhun Atuf olduğunu, bir keresinde otları yakmak isterken az kalsın evin yanacağını, ateşi güçlükle söndürdüklerini öğreniyoruz.

Etlik bölgesinin sakinlerinden İsmail Hakkı Tonguç hakkında biraz bilgi vermek gerekirse; O bugünkü Bulgaristan'ın Totrakan bölgesine bağlı Tatar Atmaca (Sokol) köyünde Kırım göçmeni Hacı Velioğlu İdris ile Dobrucalı Vesile Hanım'ın çocuğu olarak doğdu. Onun da eğitim ve çalışma hayatı maceralarla doludur. Muallim mektebini bitirdikten sonra, Almanya'nın Karlsruhe kentinde kursa katıldı, 1919'da Eskişehir Muallim Mektebi'nde resim, el işi ve beden eğitimi öğretmeni olarak göreve başladı. Buradaki öğretmenliğini Konya ve Ankara Muallim mekteplerindeki öğretmenlikleri ve yöneticilikleri takip etti. 1926'da Maarif Vekaleti Levazım ve Alâtı Dersiye Müzesi Müdürlüğü'ne atandı. 1929-1933 yıllarında diğer görevlerinin yanı sıra Gazi Eğitim Enstitüsü'nde hem öğretmenlik yaptı hem de Resim İş Bölümü'nü kurdu. Aynı okulda 1934-1935 yıllarında vekil müdürlük yaptı. Daha sonra İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne atandı; Köy Enstitüleri'nin temelini oluşturacak bir raporu dönemin Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a sundu. Bu gelişmeleri Köy Eğitmenleri Yasası'nın çıkışı, Köy Eğitmen Kursları'nın ve ilk köy öğretmen okullarının açılması izledi. 1938'de ilköğretim kurumlarını incelemek üzere Bulgaristan'da, Macaristan'da ve Almanya'da bulundu. 17 Nisan 1940'ta Köy Enstitüleri Kanunu çıktıktan sonra açılmaya başlayan enstitülerin mimarı, uygulamaların takipçisi ve koruyucusu oldu.

İsmail Hakkı Tonguç 1927'de Nafi Atuf Kansu'nun eşi Nadire Hanım'ın kız kardeşi Nafia Hanım'la evlendi, 1928'de ilk çocukları Engin dünyaya geldi. 1936'da doğan ikinci çocukları Yalım 8 yaşında vefat etti. Tonguç ailesi Ankara'da kiralık bir evde oturuyordu. 1933 yılında Nafi Atuf Bey, Necati-

---

[5] *A.g.e.,* s. 157-158.

bey mahallesindeki daha öncesinden azınlıklardan aldığı ve kendi oturduğu evini İsmail Hakkı Tonguç'a sattı. Kendi de yakınındaki arsaya bir apartman yaptırdı ve bir dairesine yerleşti. Tonguçlar bu eski ve sorunlu evde Emek mahallesindeki evlerine taşınana kadar 25 yıl oturdular.

Tonguçlar Etlik'teki bağ evine de 1933'te sahip oldular. Engin Tonguç da bağ evi konusunda Ceyhun Atuf 'la aynı düşüncedeydi. Bağ evi hakkında;

> Aslında ne bu evin ne de 50-60 metre uzaklıktaki Nafi Atuf Bey'in evinin Ankara çevresinde "bağevi" diye adlandırılan ve kendisine özgü bir mimarisi olan yapılarla uzaktan yakından bir benzerlikleri yoktu. Onlar zemin katları taş duvarlı, üst katları bağdadî denilen ahşap çatmaların aralarına hımış ya da tuğla doldurulmasıyla yapılmış, neredeyse konağımsı, belirgin bir stili olan evlerdi. Bizimkilerinki ise görünüm bütünlüğü olmayan, gereksinmelere göre eklemeler yapılarak ortaya çıkmış "biraz garip" yapılardı. Ama içinde yaşayanları hoşnut edecek, gereksinmelerini karşılayacak durumda oldukları da bir gerçekti" [6]

diye yazacaktı.

Tonguçların bağ evi taş duvarlı zemin katın üzerine bir kat şeklindeydi, zemini tahta, çatısı kiremitliydi. Zemin katta batıya bakan bir büyük odanın

1926 kışında Etlik'te yolda kalan araba

[6] Dr. Engin Tonguç, *Bir eğitim Devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç-Yaşamı, Öğretisi, Eylemi*, Ankara, Güldikeni Yayınları, 1997, s. 214.

yanında mutfak ve genişçe bir teras vardı. Terasa açılan bir başka oda da işlik olarak kullanılıyordu ve odanın dibinde fotoğraf banyosu için kullanılan küçük bir karanlık oda vardı. Terasın önünde uzanan kısımdaki kuyu hem su ihtiyacını karşılıyor hem de yazları sarkıtılan yiyecekleri soğuk tutmaya yarıyordu. Üst katta kuzeye ve güneye bakan iki balkonlu oda ve tuvalet vardı. Bahçedeki zerdali ve armut ağaçlarıyla biri tatlı, diğeri acı iki badem ağacı bağın eskiden kalma ağaçlarıydı. Bağda yine eskilerden kalma kara üzüm kütükleri vardı. Bağ evi kuzeyden güneye uzanan eğimli bağ arazisinin ortasındaydı. Tonguçların bağının batı ve güney yönündeki bir kuru dere yatağı Nafi Atuf Bey'in bağının sınırını oluşturuyordu. Bu evlere en yakın komşu evler en azından yüz metre uzaklıktaydılar.

Kansu ve Tonguç aileleri ilk baharın gelmesiyle çok kullanılan bir deyimle "bağa çıkar"dı. Bir at arabası tutulur, ihtiyaç duyulan birkaç eşya bu arabaya yüklenir ve hareket edilirdi. Yaz günlerinde öğrenim nedeniyle başka yerlerde bulunan çocuklar da bağa gelirler, kardeşler, kuzenler hep bir arada neşeli zaman geçirirlerdi. Bağda yürüyüşler yapılır, bazen yakın köylere gidilirdi. Kışın Ankara'da da görüşülen Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Necmettin Halil Onan, Faik Reşit Unat, Nurettin Boyman, Avni Başman, Cevat Dursunoğlu, Hıfzırrahman Raşit Öymen, Servet Berkin, Kazım Nami Duru, Ahmet Kutsi Tecer gibi aile dostları eş ve çocuklarıyla Kansu ve Tonguçların bağ evini ziyarete gelirlerdi.[7]

İsmail Hakkı Bey Etlik'teki bağ evinde zaman geçirmekten çok mutlu oluyordu. Ufkun genişliğini, açıklığını, tüm çizgileriyle Etimesgut'a kadar uzanan Ankara görünümünü izlemekten büyük keyif alırdı. Gece yine aynı açıklıkla milyonlarca yıldızla dolu göğün altında Ankara, Çankaya, Dikmen sırtları önlerinde uzanıyordu. Okuyor, yazıyor, bağ-bahçe işleriyle uğraşıyor, ev işlerine yardım ediyor, mangalı yakıyordu. Sabah serinliğinde toplanan birkaç salkım üzüm, kümeste bulduğu bir yumurta, bir ağaca aşılama yapması onun mutlu olmasına yetiyordu. Bazen bağın içine, yere oturarak kara kalem ya da sulu boya resimler yapardı. Köy Enstitüleri'nin hedeflerini irdelediği *Canlandırılacak Köy* adlı eserinin Önsöz bölümündeki "Ankara-Etlik, 20.6.1939" notu çalışmanın büyük olasılıkla bağ evinde tamamlandığını göstermekteydi.[8]

İsmail Hakkı Bey'in eşi Nafia Hanım, titizdi, eşine ve çocuğuna iyi bakardı. Kır yaşamından, bağ-bahçe işlerinden hoşlanır, bağ evindeki koşulların yetersizliğinden şikayet etmezdi. Eşiyle ara sıra yaptığı tartışmalar fazla uzatılmaz, tatlıya bağlanırdı. Engin Tonguç anılarında; bağ evinde olanakların

[7] Dr. Engin Tonguç, *Bir eğitim Devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç-Yaşamı, Öğretisi, Eylemi*, s. 215-217.

[8] İsmail Hakkı Tonguç, *Canlandırılacak Köy*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1939, s. VI.

sınırlı olduğunu, elektrik, havagazı ve şebeke suyu bulunmadığını, geceleri gaz lambası ya da lüks yakıldığını, yemeklerin gaz ocağı veya maltız ateşinde pişirildiğini böyle yoksunluklardan kimsenin şikayet etmediğini ifade etmektedir.[9]

Tarihçi İlber Ortaylı da çocuk yaşlarında da olsa Etlik bölgesinde yaşamış, belki de en güzel anılarına ailesiyle beraber yaşadığı bu güzel yerde sahip olmuştur. Hayatından kesitler sunduğu biyografik söyleşi kitabında Etlik'e taşınmalarını; "Biz Ankara'da bir alay semtte oturduktan sonra Etlik'e taşındık. Çok hoş bir yerdi. Hatta evdeki ilk gecemizde çok sevinmiştim... 'evimiz burası' diye. Çünkü ev ararken, bir yerlere bakılır ve dönülür ya... Ben de o ilk gece, bir an yine öyle olacak, döneceğiz diye düşünmüştüm. Sonra hatırladım ki, hayır dönmeyeceğiz. Artık orası 'bizim evimiz'. Yağmur da yağmıştı. Ertesi sabah bir kalktım güneş de çıkmış. Mayıs ayı olmalı. Aman Allahım. Dağ, orman, kırlar, çiçekler, kelebekler…"[10] diye anlatacaktı. İlber Ortaylı'nın 1947 doğumlu ve taşındıkları yılda beş yaşında olduğu bilgisinden yola çıkarak Etlik'teki bağ evine taşınma işinin 1952 yılında gerçekleştiğini düşünebiliriz. Yine anılarından öğrendiğimize göre Etlik'e taşınma ailenin özellikle istediği bir şeydi.

İlber Ortaylı Etlik'teki bağ evlerini de anlatmıştır:

> Hepsi de sobalı evlerdi. Bizim ev de. Etlik bağlarındaki bu evlerin hepsi Ermenilerden kalma evlerdi. Etlik'in üst kısımlarında Ermeniler otururmuş, aşağı kısımlarında da Türkler. Ermeni evleri daha iddialıydı tabii... Taş binalardı bunlar. Bahçede kameriye ve oturulacak sıralar olur. Her evin bir kuyusu olur. Bu evlerin yıkılan ya da terk edilenini de gördüm. Çok farklıydı ötekilerden. Ankara bağlarındaki Rum ve Ermenilere ait evlerin önemlice bir kısmı, Mübadele'de Rumeli'den gelenlere kaldı. Eminim ki Rumeli'nden gelenler, buna rağmen Makedonya'daki konaklarını özlemiştir. Etlik'teki o evlerin çoğu çok hoş evlerdi. Maalesef çok azı kaldı.[11]

Anlatımlardan küçük İlber'in mahalledeki çocukları kendisine yakın bulmadığını, onlarla fazla kaynaşamadığını çıkarabiliyoruz. Muhtemelen Ortaylıların yaşama biçimiyle çevredeki bazı komşuların yaşam tarzı uyuşmamaktaydı. Belki bu nedenlerle olacak küçük İlber mahalledeki çocuklarla oynamak yerine evlerine gelen yaşlı-başlı komşularla, konuklarla diyalog içinde olmayı, onları dinlemeyi tercih etmiştir. Gelenlerin dizinin dibinden ayrılmamakta, konuşmaları dikkatlice dinlemektedir. Bunun beklenen bir sonucu

---

9 Engin Tonguç, *Umut Yolu (Anılar),* İzmir, Sergi Yayınevi, 1984, s. 22.

10 İlber Ortaylı*, Zaman Kaybolmaz "İlber Ortaylı Kitabı"* Söyleşi: Nilgün Uysal, İstanbul Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2006, 2. bs., s. 6.

11 Ortaylı, *Zaman Kaybolmaz,* s. 26-27.

olarak da birkaç yıl içinde hatırı sayılır bir tarih-coğrafya bilgisine sahip olmuştur.

İlber Ortaylı Etlik'teki komşularını ve evlerine ziyarete gelen aile dostlarını da anlatmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, bu komşular Etlik'in yerel sakinlerden farklılık göstermekteydi, daha seçkindiler. Kültür olarak Ortaylı ailesine hiç de "yabancı" değillerdi. Bunlardan ilki; Çerkez komşu Selahattin Demirkan ve ailesidir. Selahattin Bey, İlber'in babası Kemal Ortaylı'nın iş arkadaşıdır ve tıpkı babası gibi mühendistir. Onların evinde duvarların Almanca kitaplarla dolu olduğunu, Selahattin Bey'in çok okuduğunu, kendisine ortaokuldayken matematikte yardım ettiğini anlatır. Ona göre; Selahattin Bey bütün Çerkez erkekleri gibi maçodur, sofrada beş çeşit yemek ister. Ateist olduğunu hissettirir ama *Kuran*'ı da iyi bilmektedir, karısı ise dindar bir Müslümandır ve iyi edebiyat bilgisine sahiptir. İlber'in annesi Şefika Hanım onunla arkadaşlık etmekten hoşlanmaktadır ve Türk edebiyatını ondan öğrendiğini söylemiştir. Ne yazık ki, Selahattin Bey'in mühendislik eğitimini nerede aldığından ve Almancayı nerede öğrendiğinden söz etmemiştir.

Ortaylıların kiraladıkları bağ evinin sahibi İslam Bey'dir. İslam Bey; Rusya tipi eğitim görmüş iyi bir hekimdir. Sovyet Azerbaycanı'ndan olup İran'a kaçmış ve İran Azerbaycanlısı Sakine Hanım'la evlenmiş ve Türkiye'ye gelmiştir. Rusça ve Farsça bilmektedir ve çok okumaktadır. Altı-yedi çocukları vardır. İslam Bey akşamları büyükçe bir masa etrafında çocuklarını toplamaktadır. Çocuklar ders çalışmakta, kendisi kitap okumaktadır. Kıkırdayan bir çocuk olursa elindeki sopayla vurmakta ve derse devam edilmektedir. Onların evinde çaylar ince belli bardakla değil, Rus usulü fincanda içilmektedir. İlber Ortaylı'ya göre doktor ilginç bir insandır; çok marifetlidir, kerpiç kesmekte, tavuklara bakmakta, doktorluğunu da yapmaktadır.[12]

Ortaylı ailesinin diğer bir komşusu da Kazan'dan göç etmiş Zakir Kadiri Ugan ve eşi Saniye İffet Hanım'dır. İlber Ortaylı'ya göre bu insanlar 19. yüzyıl Kazan Vilayeti'nin Rönesansının ürünü, derya-deniz kimselerdir. Orada Rus Gimnazyumu'nda Rusça ve Fransızca eğitim verilmekle kalınmadığını, Arapça ve Farsça da öğretildiği söyler. Onları *"Klasik İslam molla tipinin değişimini temsil etmekteydiler"* diye tanımlar.

1878'de Kazan'ın Simbir bölgesinde doğan Zakir Kadiri Bey gerçekten de iyi bir eğitim almış, Oranburg'da Hüseyniye Medresesi'nde ve Ufa'daki Osmaniye Medresesi'nde öğretmenlik yapmıştı. Kazan'da Bolşevik Devrimi olunca ülkesinden kaçmış, uzun ve sıkıntılı bir seyahatten sonra 1922'de Türkiye'ye gelmiş ve vatandaşlığa kabul edilmiştir. Zakir Kadiri Bey Kazan'dan Türkiye'ye tek başına geldiği, ailesini daha sonra yanına aldırdığı

[12] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 14-15.

anlaşılıyor. Zakir Kadiri Bey ve Saniye İffet Hanım'ın Azade ve Leyla isminde kızları da vardı.[13]

Zakir Kadiri Bey'in 1924'te Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa'nın imzaladığı kararnameyle Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Heyeti üyeliğine atandığını, yine aynı dönemde kurulan *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda daimi yazar kadrosunda çalışmaya başladığını biliyoruz. 1927'de Türk Ocakları Hars Heyeti üyeliğine de seçilmişti. Tarsus'ta kısa bir dönem öğretmenlik yapmasından sonra yeniden Ankara'ya dönmesi, Türk Tarih Kurumu'nun nüvesini teşkil eden Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti üyeliğine seçilmesi de 1930-1931 yıllarında olacaktır. Kurum tarafından hazırlanan ve lise tarih kitapları serisi olarak düşünülen *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabının "İslam Tarihi ve Türklerin İslam'daki Yeri" bölümünü Zakir Kadiri Bey yazmıştır. Ne var ki yazdığı bölümün Atatürk tarafından beğenilmemesi yaşamında bir dönüm noktası olacaktır. Bulunduğu görevlerden ayrılmış, öğretmenliğe dönmek için yaptığı müracaat da kabul edilmemiştir. Bir süre Süleymaniye Kütüphanesi'nde tasnif heyetinde memur olarak görev yapmıştır (1935).

Finlandiya'ya göç etmiş Tatarlar zaman zaman imam ve öğretmen ihtiyaçlarını Türkiye'den karşılarlardı. 1936'da böyle bir teklifi değerlendiren Zakir Kadiri Bey, eşi Saniye İffet Hanım'la kızları Leyla ve Azade'yi de alarak Finlandiya'ya gitti, birkaç yıl orada görev yaptı. 1936-1937'de oradaki Müslüman çocukları için *Türk ve Tatar Tarihi* adında bir kitap yazdı. Bu kitap uzun yıllar dış ülkelerde yaşayan Türk-Tatarlar tarafından ders kitabı olarak okutuldu.

Zakir Kadiri Bey Türkiye'ye döndükten sonra kendini tamamen tercüme işlerine verdi. Türk Tarih Kurumu ile Milli Eğitim Bakanlığı için çok sayıda eser tercüme etti. İlber Ortaylı onun için; *"Ak saçlı, ak sakallı bir zat idi Zakir Kadiri Ugan. Bahçede çeviri yapar, biz orada oynarız, gürültü yaparız, bize tahammül eder"* [14] diye yazmaktadır. Yıllar sonra düşündüğünde Zakir Kadiri Bey'in o dönemde İbni Haldun'un *Mukaddime*'sini çevirdiğini fark edecektir. Ortaylı, Zakir Bey'in eşi Saniye İffet Hanım'ın da Fransızca ve Rusça bildiğini, ihtilalden hemen sonraki Kazan Parlamentosu'nda üyelik yaptığını ve şiirler yazdığını söyleyecektir. Kendisinin dil ve edebiyat alanında da çalışmalar yaptığı anlaşılıyor. [15] Ortaylı ailesinin Etlik'te yılları Zakir Kadiri ve eşi Saniye İffet Hanım'ın büyük sıkıntılarla ve maceralarla dolu yaşamlarının da sonla-

---

[13] "Ugan Zakir Kadiri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* İstanbul, 2012, Cilt: 42, s. 44-45.

[14] Ortaylı, *a.g.e.*, s.15-16.

[15] Saniye İffet Ogan, "Osmanlı Dil ve Edebiyatının Yayılış Sahası", *Türk Yurdu*, Sayı: 234 (1954), s. 76 - 83. Saniye İffet Hanım hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Hamit Zübeyir Koşay, "Saniye İffet Ugan", *Türk Yurdu*, Cilt: 29 (1958), sayı: 268, s. 853-857.

rına denk düşmektedir. Zakir Kadiri Bey 1954'te, Saniye İffet Hanım da 1957'de vefat etmiştir.

İlber Ortaylı 1953 yılında Etlik İlkokulu'na başlar. Okulu tek katlı, hoş bir binadır. [16] Sıralarda kız-erkek karışık oturmaktadırlar. İlkokul öğretmeni Şefika Gülöksüz'dür. Ortaylı, ilkokul öğretmeninin bir insanın hayatında en önemli unsur olduğunu söylemektedir. "İlk doktorunuz da objektif olarak önemlidir. Ama ilkokul öğretmeni, eğer senin hayatında, bilgi, alışkanlık ve yönlendirme olarak önemli değilse, bir yer etmemişse "sistem sakat" demektir. Demek ki ben iyi bir sistemde yetiştim. Şefika Hanım (Atatürk'ün maarif vekili) Mustafa Necati ordusundandı."[17] diye yazmaktadır. Şefika Hanım gerçekten de iyi bir öğretmendi, her öğrencisini yakından tanıyordu. Öğrencilerin evlerini ziyaret etmekte, velilerle çocukları hakkında görüşmekteydi. Şefika Hanım'ın eşi Tahsin Gülöksüz de Felsefe öğretmeniydi.[18] İşine belediye otobüsü ile gidip geliyordu. Çocukları vardı, ismi Yiğit'ti. Ortaylı'nın anlattığına göre; Gülöksüz ailesi az maaşlı ve mütevazı şartlarda yaşayan insanlardı. Evleri bahçe içinde bir bağ eviydi, bir memur eviydi.

Etlik bağlarının elit sakinlerinden birisi de 8. Dönem Eskişehir Milletvekilliği yapan M. Emin Sazak ve ailesiydi. M. Emin Sazak Bey 1882'de Mihalıççık'ın Sazak köyünde doğmuş, Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki dönemine, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarına, Cumhuriyet yönetiminin kurulmasına ve büyük çaplı değişikliklere ve en nihayet çok partili hayata geçişe tanıklık etmiş bir dönem insanıydı. Kurtuluş Savaşı'nda ailesi zarar görmüş, acılar, sıkıntılar çekmiş, milli mücadeledeki hizmetlerinden dolayı kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiş bir vatanseverdi. Sekiz dönem üst üste Eskişehir Milletvekili seçilecek kadar bölgesinde sevilen, sayılan bir kişilikti. Büyük toprak sahibi, tüccar, keresteci, müteahhit ve girişimciydi. Mihalıççık Ticaret Odası Başkanlığı da yapmıştı.

M. Emin Sazak Bey'i en iyi şekilde 1918'den 1948'e kadar tuttuğu günlük defterlerden tanıyabiliyoruz. Bu defterlerde; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Orta Anadolu'daki köy ve kasaba hayatını, halk, memur, eşraf ilişkilerini, toplumun eğitim yapısını olanca canlılığı ile anlatmış; devletin çöküş nedenlerini kendince açıklamaya çalışmıştır. Memleketin işgali, verilen ölüm-kalım savaşı, yeni bir devletin kuruluşu ve Cumhuriyetin ilk

---

[16] Bugün Etlik İlkokulu yoktur, tek katlı binası da yıkılmış, yerine Talia-Yaşar Bakdur İlköğretim Okulu açılmıştır.

[17] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 22; Şefika Gülöksüz 1908 doğumludur, Yunan işgalini Eskişehir'de yaşamış kişilerdendir.

[18] İlber Ortaylı Tahsin Bey'i Talim Terbiye Üyesi olarak anmaktadır. Tahsin Bey o yıllarda büyük bir ihtimalle Gazi Lisesi'nde Felsefe öğretmeni olarak çalışmaktadır. Tahsin Gülöksüz'ün Talim Terbiye'ye atanması 1962'de gerçekleşecektir.

döneminde yaşanan siyasi gelişmeler bir toprak adamı ve milletvekili gözüyle anlatılmıştır. [19]

Türk siyasi hayatındaki izlerine ve günlüklerde yazdıklarına bakarak M. Emin Bey'in son derece hareketli bir insan olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. O gerçekten durağan olmamış, değişen, gelişen koşullar karşısında kendisini yenilemeyi, yeni durumlara uyum sağlamayı bilmiştir. Dağılıp giden imparatorluk topraklarının işgali karşısında bir an bile düşünmeden Ali Fuat Paşa'nın teklifiyle harekete geçmiş, Sivas Kongresi ve sonrasında Ankara'da açılan TBMM'ye Eskişehir Milletvekili olarak katılmış; kurtuluşu ulusal harekette görmüştür. 1923'te TBMM'nin kendisini yenilemesi sürecinde M. Kemal Paşa'nın kendisini aday göstermemesi üzerine "bağımsız" olarak aday olmuş ve kazanarak TBMM'nin ilk "bağımsız milletvekili" sıfatını kazanmıştır.[20] M. Emin Bey Halifeliğin kaldırılması tartışmalarında İngilizlerin eline silah verileceği endişesiyle Halifeliğin muhafazasından yana olmuş ancak, CHP'ye muhaliflerin kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na da girmemiştir. Zaman zaman Mustafa Kemal Paşa'yı ve bazı uygulamaları kıyasıya eleştirse de 1927'de Halife ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılması, tekkelerin kapatılması, vakıfların maliye hazinesine dönüştürülmesi, şapka kanunu gibi her biri uzun yıllar mücadeleyi gerektiren değişmelerin Gazi Paşa'nın gücü ve ataklığı sayesinde kısa zamanda halledildiğini dile getirecektir. M. Emin Bey'e göre; toplumun genel kanı ve anlayışına bu kadar zıt hareketlerle kendisini tehlikeye atmak, herkesin göze alabileceği işlerden değildir. M. Emin Bey 1935'te İsmet Paşa'nın devletçilik uygulamalarından dert yanmakta, vergilerin halkı ezdiğinden, büyük çiftçilerle hayvan yetiştiricilerin hükümetin kıyımına uğradığından söz etmektedir. Sonrasında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde de aleyhte duruş içinde olacaktır.

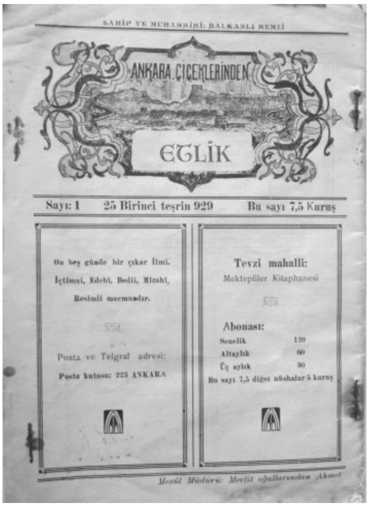

Ankara Çiçeklerinden Etlik
Sahibi Balkanlı Remzi
1929 yılında tek sayı çıkmış dergi

M. Emin Bey'in CHP uygulamalarına karşı getirdiği eleştiriler partisinden ayrılıp, Celal Bayar ve arkadaşlarının kurduğu DP'ye geçmesine sebep olacaktır. 1946 seçimlerinde DP'nin ka-

[19] M. Emin Sazak, *Emin Bey'in Defteri-Hatıralar*, Yayına hazırlayan: Himmet Kayhan, Ankara, Tolkun Yayınevi, 2007.

[20] *Emin Bey'in Defteri*, s. 128 ve 217.

zandığı 57 milletvekilinden birisi olarak TBMM'nde yer almıştır. Ne var ki parti içinde Adnan Menderes-Fuat Köprülü ikilisi ile yıldızı barışmamış, İstanbul İl Başkanlığı ile Genel Merkez arasında yaşanan zıtlaşmada İstanbul'dan yana tavır koyduğu için Demokrat Parti'den ihraç edilmiştir. 22.02.1948 tarihli günlüğünde, Demokrat Parti yönetiminde meydana gelen çatışmaları anlatır.[21] Bu tarihten sonra da bir daha aktif siyasetle uğraşmamıştır.

M. Emin Bey'in vefatı 21 Ocak 1960'tır. İlber Ortaylı'nın Etlik Bağları'nda oturduğunu dile getirdiği yılların 1952-1955 yılları olduğunu düşünürsek M. Emin Sazak'ın dinlenmeye çekildiği yılları olduğunu var sayabiliriz. M. Emin Bey, defterdeki notlara tarih düşmekte ve bazen "Ankara", bazen "Ankara Saman Pazarı", "Ankara Yenişehir'deki ev", bazen de "Ankara Bağ evi" diye yazmaktadır. İlk "bağ evi" notu 1927 tarihlidir ancak, Sazak ailesinin hep aynı bağ evinde oturup oturmadığını bilemiyoruz. M. Emin Bey günlüklerinde felçli anası Havva Hanım'ın vefatını ve Hacı Bayram Camii'ndeki mezarlığa defnedildiğini (1922), oğlu Abdurrahman Nafiz'in doğumunu (1923), Etlik bağ evinde bir kızlarının doğduğunu adını Solmaz koyduklarını (1925), sonrasında oğlu Nafiz ile kızı Solmaz'ın boğmacadan vefat ettiğini, İsmet Paşa'nın taziyede bulunduğunu (1928), bir başka oğul Gün'ün doğumunu (1932), yine oğulları Güven'in doğumevinde dünyaya geldiğini (1935) not etmiştir. Yine kitapta yer alan bilgilerden Demokrat Partisi kurucularından Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün aileleriyle birlikte Sazakların Etlik bağ evine bir ziyaret gerçekleştirdiklerini ve bir hatıra fotoğrafı çektirdiklerini öğreniyoruz. Fotoğraf altı bilgiden bu ziyaretin Demokrat Parti'nin kurulmasından hemen önceki günlerde gerçekleştiği ifade edilmektedir.

Etlik'in seçkin sakinleri arasında kabul edilebilecek bir diğer kişi de; DTCF İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü profesörlerinden Hamit Dereli idi. Dereli; 1909'da doğdu, "Avrupa Müsabaka İmtihanını" kazanarak devlet bursuyla Londra Üniversitesi King's College'den 1935 yılında başarıyla mezun oldu ve Türkiye'ye döndü. Önce DTCF Latin Dili ve Edebiyatı kürsüsüne atandı sonradan İngiliz Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'ne geçti. 1943 yılında İngiliz Dili ve Edebiyatı doçenti, 1946'da profesör, 1957'de Klâsik Filoloji Kürsüsü Başkanı ve 1958 yılında da İngiliz Dili ve Edebiyatı Kürsüsü Başkanı oldu. Saffet Korkut, Orhan Burian ve İrfan Şahinbaş da devlet bursuyla İngiltere'de yüksek öğrenim gördüler ve DTCF İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde görevlendirildiler. Profesör Hamit Dereli'nin Latin Dili ve Edebiyatı alanındaki uzmanlığından dolayı, yayınları, konuşmaları ve çevirile-

[21] Emin Bey'in Defteri, s. 294-304.

ri ağırlıklı olarak Klasik edebiyat alanındaydı. [22] Hamit Bey, 1948-50 ve1960-62 yılları arasında olmak üzere iki dönem DTCF Dekanlığı da yapmıştır.

Dereli'nin *Latince Ders Kitabı* (1940) uzun yıllar üniversitelerde okutulmuştur. Ahmet Edip Uysal'la birlikte yazdığı *A University English Reader* (1965) adlı çalışma da ders kitabı mahiyetindedir.

Hamit Dereli'nin; *Virgil, Hayatı ve Eserleri (1938), Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler* (1951) adlı kitapları da vardır. "Joseph Conrad" (1958), "Roma İmparatoru Traianus zamanında Bolu ve çevresiyle ilgili bazı mektuplar" (1964), "Shakespeare'in bazı özellikleri" (1964), "Hıristiyanlıktan önce Anglo-saksonların edebiyatı" (1966), "İngiltere'ye Hıristiyanlığın gelişi ve Hıristiyanlıktan sonra yazılan Anglosakson şiirleri" (1968) başlıklı makaleleri de dönemin önemli dergilerinde yayınlanmıştır. Hamit Dereli; Julius Caesar'dan *Galia Savaşı* (1942), Cornelius Tacitus'tan; *Agricola'nın Hayatı ve Britanya Tarihi* (1943) ve *Germania* (1944), William Shakespeare'den *Kuru Gürültü* (1944), Augustus'tan *Ankara Anıtı* (1949), Bernard Shaw'dan *Silahlar ve Kahraman* (1953), Bertrand Russel'dan *Terbiyeye Dair* (1954), Francis Bacon'dan *Yeni Atlantis* (1957), Thedore Savory'den *Tercüme Sanatı* (1961) adlı eserleri de dilimize kazandırmıştır.

Türkiye'de tiyatronun önemli isimlerinden DTCF İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu Sevda Şener 1958'de aynı okulun Tiyatro Enstitüsü'ne girişini anlatır, hocası Hamit Dereli'den de övgü ile söz eder. İngiliz Dili Edebiyatı Bölümü mezunlarından Prof. Dr. Berin U. Yurdadoğ da; "Hocalarımızdan biri de Hamit Dereli Bey idi. Sadece İngilizce üzerinde değil, Klasik Latince üzerinde de çalışmış ve mezun olurken defne dalından taç giymiş" [23] diye yazacaktır.

Etlik bağ evlerinin sakinlerinden biri de sonradan ünlü bir beyin cerrahı ve TÜBA Başkanı olacak olan Prof. Dr. Yücel Kanpolat, annesi, kız kardeşi ve ağabeyinden oluşan küçük ailesidir. Yücel Kanpolat ailesinin Sivas'tan Etlik'e taşınma işini; "1957'de annem, ablam ve ben Ankara'ya taşındık. Etlik Aşağı Eğlence'de atlet Çetin Şahiner'in babasının evinde oturmaya başladık. Etlik'i seçmemizin sebebi; abimin çalıştığı Muhabere Ana Depoları'nın buraya yakın olmasıydı. Abim de bizle birlikteydi. Yıllar sonra yeniden

[22] Prof. Dr. Sıla Şenlen Güvenç, "Türkiye Cumhuriyeti'nde İngiliz Filolojisi Eğitiminin Başlangıcı: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi-İngiliz Dili ve Edebiyatı Kürsüsü", *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3 (2023), Sayı: 6 (Aralık 2023), s. 116 ve 123.

[23] Hayriye Erbaş (Hazırlayan), *Bir Cumhuriyet Çınarı-Sözlü tanıklıklarla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 75 yılı,* İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 213.

Gülhane'nin 1971 yılında taşındığı Etlik'teki yeni binası

bir araya gelmiştik. Evimiz bağın içinde bir evdi. Çok güzeldi" [24] diye anlatacaktır. Sivas gibi küçük bir yerden Ankara gibi daha büyük bir kente göç etmişler ama herhangi bir uyum sıkıntısı yaşamamışlardır. Bunda iyi komşuların, kurdukları dostlukların etkisi olduğu muhakkaktır. Maratoncu İbrahim ve ailesi en iyi dostları olmuştur. Eskiden bağ evlerine yazın gidilirken, 1950'lili yılların sonlarında Etlik bölgesi sürekli oturulan bir mahalle haline gelmiştir. O yıllarda varlığını koruyan yeşillik ve bağ evleri dokusu Kanpolat ailesine Sivas'la benzerlik kurdurmuş olmalıdır.

Kanpolatlar Etlik Aşağı Eğlence'ye taşındıklarında Yücel'in okul kaydı da İtfaiye Meydanı'ndaki Gazi Lisesi, 2. sınıfa yapılır. Gazi Lisesi, Ankara Erkek Lisesi ve Ankara Kız Lisesi'nden sonra Ankara'nın üçüncü lisesidir ve erkek lisesi olarak açılmıştır. Yücel Kanpolat 5 Fen-C sınıfının 1778 numaralı öğrencisi olmuştur. Okul müdürü Hayri Güdenoğlu'dur. Gazi Lisesi iyi bir okuldur; birçok ünlü akademisyen, sanatçı, siyasetçi, sporcu, hukukçu, hekim yetiştirmiştir. Öğretmen kadrosu çok değerli hocalardan oluşmaktadır. Enver Behnan Şapolyo, Arif Nihat Asya, Cahit Külebi, Faik Canselen, Turan Erol, Cemal Bingöl bunlardan sadece bir kaçıdır.

Yücel Kanpolat şehir merkezine göre biraz dışarda kalan evinden okuluna gidiş-gelişinin zorluğundan da söz etmiştir. "Etlik Aşağı Eğlence'den Gazi Lisesi'ne gelmek zor oluyordu. Bir hat vardı, otobüsle gidiyorduk.

[24] Yücel Kanpolat, *"Bu çocuk adam olacak ama ben göremeyeceğim": Bir Beyin Cerrahının Yaşam Öyküsü-Dr. Yücel Kanpolat anıları,* Hazırlayan: Mehmet Sarıoğlu, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 30.

Ulus'ta Vilayet'in, Maliye Bakanlığı'nın arkasından, cadde üzerinden Etlik otobüslerine biner, Aşağı Eğlence'ye gelirdik"[25] diye yazmaktadır. Etlik 1950'lerde; Dışkapı'da Çankırı Caddesi'nden sola doğru ayrılan ve 6 km'lik bir asfalt yolla şehir merkezine bağlanmış durumdadır, ancak belediye otobüslerinin yeterince sık olmadığı anlaşılmaktadır. Ulus'tan kalkan belediye otobüsleri Aşağı Eğlence'de son durak yapmaktadır. Etlik'in Yukarı Eğlence kısımlarında oturanların yokuşu yayan olarak çıkmaları gerekmektedir.

Yücel Kanpolat'ın futbol merakı vardır. O yıllarda mahallelerde gençlerin kurdukları takımlar kendi aralarında iddialı maçlar yapmaktadırlar ve bu maçlar gençler tarafından çok önemsenmektedir. Yücel de bir süre o takımlarda futbol oynamış, ama daha sonra iş ciddiyet kazanmış; bir futbol kulübüne girmiştir.

> Futbola mahallemizde Etlikspor'da başlamıştım. Takımın kalecisiydim. Lisansım da vardı, futbol benim için büyük bir tutkuydu. Top oynamak yüzünden tarih imtihanını kaçırmıştım bir keresinde. Ulus'ta Etlik otobüsünü beklerken 'otobüs geliyor' diye konuştuğumuzu ve hava atmak için topu tutup, plonjon yaparak yere indiğimi hatırlıyorum. Otobüsteki yolculara fiyaka için..." [26]

Yücel Kanpolat, Gazi Lisesi'nin futbol takımında da oynayacak, bu merakı üniversite yıllarında da devam edecektir. Üniversite futbol takımındaki lakabı; "Kova Yücel"dir.

Yücel Kanpolat 1959'da Gazi Lisesi'nden, 1965'te Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olur. Sosyalizasyon uygulamaları kapsamında birkaç yıl Ergani'de hekim olarak çalışır ve Ankara'ya döner. 1973'te de yine aynı üniversitede Beyin Cerrahisi alanında uzmanlığını almıştır. Evlenmesi, doçent ve profesör olması daha sonraki yıllarda olacaktır. Beyin Cerrahisinde, özellikle 'ağrı cerrahisi' alanında önemli buluşlar yapmış, yaptığı değerli çalışmalarla alanının otorite kabul edilen kişilerince takdir edilmiş, Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı döneminde akademik çevrelerde saygın bir yere sahip olmayı başarmıştır.

Etlik bölgesinin sakinlerinden biri de gazeteci, yazar, akademisyen ve ekonomist Güngör Uras ve ailesidir. Anılarından elde ettiğimiz bilgilere göre; Güngör Uras'ın babası Türk Ticaret Bankası'na ikinci müdür olarak atanmıştır ve bu sebeple ailesi 1943 yılında Bartın'dan Ankara'ya taşınmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sıkıntılı yıllarıdır, Ankara'da kiralık ev bulmak da bir hayli zordur. Neyse ki, Güneri Civaoğlu'nun aynı bankada çalışan annesinin

[25] Mehmet Sarıoğlu, *Ankara Gazi Lisesi 1932*, Ankara, Ankara Kulübü Derneği Yayınları, 2017, s. 151.

[26] Yücel Kanpolat, *a.g.e.*, s. 32.

yardımıyla Etlik'te bir bağ evi kiralanabilmiştir. Civaoğlu ailesi de biraz ilerde bir başka bağ evinde oturmaktadır.

Güngör Uras Etlik'e dair anılarını hissederek anlatmıştır. Ulus'tan saatte bir kalkan 100 numaralı belediye otobüsü ile Etlik'e gelebildiklerini, özel otomobilin çok az kimselerde olduğunu, Etlik bölgesinin bağlık-bahçelik güzel bir yer olduğunu, savaş nedeniyle akşamları karartma uygulamalarının yapıldığını, evlerinde su ve elektriğin bulunduğunu, taş kömürü yakarak ısındıklarını, bir yenilik olarak gaz ocağı kullanmaya başladıklarını, birçok ihtiyaç maddelerinin karne ile alındığını ve okul kaydının Etlik İlkokulu'na yapıldığını ifade edecektir.[27] Güngör Uras'ın eğitimi babasının iş koşulları nedeniyle biraz çalkantılı geçecektir. Uras ailesi Cebeci'ye taşınacak, babası o ara işsiz kaldığı için de Güngör'ün eğitimi; Etlik İlkokulu'ndan Ankara Koleji ilk kısmına, I. Orta Okula ve oradan Ankara Koleji Lise kısmına doğru bir yol izleyecektir.

Ankara'nın merkezine taşınmış olsalar bile Uras ailesinin yolu sonrasında yeniden Etlik'e çıkacaktır. Güngör'ün babasının eline toplu bir para geçtiği bir dönemde Etlik'te oturan bir arkadaşının kendi yakınlarındaki bir arsayı satın almasını teklif etmesiyle harekete geçilmiş, Etlik Karakolu yakınındaki 1.5 dönümlük arazi satın alınmış ve üzerine de tek katlı bir ev yapılmıştır. [28] Etlik semtinin ve bağ evlerinin Güngör Uras'ın anılarında her zaman özel bir yeri olacaktır.

Gazeteci, akademisyen, iktisatçı Güngör Uras; *Türkiye'de Sigorta Sorunu* (1966), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Tarım Kooperatifleri* (1966), *Türkiye'de Küçük Sanayi ve El Sanatları* (1969), *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları* (1979), *Bak Ben Sana Anlatayım* (2010), *Bilinmeyen Bodrum* (2015), *Sanayileşecektik Büyüyecektik N'oldu Bize?* (2017) gibi kitapların ve onlarca makalenin yazarıydı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Mali Şubesi'nden mezun oldu (1955). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde doktorasını tamamlayarak Boğaziçi Üniversitesi'nde doçentliğe (1988), Marmara Üniversitesi'nde de profesörlüğe yükseldi (1994). Devlet Planlama Teşkilatı'nda uzman olarak çalıştı (1962-1974). 1974'te Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği'nin (TÜSİAD) ilk genel sekreteri oldu ve 1980'e kadar bu göreve devam etti. Bir süre Aksigorta İdare Meclisi başkanlığı yaptı. 1993'e kadar İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde çalıştı. Daha sonra Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak 2001'e kadar görev yaptı. Güngör Uras 1968 sonrasında ekonomi yazılarıyla tanındı. Çeşitli gazetelerde çalışsa da

[27] Güngör Uras, *Saf ve Bakir Anadolu Çocuğu-Güngör Uras Kitabı*, Söyleşi: Haşim Akman, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, 3. bs, s.52-53.

[28] Güngör Uras, *a.g.e.*, s. 57.

ağırlıklı olarak *Dünya* ve *Milliyet* gazetelerinde ekonomi yazıları yazdı. Çeşitli radyo ve tv kanallarında ekonomi programları sundu.

Ökse (1972), *Umut Zamanı* (1974), *Yağmurla Giden* (1976), *Acının Askerleri* (1981), *Kalanlar ve Gidenler* (1982), *Eski Desenler* (1986), *Ateş Uykusu* (1997) gibi romanların, *Sevgi Bağı* (1974), *Başka Bir Yaz* (1980), *Dünyanın En Güzel Kadını* (1983), *Yine Bir Gülnihal* (1984), *Nergis* (1986), *Bisiklet Günleri* (1987), *Fayton* (1988), *Evet Aşk* (1990), *Ateşi Seçtim* (1993), *Karanfil ve Hançer* (1994), *Çiçekler Korunağı* (1999), *Kar Düşleri* (2000), *Uzun Yol Sürücüsü* (2001), *Taraça* (2005) gibi öykülerin yazarı pek çok ödülün sahibi, yazıları *Güney, Yansıma, Türk Dili, Varlık, Oluşum, Damar* gibi seçkin dergilerde yayınlanan Burhan Günel (1947-2012) de bir dönem Etlik'in sakinlerinden biri oldu.

O bozulan, eski güzelliklerini kaybeden Ankara ve yaşadığı semt olan Etlik için;

> Ankara'daki ilk evimin bulunduğu Etlik'teki sokaktan daha yukarılarda ağaçlar, çiçekler, böcekler, sabah güneşleri, akşamüstü esintileri, ilkyaz coşkuları, güz hüzünleri vardı. Tepelerden, dağlardan, uzak akarsulardan kopup gelirler, sessizce yaşamıma girerlerdi. Badem ağaçlarından, kiraz çiçeklerinden, gelincik kırmızılarından geçilmeyen görüntüler duruyor belleğimde. O yitikler, bireysel yitiklerimle buluşup örtüşüyor. Şimdi ne ben varım ne doğa güzellikleri; anılarda kalan o güzel Ankara da sürdüremedi varlığını.[29]

diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.

Son Birkaç Söz

Etlik'in seçkin sakinlerinden Nafi Atuf Bey ölümünden bir iki ay önce bölgenin güzelliklerini kastederek sonraki kuşakların kadrini bilmeleri gerektiğini işaret etmişti. Aradan geçen yetmiş beş yılın sonunda dönüp baktığımızda; anılarda dile getirilen kuş cıvıltılarının, pırıl pırıl akan kaynak sularının, çeşitli meyvelerin yetiştiği o güzelim ağaçların ve kaliteli üzüm bağlarının ne yazık ki yok olup gittiğini görüyoruz. Etlik semti; göç dalgaları, çarpık kentleşme, yanlış imar uygulamaları ve kısa yoldan zengin olma hırsıyla önce o efsanevi bağ evi dokusunu kaybetti, büyük kısmı gecekondulaştı. Sonrasında da gecekondular yerlerini yüksek katlı beton yığınlarına terk ettiler. Kuş cıvıltılarının yerini de araba, korna, motor sesleri, büyük bir kalabalık ve gürültü aldı. Ankara da, Etlik te büyük bir şansı kaybetmiş oldu.

---

[29] Burhan Günel, "Yitirdiğim Ankara", Işık Kansu (Hazırlayan*); Yazarların Ankara'sı,* Ankara, Çankaya Belediyesi, 2011, s. 51-53.

Yararlanılan Kaynaklar

Burhan Günel, "Yitirdiğim Ankara", Işık Kansu (Hazırlayan); *Yazarların Ankara'sı*, Ankara, Çankaya Belediyesi, 2011, ss. 51-53.

Ceyhun Atuf Kansu, *Cumhuriyet Bayrağı Altında-Yaşam Öykümde Devrim*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1973.

Engin Tonguç*, Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç-Yaşamı, Öğretisi, Eylemi,* Ankara, Güldikeni Yayınları, 1997.

Engin Tonguç, *Umut Yolu (Anılar),* İzmir, Sergi Yayınevi, 1984.

Güngör Uras*, Saf ve Bakir Anadolu Çocuğu-Güngör Uras Kitabı*, Söyleşi: Haşim Akman, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, 3. b.

Hamit Zübeyir Koşay, "Saniye İffet Ugan", *Türk Yurdu*, Cilt: 29 (1958), Sayı: 268, ss. 853-857.

Hayriye Erbaş (Hazırlayan), *Bir Cumhuriyet Çınarı-Sözlü Tanıklıklarla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 75 Yılı,* İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

İlber Ortaylı, *Zaman Kaybolmaz-İlber Ortaylı Kitabı*, Söyleşi: Nilgün Uysal, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2006, 2. bs.

İsmail Hakkı Tonguç, *Canlandırılacak Köy*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1939.

Mehmet Emin Sazak, *Emin Bey'in Defteri-Hatıralar*, Yayına hazırlayan: Himmet Kayhan, Ankara, Tolkun Yayınevi, 2007.

Mehmet Sarıoğlu, *Ankara Gazi Lisesi 1932*, Ankara, Ankara Kulübü Derneği Yayınları, 2017.

Metin Atuf Kansu-K. Işık Kansu (Hazırlayanlar*); Cumhuriyet Eğitim Devriminin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu (1890-1949), Yaşamı ve Yazıları*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2011.

Saniye İffet Ogan, "Osmanlı Dil ve Edebiyatının Yayılış Sahası", *Türk Yurdu*, Sayı: 234 (1954), s. 76-83.

Sıla Şenlen Güvenç, "Türkiye Cumhuriyeti'nde İngiliz Filolojisi Eğitiminin Başlangıcı: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi-İngiliz Dili ve Edebiyatı Kürsüsü*", Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3 (2023), Sayı: 6 (Aralık 2023), s.116 ve 123.

"Ugan Zakir Kadiri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, Cilt: 42, ss. 44-45.

Yücel Kanpolat, *"Bu çocuk adam olacak ama ben göremeyeceğim": Bir Beyin Cerrahının Yaşam Öyküsü-Dr. Yücel Kanpolat Anıları*, Hazırlayan: Mehmet Sarıoğlu, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2015.

50 yıl arayla Etlik

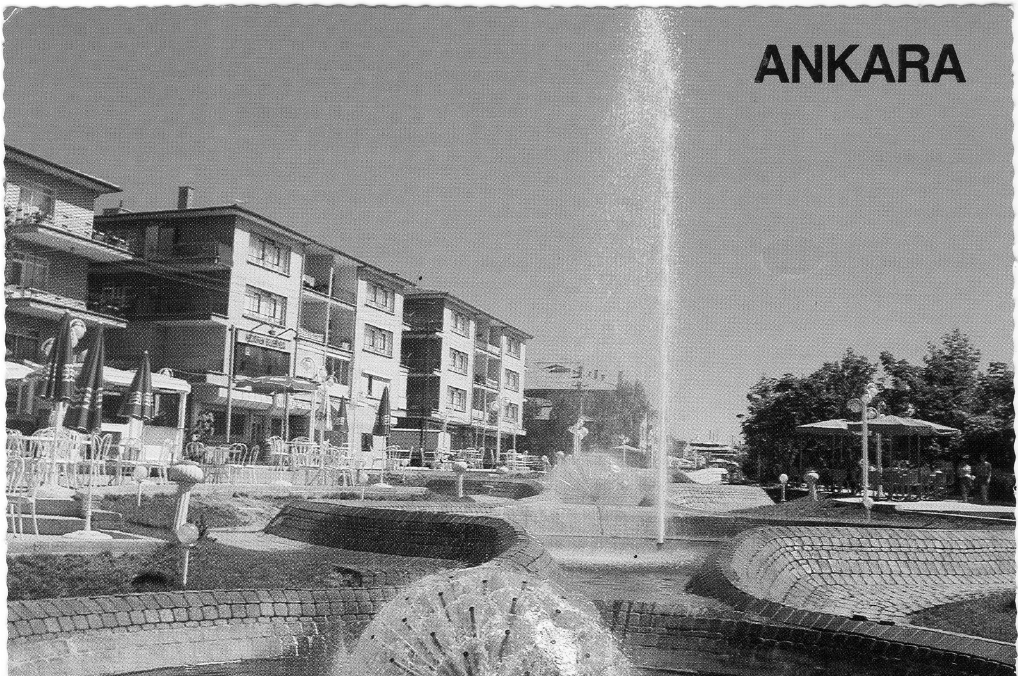

40'li yıllarda Etlik
Etlik 1994, Aydın Kartpostal

göre ulaşılması çeşitlenen ve kolaylaşan kaynaklarla, çapraz okumalarla, himaye ve intisap düzeninin artık arpalık-mansıp değil Avrupa sermayesinin yatırımları üstünden döndüğünü anlatan monografilerle bu ilişki ağı ortaya çıkarılmadan, Abdülhamit dönemi ve Abdülhamit'in ve diğer kişilerin etkinliği hakkında tam bir fikir sahibi olmak kolay değildir.

Kaynakça

Abdurrahman Şeref, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.

Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, haz. Enver Koray, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985.

Celal Nuri, *Vakit*, 10 Mart 1933, s. 4, aktaran Ürkmez ve Akbulut, s. 654-655.

Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, haz. Cavid Baysun, Ankara: TTK, 1991.

Derviş Kaptanzâde Ali Necati, *İttihad'ın İç Yüzü, Cinayât-ı İttihadiyeden Bir Nebze, 1912 Yılında Yolsuzluk, Baskı ve Hukuk Mücadelesi*, haz. Kudret Emiroğlu, İstanbul: Heyamola Y., 2010.

Emiroğlu, Kudret. *Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet'in İlanı Temmuz-Ağustos 1908*, Ankara: İmge Yayınları, 1999.

İzzet Holo Paşa, *Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri*, C I Metin, haz. İbrahim Küreli, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Y., 2009.

Kanat, Sedat. "II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn'un Başlıca Fonksiyonları", *Akademik Matbuat*, Kasım 2017, C:1 Sayı:1, 72-94.

Kanat, Sedat. "II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn'un Çalışma Usulleri ve Kurum Çalışanlarının Genel Özlük Durumları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2018, C. 42, Sayı 2, 13-46.

Mahmut, *Hafiyelerin Listesi*, İstanbul, 1326, 1. Cüz 40 s., 2. Cüz 43-112 s; yeni yazı yayını: Emre Gör, *II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı*, İstanbul: Ötüken Y., 2015.)

Makzume, Erol. *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi*, MD Basımevi, 2019.

Mayakon, İsmail Müştak, *Yıldız'da Neler Gördüm?*, İstanbul: Semih Lütfi K., 1940.

Örikağasızade Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, haz. Ali Adem Yörük, İstanbul: Dergah Y., 2007.

Polat Mustafa. *Mahmud Nedim Paşa*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi, 2003.

Polat, Hasan Ali. "II. Meşrutiyet'in İlânı Sonrasında "Devr-i Sâbık" Memurlarının Durumları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 9 Sayı: 17, Ocak 2019, 134-157.

baa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1332 (1916); yeni yazı ile haz. İbrahim Olgun, İstanbul: Çağdaş Y., 1976) kitabıdır. Ahmet Rasim iki anı kitabından yola çıkarak üç kişiyi, Sait ve Kamil paşalarla Abdülhamit'i anlatır.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul vilâyet idare heyeti reisi de olan Mimaroğlu, açılış konuşmasında özetle şunları söyler:

> Aziz arkadaşlar! Görenlere vereceği zevk kadar gösterenlere de fahr [onur, kıvanç] vereceğinden şüphe olmıyan bu serginin muhteviyatı bu vâdide çalışan yurttaşların ilminin, irfanının ve kültürünün gitgide yükselmekte olduğuna delâleti itibarile bizim için ve bütün vatandaşlarım için iftihara değer [3].

Karikatür sergisi açıldı

Dün açılan sergide teşhir [illegible]

İstanbul Halkevinin hazırladığı karikatür sergisi dün akşam saat 18 de açılmıştır.

Açılış merasiminde Vali ve Belediye Reisi Doktor Lûtfi Kırdar, Örfi İdare Komutanı Korgeneral Ali Rıza Artunkal, Parti müfettişi Reşad Mimaroğlu, Üniversite Rektörü Cemil Bilsel Parti, Vilâyet ve Belediye erkânile gazeteciler hazır bulunmuşlardır.

Sergi Parti Müfettişinin kısa bir nutkile açılmıştır. Parti Müfettişi bu nutkunda ezcümle demiştir ki:

"— Görene vereceği zevk kadar gösterenlere de fahr vereceğine şüphe olmayan bu serginin muhteviyatı bu vadide çalışan yurddaşların ilminin, irfanının ve kültürünün gitgide yükselmekte olduğuna delâleti itibarile bizim için ve bütün vatandaşlar için iftihara yeter.,,

Parti müfettişinin hitabesinden sonra hazırlanan sergi gezilmiştir .Sergiye iştirak eden 12 san'atkâr şunlardır:

Cemal Nadir Güler, Necmi Rıza, Abidin Dino, Salih Erimez, Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Muvaffak İhsan Garan, Zâhir Sıtkı Güvemli, Sedad Nuri İleri, Fikret Muallâ, Mazhar Nâzım Resmor, Rauf İsmet Ulukut, Orhan Ural.

Yeni Sabah, 24 İkincikânun 1942

Resmi açılıştan sonra, halkın ziyaretinin kabulüne de başladığı sergide Necmi Rıza [Ayça], Abidin Dino, Salih Erimer, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Muvaffak İhsan Garay, Cemal Nadir Güler, Zahir Sıtkı Güvemli, Sedat Nuri İleri, Fikret Mualla, Mazhar Nâzım Resmor, Rauf İsmet Ulukut ve Orhan Ural'ın 120 eseri teşhir edilir. [4]

Her karikatüristin 10 eserinin yer aldığı sergi ile ilgili olarak tarihle uğraşan bir ziyaretçi olarak Salâhaddin Güngör "en başta Cemal Nadir'in karikatürleri, karanlık bir odada parlayan ışık huzmeleri gibi ziyaretçilerin adeta gözüne giriyor" yorumunda bulunur; sanatçılar tarafından gönderilen eserlerin sayısının az olmasına rağmen serginin muvaffak olmuş sayılabileceğini" belirtir[5].

Sergiyi gezen genç yazar Oktay Akbal, "sergide edebî ve sanat adamlarımızın karikatürlerini çizmekte ihtisas edinmiş olan Zahir Güvemli'nin 'Müthiş münekkit Nurullah Ataç', 'Değerli şair Necib Fazıl' ve 'Değersiz şair Asaf Halet Çelebi' krokileri şayanı dikkatti. Sonra Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun 'Kahvehane', Cemal Nadir Güler'in Türk espirisinin nümunesini

---

[3] "Beyoğlu Halkevinde Dün Bir Karikatür Sergisi Açıldı", *Vakıt*, 24 İkincikânun 1941; "Karikatür Sergisi Açıldı", *Yeni Sabah*, 24 İkincikânun 1941.

[4] "Beyoğlu Halkevinde Dün Bir Karikatür Sergisi Açıldı", *Vakıt*, 24 İkincikânun 1941.

[5] Salâhaddin Güngör; "Karikatür Sergisi", *Cumhuriyet*, 24 İkincikânun 1941.

temsil edecek gibi çizgiye hâkim resimleri herkesin yüzünden bir tebessüm çıkarmıştır" değerlendirmesinde bulunur[6].

Yazar ve gazeteci Fikret Adil, 1941 yılının Ocak ayında İstanbul'da beş sergi açıldığını kaydettikten sonra, bu sergileri teker teker değerlendirir. Karikatür sergisi ile ilgili olarak yazdıkları Türk karikatür tarihine katkı sağlayacak niteliktedir:

> 23 Kânunusanide Beyoğlu Halkevi 'Birinci Türk Karikatür Sergisi' ismi ile ikinci Türk karikatürü sergisini açtı. Yanlış okuduk zannetmeyiniz. Bu sergi Türk karikatüristlerinin müçtemian [topluca] iştirak ettikleri ikinci sergidir. İlk sergi bundan beş sene evvel, Taksim'de, şimdiki Camlıköşkün bulunduğu binanın ikinci katında, İstanbul festivalleri münasebetile açılmıştı. Daha evvel ise, memlekette münferid olarak ilk karikatür sergisini Cemal Nadir açmıştı.
>
> Fakat şurası muhakkaktır ki, keyfiyet bakımından Beyoğlu Halkevinde açılan sergi ilk sergiye faiktır. Kemiyet bakımından noksanlar var. İmza bakımından olduğu gibi. Meselâ bu sergide, Ramiz, Münif, Ratip Tahir ve Togo'nun resimlerini göremedik.
>
> Keyfiyet bakımından faik [üstün] oluşunu Dinoların, Fikret Muallâ, Bedri Rahmi ve Sedat Nurilerin getirdikleri san'at telâkkilerine borçluyuz.
>
> Çünkü karikatür, müstehcene yakın vaziyette duran iki hatun arasında yapılan mükâlemeden [konuşmadan] ibaret değildir. Ne diyorum, hiç te bu değildir. Bu tarz resimler, halkın hafiflik hislerini okşayan mecmuaların kapaklarını süslemek için yapı-

Karikatür sergisi

Dün merasimle açıldı, bugün herkes gezebilecektir

Beyoğlu Halkevinin uzun zamandanberi hazırladığı karikatür sergisi dün öğleden sonra açılmıştır. Açılma merasiminde Vali, Örfi İdare Komutanı, Üniversite Rektörü, İstanbul Parti idare heyeti reisi, Güzel san'atlar akademisi profesörleri ve bir çok güzide şahsiyetler bulunmuştur. Sergi Reşat Mimaroğlunun bir nutku ile açılmıştır.

Sergide 120 parça eser teşhir edilmektedir. Eser sahipleri şunlardır: Necmi Rıza Peçe, Abidin Dino, Salih Erimer, Bedri Rahmi Eyübpoğlu, Muvaffak İhsan Garay, Cemal Nadir Güler, Zahit Sıtkı Güvemli, Sedat Nuri İleri, Fikret Muallâ, Mazhar, Nâzım, Ressam Rauf, İsmet Ulukurt, Orhan Ural.

Sergi bugünden itibaren herkese açıktır.

Haber, 24 İkincikânun 1942

[6] O. A.; "Beyoğlu Halkevi: Türk Karikatür Sergisi", *Servetifünun/Uyanış*, No: 2319, 30 İkincikânun 1941, s: 126.

lan birer öksedir. Karikatürle alâkası, hatunların etlerin, butlarını mübalağaya inhisar eder.

Karikatürle alâka… Mübalağa… Evet, karikatür bir mübalağadır. Bir hakikatin mübalağası. Bunun bariz misallerini, sergide Cemal Nadir'de, İstanbul'un imar projesinde en bariz ve en sade manasile görüyoruz. Abidin Dino'nun Peyami Safa karikatürlerinde karakter mübalağasında buluyoruz ve örf, âdet karikatürünü, gene Abidin Dino'nun İstanbul manzaralarında anlıyoruz.

Sedat Nuri'nin köylü çizgileri, Fikret Muallâ'nın alfabe öğreten kadınları, Bedri Rahmi'nin kahvesi ile sergi seyircileri ve Afrika harbini gösteren resimleri ilk defa olarak, memlekette karikatürün hakikî manasını gösteren eserlerdir[7].

Ne kadar doğru olduğunu bilmiyoruz ama, bir gazete, bir hafta açık kalan sergiye halkın sergiye rağbetinin yüksek olduğunu, "halk ve gençliğin kafileler halinde mütemadiyen sergiyi ziyaret ettiğini" yazar[8].

Karikatür sergisi dün Parti müfettişinin nutkile açıldı

Sergide «Orhan Ural» ın köşesi

Beyoğlu Halkevinin tertib ettiği «Karikatür sergisi» dün saat 18 de vali ve belediye reisi doktor Lütfi Kırdar, örfi idare komutanı Kor - general Ali Rıza Artunkal, Üniversite rektörü Cemil Bilsel, vilâyet, belediye, parti erkânı ve Güzel San'atlar Akademisi profesörlerin - den müteşekkil güzide bir kalabalığın huzurile Parti müfettişi Reşad Mimaroğlu tarafından açılmıştır.

Sergi geç vakte kadar kalabalık bir halk kütlesi tarafından ziyaret edilmiştir. Sergide karikatürist Cemal Nadir, Orhan Ural, Necmi Rıza, Mazhar Nâzım, Tahir Güvemli ve Salihin eserleri teşhir olunmaktadır.

Son Posta, 24 İkincikânun 1942

[7] Fikret Adil; "Bir Ayda 5 Resim Sergisi", *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1941.

[8] "Karikatür Sergisi", *Cumhuriyet*, 26 İkincikânun 1941.

Ek: Karikatür ve Karikatüristlerimiz / Oktay Akbal

Karikatürizm zarif bir sanattır.

Karikatürist bu sanata ruhu ve benliğile intibak edebilen sanatkârdır.

Bir karikatürist bir çok vasıfları şahsiyetinde toplamağa mecburdur.

İlk şart bu şahsın entelektüel olmasıdır.

Bundan başka, ince ve gayet keskin bir zekâya, doğru bir görüşe ve bir espri heybesine malik olması lâzımdır.

Karikatürist hadiseleri zekâsının menşurundan süzüp onun ancak posasını meydana çıkaran adamdır.

Karikatürism çok zor bir meslektir.

Zira bunda yalnız yukarda saydığımız vasıflardan, başka kuvvetli bir kaleme ihtiyaç vardır.

Karikatürist bir ressam olmalı mıdır? Ve bir karikatürist ressam mıdır?

Her ressam karikatürist olamaz. Fakat bir karikatüristin ressam olması -hiç olmazsa- kudretli bir fırçaya sahip bulunması muhakkak ki lüzumludur.

Resme istidadı olmayan bir kimse hiç şüphesiz karikatürist olamaz.

Karikatürist muharrir de olmalıdır. Ve bu çok elzemdir.

Yukardaki izahdan anlıyoruz ki: Karikatüristlik kolay bir iş değildir.

Çünkü, bu kadar mütenevvi [çeşitli] evsafı bir arada bulundurmak ve onları birbiriyle mezcederek [birleştirerek] ortaya eserler çıkarmak herhalde çok zordur.

* * *

Bugünkü mizahî sahada birçok karikatürist görüyoruz. Bunların adedi o kadar fazla değildir.

Fakat bunların ekserisi 'karikatürist' adını taşımaya lâyık olmayan kimselerdir.

Soğuk bir espri ve gelişi güzel çizilen birkaç çizgiyle karikatür yaptıklarını sanan bu insanlar sadece zavallı olabilirler.

Bununla beraber mizah mecmualarında yeni yeni imzaların lanse edildiklerini görerek seviniyoruz.

İstikbâlde Türk karikatürismi bugünkü hercümerçten kurtulacaktır.

Bugünkü karikatüristlerimiz arasında 'karikatürist' olarak kimler gözümüze çarpıyor.

Cemal Nadir, *Ramiz Gökçe*, *Zahir Güvemli*, *Necmi Rıza*, *Orhan Ural*, *Salih*, *Mazhar Nazım Resmor*, *Togo* vesaire…

Bunları da sınıflandırmaya ihtiyaç vardır.

Ben, bizde hakiki dört karikatürist olduğunu eminim.

Bunlar:

Cemal Nadir, *Ramiz*, *Zahir Güvemli*, *Mazhar Nazım Resmor*. Çizgileri kuvvetli ve esprisi -bazı soğuklukları müstesna edilirse- ekseriya hoş olan *Cemal Nadir* şüphesiz bu sahada müstesna bir elemanımızdır. Yarattığı tipleri Amca Bey, Akla Kara gibi canlı ve müşahhasdır. *Cemal Nadir* tiplerini daima aramızdan, cemiyetten seçer.

Geniş bir espri 'genie'sine malik olduğunu inkara hacet yok…

Ramiz ise, ekseriya çok banal bazanda gayet müstesna eserler verebiliyor…

Ramiz'in çok karikatür yapmağa mecbur olması, onun ekseri eserlerinin şişirme olmasını doğuruyor. Bununla beraber *Ramiz* espriyi bol bol bulabilen bir adamdır.

Zahir Güvemli, bir karikatüristte bulunması icabeden her şeyi şahsiyetinde taşıyor.

Onda derin bir espri kuyusu -ki kovalarca çektiği halde dibi görünmüyor- oldukça iyi bir kalem ve diğer karikatüristlerde bulunmayan bir vasfı var: Muharrir ve edebiyatçı olması.

Zahir Güvemli bilhassa son eserleriyle karikatüristlikte yeni bir adım attı.

Son çıkan '*Zahir Güvemli*'nin karikatürleri'nde bunu bariz olarak görüyoruz.

Zahir'in esprileri diğerlerinkine benzemiyor. Onda keskin bir zekânın mevcudiyeti daima görülüyor. Bazı karikatürlerde çizgiye ehemmiyet vermediği belli oluyordu. Bunu, o şimdi tamamiyle izale etti.

Mazhar Nazım Resmor ise bambaşka bir alemdir. Çizgileri bütün karikatüristlerimizden daha kudretli ve esprileri de iyi…

Bilhassa son eserleri ümitleri kuvvetlendiriyor. Ondan daha mükemmel eserler bekleyebiliriz.

Resmor, karikatürizmde yeni şahıslar canlandırdı. Bu dört kıymetli karikatüristten sonra *Salih*, *Orhan Ural*, *Necmi Rıza*, *Togo* v.s. gibi imzaları görmekteyiz.

Salih tarihten çizgileriyle gayet kıymetli bir eser vucude getirdi. Bu janr eserlerde muvaffak oluyor.

Diğer karikatüristler sathî derecede kalmışlardır. Belki daha serlerini vermediler. Onlardan bunu bekliyoruz.

* * *

Karikatürizmimiz gün geçtikçe iyiye, doğruya, hakikiye doğru adımlarını sıklaşdırıyor.

Karikatürizm artık bir 'güzel sanat' olarak bilinmelidir"[9].

---

[9] Oktay Akbal; "Karikatür ve Karikatüristlerimiz", *Servetifünun/Uyanış*, No: 2317, 16 İkincikânun 1941, ss: 102-103. Bu makalenin devamı olarak ayrıca bkz: Oktay Akbal; "Karikatür ve Karikatüristlerimiz", *Servetifünun/Uyanış*, No: 2322, 13 Şubat 1941, ss; 160-161. Aynı yazarın bazı karikatüristleri de değerlendirdiği bir başka yazısı için de bkz: Oktay Akbal; "Bizde Mizah", *Servetifünun/Uyanış*, No: 2362, 27 İkinciteşrin 1941, s: 14.

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar...

DERGİ
(İstanbul / Aralık 1949)

M. Bülent VARLIK*

Dergi, aralarında Türkiye Komünist Partisi yanlılarının da bulunduğu gençler tarafından çıkarılan bir süreli yayındır.

I. Biçimsel Özellikler

"On beş günlük sanat, fikir gazetesi" alt başlığını taşıyan yayının her sayısı, Orhan Veli Kanık tarafından Ankara'da yayınlanan *Yaprak* dergisine benzer şekilde iki sayfadır.

Büyük boy olan, adının renkli zemin üzerine basıldığı *Dergi*'nin sahibi ve neşriyatı fiilen idare eden Sabiha Şay'dır[1].

Dizginin Yeni Ufuk Matbaası'nda, baskının Duygu Basımevi'nde yapıldığı, sadece iki sayı yayınlanabilen derginin nüshası 15 kuruştur.

---

* İktisatçı / ORCID: 0000-0003-3855-2081 / mbvarlik@gmail.com Katkıları için Erden Akbulut'a teşekkür ederim.

Tanıtım Yazısı. Geliş tarihi: 4 Ekim 2023 / Kabul tarihi: 2 Haziran 2023

[1] Çerkes Ethem'in kardeşi Reşit Bey'in kızı olan Güner Kuban, sanal ortamda yayınlanan bir mülakatta, gençliğinde sol çevreler ile yakından ilişkili olduğunu, *Barış* dergisinin mesul müdürlüğünü yaptığını ileri sürmektedir. 1950'de yayınlanan *Barış* dergisi adının yanlış anımsandığını kabul etsek bile, 1935 doğumlu olan birisinin 1949 yılında/14 yaşında iken bir derginin sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü olması kanunen mümkün görülmemektedir. *Dergi*'nin sahibi olarak görünen kişinin aynı aileden bir başkası olması ihtimali akla daha yatkın gelmektedir.

II. Yayın Amacı

Alışılageldiği üzere, *Dergi*'nin neden yayınlandığını açıklayan bir baş yazı olmamakla birlikte, ilk sayıda yer alan "Yeni Sanatçının Durumu" başlıklı yazı bir "manifesto" olarak kabul edilebilir.

> "Sanatçı ve düşünürlerimizin ilgili oldukları problemlerin başında, eserlerinin ve fikirlerinin karşılığını almak güçlüğü geliyor. Eserlerini başkalarının hizmetine verirken; bunun karşılığını beklemek her sanatçının hakkıdır. Bizde, ne yazık ki, bu problem, daha teoride iken çeşit çeşit çıkmazlara götürülüyor. Bu çıkmazların belli başlısı, gerçek bir sanat eserinin toplum tarafından sevilip değerlendirilmemesidir.
>
> Diyelim ki; toplumun sanat görgüsü zayıf… Ama bu bilgisizliğin sorumluluğunu toplumun üzerine atamayız. Toplumun sanat görgüsünün geri kalmasına sebep; bu işi üzerine almış bilgisiz tenkitçilerin, sanat eseri tacirlerinin ve bunlara çömez olmakla şöhret yapmış sanat[kâr]ların, toplumun sanat görgüsünü körletmeleridir. Bu adamlar çoğu zaman, esere eser, fikire fikirle karşı koyamadıklarından yeni sanatçıyla yarışmak cesaretini gösteremiyorlar. Böyle olunca da çıkar yolu, bütün gayretleriyle toplumun sanat zevkini baltalamakta buluyorlar.
>
> Kendisine şimdiye kadar verilmiş örneklerde halk, alıştığı Boğaziçi manzarası yerine Balıkpazarını, beyzade aşkı yerine, halktan iki kişinin arasında geçen sıcacık sevgiyi görünce yadırgıyor…
>
> Bu durum karşısında sanatçı bir yandan eserini yaratmıya çalışırken öte yandan halkın bu kötü alışkanlıklarını yıkmıya uğraşacaktır.
>
> Dava bu kadar önemli olunca mücadeleye toplu olarak başlamak gerekiyor.
>
> Dili ve sanat anlayışı yeni sanatçının ilkesi ile bağdaşamıyan yayınlara katılmamak;
>
> Yeni bir görüş getiren sahne eserlerini skolastik aynasını[n] elinden kurtarmak;
>
> İstanbul sergisinde olduğu gibi acemi eller tarafından, zevksizce tertiplene[n] sergilere girmemek… Topluca verilecek kararların başında gelir.
>
> Bu işleri başarmak için de bir cemiyet kurmak lâzımdır. Bizde 'sanat dostları' adı altında, bir cemiyet vardır da ne yazık sanatçıların bir cemiyeti yoktur.

DERGİ 1

Yeni Sanatçının Durumu

Sanatçı ve düşünürlerimizin ilgili ldukları problemlerin başında, eserleinin ve fikirlerinin karşılığını almak güçlüğü geliyor. Eserini başkalarının hizmetine verirken; bunun karşılığını beklemek her sanatçının hakkıdır. Bizde, ne yazık ki, bu problem, daha teoride iken çeşit çeşit çıkmazlara götürülüyor. Bu çıkmazların belli başlısı; gerçe kbir sanat eserinin toplum tarafından sevilip değerlendirilmemesidir.

Diyelim ki; toplumun sanat görgüsü zayıf... Ama bu bilgisizliğin sorumluluğunu toplumun üzerine atamayız. Toplumun sanat görgüsünün geri kalmasına sebep; bu işi üzerine almış bilgisiz tenkitçilerin, sanat eseri tacirlerinin, ve bunlara çömez olmakla şöhret yapmış sanatların, toplumun sanat görgüsünü körletmeleridir. Bu adamlar çoğu zaman, esere eser, fikire fikirle karşı koyamadıklarından yeni sanatçıy- yarışmak cesaretini gösteremiyorlar. Böyle olunca da çıkar yolu, bütün gayretleriyle toplumun sanat zevkini baltalamakta buluyorlar.

Kendisine şimdiye kadar verilmiş örneklerde halk, alıştığı Boğaziçi manzarası yerine Balıkpazarını, beyzade aşkı yerine, halktan iki kişinin arasında geçe nsıcacık sevgiyi görünce yadırgıyor..

Bu durum karşısında sanatçı bir yandan eserini yaratmıya çalışırken öte yandan halkın bu kötü alışkanlıklarını yıkmıya uğraşacaktır.

Dava bu kadar önemli olunca mücadeleye toplu olarak başlamak gerekiyor.

Dili ve sanat anlayışı yeni sanatçının ilkesi ile bağdaşamıyan yayınlara katılmamak;

Yeni bir görüş getiren sahne eserlerini skolastik aynasını elinden kurtarmak;

İstanbu lsergisinde olduğu gibi acemi eller tarafından, zevksizce tertiplenerek sergilere girmemek... Topluca verilecek kararların başında gelir.

Bu işleri başarmak için de bir cemiyet kurmak lâzımdır. Bizde «sanat dostları» adı altında, bir cemiyet vardır da ne yazık sanatçıların bir cemiyeti yoktur.

Böyle ciddi bir cemiyet bir an önce kurulmadıkça, toplumla sanatçı arasında boy gösteren engelleri sistemli bir şekilde devirmenin daha uzun zamanlara kalacağını kabul etmek zorundayız.

DERGİ

İki Endişe

Suat TAŞER

Günümüzün sanatkârı iki endişe arasında sıkışmış kalmıştır. Birincisi: Gördüğünü, düşündüğünü, bildiğini ve inandığını rahatça söyliyememek; ikincisi de söylemek endişesi.

Bu iki endişe yalnız günümüze has bir endişe değildir.

Gerçeğin, hakkın ve hürriyetin namuslu bir müdafii; yalanın, haksızlığın ve zulmün de gene namuslu bir düşmanı olan sanatkâr, toplum içindeki varlığının şuuruna erdiği gündenberi, bu iki endişenin baskısından hiçbir zaman kurtulamamıştır. Hele şu yaşadığımız, daha doğrusu yaşamıya çalıştığımız yıllar ise, bu endişelerin baskılarını büsbütün artırdığı yıllar olmuştur. Yazdığınız bir şiirin veya bir mısraın, zamanla başınıza ne çomplar öreceğini inceden inceye, derinden derine düşünmek zorundasınız. Gerçi kalbinizi dolduran, türlü acılarınızı ve sevinçlerinizi emziren sâf memleket sevgisi yalan söylemenize, başkalarının söyledikleri yalanlara göz yummanıza elbette müsaade etmez. Ama siz gene doğruyu söylerken de, gözünüzü açarken de bir takım ihtimallere karşı hazırlıklı bulunmayı akıldan çıkarmayın. Çünkü, öyle bir devirdeyiz ki, söylenenden ziyade söyliyen; görünenden ziyade gören suçlu tutuluyor.

Tabii hürriyetlerimiz arasında son derece önemli bir hürriyetimiz daha var: Düşünme hürriyeti! Pekâlâ, pek güzel. Ama söyleme hürriyeti olmadıktan sonra bu hürriyetin mânâsı nedir? Bu bakımdan, bir şairi bir taş parçasından ayırmak nasıl kabil olur?

(Devamı arkada)

UZAKTAN

Halâ yağmur yağıyor Leylâ
Yağmurda sıkılırsın bilirim.
Yağmurda penceren iniktir
Başın cama dayalı
Bir kimsesizliktir bu
Bir ümitsizlik
Öyle birşey ki çaresiz
Düşünürsün...
Düşündükçe dost
Düşündükçe güzelsin.

Halâ yağmur yağıyor Leylâ
Cama vurdukça damlalar
Unutulmaz hatıralar kapını çalar
Beraber yaşanmış mayıs günleri
Yeniden yaşanmak için dolana dolana
Sen konuşmaz susarsın
Ağzını bıçak açmaz
Bu dert paylaşılmaz

Halâ yağmur yağıyor Leylâ
Yağmurlu bir sabah uyandık
Yağmurlu bir sabah korku içinde
Ansızın ayrıldık

Şimdi sen o ahşap evin camında
Yağmurlu bir İstanbul akşamında güzel
Ben, memleketimin,
Kuş uçmaz kervan geçmez dağlarında yalnız
Oturmuş yıllardır haber beklerim

Düştüğüm dillere ilişmesinler
Varsınlar bu hikâye bitti bilsinler
Belli olmaz bir bakarsın Leylâ
Bir sene, beş sene, on sene sonra
Çıkıp sana geleceğim gün
Dağların yücesine kazılır mezar
İnsanın çektiğini kitaplar yazar
Yağmur yağdıkça hasretlik uzar

Halâ yağmur yağıyor Leylâ...

Limasollu NACİ

m. Eloğlu

Hikâye

EZAN

Kemal BEKİR

Daha ilk okula bile gitmiyordum. Sokaktan eve geldiğimde sofa çoğu zamanki gibi kalabalıktı. Halam, dayım, ablalarım, ağabeylerim, teyzem, annem, babam toplanmıştılar. Ben her zamanki oyun yorgunluğunun verdiği kayıtsızlıkla, saçım, başım karışık, ne yapacağımı bilmez bir halde anneme sokuldum.

"Karnım aç.." dedim. "Acıktım.." Böyle söylediğim zamanlar ya annem, yahut ablam hemen bir tepsiye biraz peynir, biraz reçel, biraz ekmek koyar, önüne sürüverirdi. Bu defa:

"Dur..," dedi.

Ben mızıldandım:

"Acıktım.. Ekmek isterim.."

Ortada bir ciddiyet vardı. Halam anlatıyordu. O, zaten böyle şeyleri pek iyi bilirdi. Ne zaman onlara gitsem elinde Kur'anı Kerim'i görürdüm:

"Yazar..., diyordu, "Kur'anda yazılıdır... Kıyamet günü yaklaştı.."

Annem pek bilmezdi ama inancı derindi. Babama sordu:

"Sahi öyle mi olmuş? Nerden duydun?"

Babam genç adamdı. Bütün halları belirmişti; yüzünde ciddiyet, vekar vardı. Gözlerinde düşünce, kedere kaçan bir düşünce okunuyordu. Sanki bir köşe başındaydı, filân yere gidecekti. Şu yol ötekinden daha uzundu belki, ama istediği yere götürebilirdi. Onun için hemen birini tercih etmek kolaydı. Fakat sanki kendine "Vakit kaybediyor enayi..." denilmesinden korkuyordu. Babamı işte bunun için çok severim. O biliyordu, bütün bunlardan hiç birşey çıkmıyacağını biliyordu, ne yazıkki, öyle düşünmek icap ediyordu. Düşüncesini hemencecik terk edebilirdi. Fakat inanmış görünme lüzumunu hissettiği içindir ki, hepsinden daha düşünceli görünüyordu:

Çarşıda duydum.. Memleket çalkanıyor.. Öğle ezanı değişik okunacakmış.."

"Vah! Vah! Vah!" diyorlardı. "Bu günleri de mi görecektik?.."

Aşağı yukarı herkes kederliydi. Yalnız halam, o herşeyi bilen hâliyle gözlerini bir noktaya dikmiş, keder etmiyor, düşünmüyor, bildiği bir şeyle karşılaştığını ustalıkla açığa vuruyordu.. Diğerleri onun etrafına toplanmış gibiydiler. Ben açlığımı unutmuştum:

"Anne," dedim, "ne olmuş?"

"Sus!" dedi. "Gördün mü işte! kıyamet günü geldi.."

(Devamı arkada)

Biz vazgeçtik mahzun olmaktan
Kolay iş mahzun olmak
Enailik
Rahat da üstelik
Öyle çok sebep var ki mahzun olmaya
Bıraktın mı kendini tamam
Marifet mi bu
Cümle âlem mahzun
Biz vazgeçtik mahzun olmaktan

BLAISE CENDRARS

Çeviren : EYÜBOĞLU

H İ K Â Y E

Oğlan kızı parka götürdü
Taze çimen üstüne oturttu
Göğün bir köşesi mavi
Öteki köşeler kapalı
Kız oğlanı suratından öptü
Ağzından salyası aktı
Park bekçisi üç adım öteye gitti
Evlât sahibiydi utandı
Utandı da ne yaptı sanki
Kumun ortasına tükürdü
Güneş tükürüğü kuruttu

Kızın babası tezgâhtar
Daha neler de neler
Anası bol para sever
Haftada üç gün dışarı çıkar
Tezgâhtara ihanet eder

Oğlanın babası canbaz
Çürük tahtaya basmaz
Oğlan zeki ve haylâz
Evde bir çöpü ellemez
Anası kirli beyaz
Bir köroğlu bir ayvaz

Oğlan yaylı kız yaylı

Metin ELOĞLU

m. Eloğlu

K O N Y A   Y O L U

AŞK YÜZÜNDEN
KONYAYA GİTMEN GEREKİR
FAKİRSİN,
GİDEMEZSİN;
ÇOK DÜŞÜNME ÖLÜRSÜN..
ŞİİR YAZAMAZSIN ŞİİRİ

ALİ HAZİRANLI

Dergi'nin 1 Aralık 1949 tarihinde çıkan ilk sayısının ön sayfası

> Böyle ciddi bir cemiyet bir an önce kurulmadıkça, toplumla sanatçı arasında boy gösteren engelleri sistemli bir şekilde devirmenin daha uzun zamanlara kalacağını kabul etmek zorundayız[2].

Bu kısa yazının sonundaki "örgütlenme" önerisi yayının amacını gösterir niteliktedir[3].

III. Yazarlar ve Sanatçılar

Sadece iki sayı yayınlanabilen *Dergi*'ye Limasollu Naci, Suat Taşer, Fikret Otyam ve Halim Güzelson yazıları ile, Metin Eloğlu ise hem yazıları hem de çizgileri ile önemli katkıda bulunur. Bir şiir ve bir çevirideki "Ali Haziranlı" müstearı da Metin Eloğlu'na aittir.

IV. Yayının Kapanışı

Dergi'nin neden kapandığı hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte, satışların yeterli olmaması nedeniyle kapandığı düşünülebilir.

VI. Açıklamalı Bibliyografya

Ali Haziranlı; "Konya Yolu", No: 1, 1 Aralık 1949, s: 1, [şiir, Metin Eloğlu imzalı bir desen ile].

Aragon; "6 Kasım 1946", (çev.: Ali Haziranlı), No: 2, 15 Aralık 1949, s: 1, [şiir, Metin Eloğlu imzalı bir esen ile].

Aytaç, İnci; "Yayın: *Yaprak-Fikirler*; Sergiler: Aziz Tarzi/Kemal Yükselengil-Leyla Gamsız; Sinema: Holivutta Yıkılan Zafer Abidesi/Haberler-Görüşler", No: 1, 1 Aralık 1949, s: 2.

Aytaç, İnci; "Tiyatro: Comedie Francese Sahnesinde Brittanicus-Bir Komser Geldi/Haberler-Görüşler", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 2.

Cendrars, Blaise; "…", (çev.: Eyüboğlu), No: 1, 1 Aralık 1949, s: 1, [başlıksız bir şiir].

Dergi; "Yeni Sanatçının Durumu", No: 1, 1 Aralık 1949, s: 1.

---

[2] Dergi; "Yeni Sanatçının Durumu", *Dergi*, No: 1, 1 Aralık 1949, s: 1. Bütün alıntılarda dönemin kelime ve cümle yapısına sadık kalınmış, zorunlu haller dışında düzeltmeye gidilmemiştir.

[3] Aslında böyle bir dernek 1946 yılı sonlarında kurulmuş, ancak bürokratik tecrübesizlikler nedeniyle kapatılmak zorunda kalınmıştır. Geniş bilgi için bkz: Oktay Akbal; "Bir Dernek Kurmak", *Milliyet Sanat*, Yeni Dizi No: 5, Haziran-1980, ss: 42-43.

Eloğlu, Metin; "Hikâye", No: 1, 1 Aralık 1949, s: 1, [şiir].

Eloğlu, Metin; "…", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 1, [başlıksız bir şiir].

Eloğlu, Metin; Bkz: Ali Haziranlı

Gros, Leon Gabriel; "Jacques Prevert", (çev.: Akil Aksân] No: 1, 1 Aralık 1949, s: 2.

Güzelson, Halim; "*Şadırvan* Kapandı/Haberler-Görüşler", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 2.

Güzelson, Halim; "İki Tek", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 2, [şiir, Metin Eloğlu'nun bir deseni ile].

Irgat, Cahit; "Tiyatroya Giden Yol", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 1.

Kemal Bekir; "Ezan", No: 1, 1 Aralık 1949, ss: 1-2, [hikâye].

Limasollu Naci; "Uzaktan", No: 1, 1 Aralık 1949, s: 1, [şiir, Metin Eloğlu'nun bir deseni ile].

Limasollu Naci; "Larnakas", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 1, [şiir].

Limasollu Naci; "Walt Whitman", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 2.

DERGİ 2

MİLLÎ ŞAİR
Suat TAŞER

Tiyatroya giden yol
Cahit IRGAT

UYKULARIMIN DIŞINDAYIM

LARNAKAS

Limasollu NACİ

Yaşasın Edebiyat
Sait FAİK

6 KASIM 1946

İNSAN KENDİNİ BOŞ YERE GALİP ZANNEDER
BURASI ELSA'NIN ŞEHRİDİR
KIRILMIŞ KÖPRÜNÜN ALTINDAN
RHONE İLE KALBİM GEÇİYOR
RÖMORKÖRLERİN İNİLTİSİYLE BERABER
KALBİM VE DELİCE KISKANDIĞI O GÜZELE
KIRILAN AŞKI RHON'DAN GEÇİYOR
GEMİCİLER KALBİMİ DURDURUNU Z
BURASI ELSA'NIN ŞEHRİDİR.

ARAGON
Çeviren : ALİ HAZİRANLI

Dergi'nin 15 Aralık 1949 tarihinde çıkan ikinci ve son sayısının ön sayfası

Otyam, Fikret; "Dermansız Köy/Köy Notları", No: 1, 1 Aralık 1949, s: 2.

Otyam, Fikret; "Bizim Şehir Böyledir İşte", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 2.

Sait Faik; "Yaşasın Edebiyat", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 1.

Taşer, Suat; "İki Endişe", No: 1, 1 Aralık 1949, ss: 1-2.

Taşer, Suat; "Millî Şair", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 1, [Yahya Kemal Beyatlı'ya yönelik eleştiri].

Taşer, Suat; "Uykularımın Dışındayım", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 1, [şiir].

"Uluslararası Tiyatro Kongresi", No: 1, 1 Aralık 1949, s: 2, [*Unesco Courier*'den çeviri].

"Unesco: Tiyatro Üzerine Konuşmalar-Edward Munch Sergisi Unesco'da", No: 2, 15 Aralık 1949, s: 2.

Tek Sayı Osmanlı Süreli Yayınları - 8

Hemşeri
New York'un Osmanlıca Dergisi

Bülent DANIŞOĞLU*

Hemşeri 1 Şubat 1338 (1922) tarihinde New York'ta yayınlanan iki sayfalık bir gazete. Türkçe bilmeyen Amerikalılar için "Hamsharey" başlığıyla verilen bir paragraflık İngilizce tanıtım yazısı var. Onun dışında bütün yazıları Osmanlıca. Nüshası 5 cent. Yıllık abone ücreti peşin 5 dolar olduğuna göre, haftada iki sayı çıkarılması düşünülmüş ama tek sayıda kalmış.

Gazetenin ilk yazısında Türklerin Amerika'ya göç etmesi, Orta Asya'dan başlayan göç hareketlerinin devamı gibi tanımlanıyor. Rençber kökenli Türk sanayi işçilerinin Amerika'nın gelişmesinde rolü olduğu vurgulanıyor. Bu göçmen ülkesinde Türklerin de bir gazetesi olması gerektiği savunuluyor.

Gazeteyi çıkarırken belli ki yeterince geniş bir Türk nüfus olduğu ve öteki ülkelerden gelenler gibi Türklerin de sayısının giderek artacağı varsayılmış. Nitekim 1820-1920 arasında Amerika'ya göçen yarım milyon dolaylarında Osmanlı yurttaşının 50.000 kadarının Türk olduğu tahmin ediliyor. Çoğu işçi olan Türklerin Amerika'daki genel tavrı da tanıdık geliyor. Türk işçiler genellikle kimsenin istemediği işlerde istihdam ediliyor, sendikalara üye olmuyor ve grevde dahi polis nezaretinde çalışıyorlarmış. Gazeteye ilgi gösterilmemiş olması ihtimali yüksek görünüyor.

Hemşeri, kendini sosyal, ticari, siyasi haber gazetesi olarak tanımlıyor. Dünyadan çeşitli haberlere yer verilmiş. Bunların arasında Fransa'nın yeni

* Tanıtım yazısı. Geliş Tarihi: 24 Haziran 2024 / Kabul Tarihi: 5 Ağustos 2024.

kabinesi, Washington kongresinin sonuçları gibi haberler varsa da, esas olarak Türkiye ile ilgili haberler ağırlık taşıyor. Buhara'dan Ankara'ya gelen heyet, Kazım Karabekir'in Sovyetler Birliği'ne Ermeni ve İslam nüfuslarının mübadelesine dair önerisi, Ukrayna ile anlaşma, Yunanistan'dan talep edilen tazminat, Hindistan'dan Anadolu'ya yardım gibi konular var.

Haberlerde ağırlığın ekonomik konularda olduğu görülüyor. Amerika'nın Karadeniz ticaretine ilgisi, yine Amerika'nın dış ticaret verileri, Ford'un otomobil üretiminin olağanüstü boyutları haberler arasında. Şirketlerden reklam da alınmış, New York-İstanbul vapur hattı ayrıntılı şekilde anlatılıyor.

İlginç bir haber de adı açıklanmayan bir Amerikalı iş adamının yapacağı bağışın duyurulması. Bağış almak isteyenlerin fikirlerini yazıp gazeteye göndermeleri isteniyor. Yalnız bu fikirlerin din ve milliyet ayrımı yapmaması ve sosyalizm, komünizm, Ahmedilik, Bahailik gibi görüşlerle ilgili olmaması gerekiyor.

Gazetenin sahibi ve tek yazarı olan Musa Ferid Cömert, İngilizce yazılarda Moses F. Gemert adını kullanıyor. Yabancı işleri müdürlüğü yapmış eski bir kamu görevlisi. Maarif-i umumiye nişanı sahibi olduğunu belirtiyor[1]. *Hemşeri*'nin yayınlandığı sıralarda Amerika'da deneyim kazanmış, iş çevreleriyle yakın ilişkiler kurmuş biri olduğu anlaşılıyor.

Yine de Amerika'da Türkçe bir gazete çıkarmanın çeşitli zorlukları vardır. Bunların başında da bir Türkçe matbaa olmaması geliyor. Musa Ferid Cömert bu nedenle bir Arap hemşerinin matbaasını kullandıklarını söylüyor. Belki de bu nedenle gazetede çok sayıda imla hatası ve cümle bozukluğu görülüyor.

Aşkar[2], Musa Ferid Cömert'in *Hemşeri*'nin 1 Şubat 1922'de yayınından sonra, 6 Şubat 1922'de Mustafa Kemal'e bir mektup yazarak maddi destek istediğini belirtiyor. Tam metni Bilal Şimşir'in "Atatürk ile Yazışmalar"[3] kitabında bulunan mektupta Musa Ferid Cömert Amerika'daki Türk toplumunu şöyle tanıtıyor; "Amerika fabrikalarında binlerce Türk ve Kürt istihdam ediliyor. Birçokları Detroit kasabasında bulunan otomobil fabrikasında

* Tanıtım yazısı. Geliş Tarihi: 24 Haziran 2024 / Kabul Tarihi: 5 Ağustos 2024.

1 1910 yılından itibaren eğitim, sanat, bilim alanlarında en az beş yıl mesleğinde üstün başarı gösterenlere verilen nişan.

2 Atahan Aşkar, "Amerika'daki Müslümanların Milli Mücadele'deki Rolü" Yüksek lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Şubat 2021.

3 Bilal Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar (1920-1923)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

çalışıyor. Eminim ki Mr. Ford bunların iş hususundaki ehliyet ve iktidarını tasdik eder."[4]

Aşkar'a göre, Şubat 1922'de çıkan *Hemşeri*'den sonra, New York'ta kurulan Türk Teavün Cemiyeti Ağustos 1922'de *Birlik* adında bir gazete daha çıkarıyor.

[4] Birol Akgün, "Osmanlı Türklerinin Amerika'ya Göçü", *Türkler Ansiklopedisi*, 20/1513-1524, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Hemşeri Mecmuası Çevrimyazı Metin

Birinci sene numara 1

Diyar-ı gurbet halkının menafiine hâdim ve Amerika ile Türkiye münasebat-ı ilmiye ticariyesinin [okunmuyor]

HAMSHAREY
Hemşeri
[Okunmuyor] Doğulu ve Türk topluluklarından insanlara Amerikan düşünceleri ve usullerini tanıtmak, onlara vatan [Okunmuyor] vermek, Amerika ve Türkiye arasında daha iyi ve gelişmiş ticari ve yaratıcı ilişkiler geliştirmek için Amerika'da yayımlanan tek gazete.
Yapımcı ve editör: Moses F. Gemert
Abonelik:
Yıllık 5$ - nüshası 5 cent

Hür ve müstakil el-efkar
Hemşeri
İhbari, içtimai, ticari ve siyasi ceride

Sahip ve muharriri:
Musa Ferid Cömert
Sabıkan vilayet umur-u ecnebiye müdürlerinden
Maarif-i umumiye nişanını haizdir
Kaffe-i muhaberat ve muamelat-ı nakdiye için adres:
Moses F. Gemerd
391 Fulton Street, Brooklyn, New York City
Senelik ücreti peşinen beş dolar

Brooklyn, New York, Şubat 1 1922

Nev York fi 1 Şubat 1338 (1922)

Doğduğumuz Yerlere Selam:

Bülbülün nağme-i sehergâhı
Asumanın kevakib ve mâhı

Taşlara akseden çoban sesi
Dağları inleten kavalın pesi

Kırda sahrada hoplaşan kuzular
O zümrüt gibi neşe-i çemenli yazılar

Gürleyip çağlayan gümüş ırmak
Yanında kurulu yeşil çardak

Kışın karla örtülü fidanlar
Yazın yeşil mavi sarı dallar

Nevbaharın letafet ve ânı
Ötüşen kuşların elhanı

Size eğdirir de vatanı severem ben
Sesini duyurum matemiz örlürüm ben

İlk Sözlerimiz

Sevgili hemşerilerim,

Her adam için hayatta dört büyük ve mühim geçit vardır ki bunlar da doğmak, evlenmek, diyar-ı gurbete çıkmak ve nihayet ölmektir.

Diyar-ı gurbete çıkmak veyahut hicret etmek bizim taraf ahalisinin hemen hepsinin başına gelen bir vaka gibidir. Hatta peygamberler bile buna mecbur oldu-

lar. Zaten ecdadımız dört bin seneden beri at üstünde, kimi Çin ve Maçin'e kadar gitmiş, kimi gün batısında Kaf dağlarına, Karadeniz'e ve Tuna nehrine kadar ilerlemiş, bazıları ise Hind'e, Yemen'e ve Afrika'ya inmiştir. Tabii bu ecdadın son evlatları için Atlantik denizini geçmek ve Amerika'ya gelmek mümkün idi.

İşte sevgili hemşerilerim, bizi bu taraflara atan dalgaların esası, kalbimizde zaten büyük bir kuvvet gibi kalmış olan akın etmek, hicret veyahut gurbete çıkmak namlarıyla bildiğimiz, ecdattan kalma bir hiss-i cevalan ve harekettir ki her ne vakit kendimizi işsiz bulur isek derhal bu his bizi uyandırır…

Amerika ise muhacir yatağı, vâsi ve geniş bir memlekettir. Biz buralarda memleketimiz gibi her nevi rençber işleri bulduğumuz gibi, henüz bizim memlekette olmayan fabrika işlerini de görüyoruz.

Zaten içimizdeki arkadaşlar neler yapmaktadırlar… Kızgın demir telleri çekmek, karanlık tünelleri açmak gibi en zor işler bile bizim için kolaydır. Biz de Amerika'nın Amerika olmasına yardım ettik. Bundan dolayı mağrur olarak sair milletler arasında yerimizi ve yaptığımızı göstermeliyiz. Bize de bir gazete lazımdır. İşte bu gibi düşünceler ile der ki bu aciz, hemşerilerin menafiine hizmet eylemek emeliyle bu cerideyi tab eylemek emelinde olup, şu kadar var ki bu memlekette hakiki bir Türk matbaası olmadığından, buradaki bir Arap hemşerinin matbaası yardımıyla ilk sütunlarını mevki-i neşre koymuştur. Ümit ederim ki işbu naçiz muharririn niyet-i halisanesini kariin-i kiram takdir ile Amerika'da her milletin neşre muvaffak oldukları gazeteler misillü işbu Türkçe gazetenin neşrine ve yaşayabilmesine himmet ederler.

Muvaffakiyeti ancak cenab-ı hak ihsan eyler.

Fransa'nın Yeni Kabinesi

Fransa sâbık kabine reisi Mösyö Brian'ın[5] dünyada salahın takarrür ve gereği gibi tesisi için fevkalade bir gayretle çalışmış olduğu muhakkaktır. Fakat bu kere mevki-i iktidara geçen Mösyö Puankare'nin[6] öteden beri Alman siyasetine düşman ve kendisinin sırf milli bir politikaya taraftar olduğu da malumdur. Maclis-i Mebusan'daki son nutkundan anlaşılacağı üzere Mösyö Puankare kabinesi Almanlardan tazminatı son santime kadar almak ve o mesai-i muahedenamesini kelime-be-kelime icra ettirmek emelindedir. Zaman bize bu siyasetin ne dereceye kadar doğru veya yanlış olduğunu gösterecektir. Elyevm Avrupa maliyesinin ne kadar çürük ve Avrupa devletlerinin ne çok borçlar altında ezilmekte olduğunu anlayan Amerika ricali Mösyö Puankare'nin bu siyasetini pek de beğenmiyorlar.

[5] Başbakan Aristide Briand. 1926 Nobel Barış Ödülü'nü almıştır.

[6] Başbakan ve Cumhurbaşkanı Raymond Poincare. Almanya karşıtı politikalarıyla tanınmıştır.

Mösyö Puankare'nin Fransa Türkiye muahedenamesi hakkında İngiltere hariciye nazırı Lord Kurzon[7] ile iki saatten fazla görüşmüş olduklarını da öğrendik. Fransa daima verdiği imzalara sadık kalmak arzusunu göstermiş samimi bir millettir. Ancak şark-ı karib hakkında bir takım gayri mütevâzin fikirleri olan İngiltere'nin bu babdaki telkinatından Mösyö Puankare'nin ne dereceye kadar müteessir olduğunu pek yakında anlayacağız. Şimdi Anadolu ile Yunan muharebesinin hitamını arzu eden İngiltere bu babda Fransa ve İtalya ile beraber müttefiken hareket etmek mecburiyetinde kalarak, nihayet on güne kadar iki tarafa bir sulh teklifi yapacaklar imiş.

Vaşington Kongresi Netayici

1-Büyük zırhlı vapurların tahdidi

2-Kruvazörlerin hacimlerinin tahdidi

3-Zırhlılardaki topların derecelerinin tahdidi

4-(Rus) nazariyesine göre tahtelbahir sefain için yeni kanunlar

5-İngiliz – Japon ittifakının feshi

6-Bahr-i muhit-i kebir'de[8] dört devlet ittifakı

7-Bahr-i muhit-i kebir'de istihkamâtın muhafaza-i nispeti

8-Japon ile Amerika arasında (Yap)[9] adası meselesinin tesviyesi

9-Bahr-i muhit-i kebir'deki Alman kablo meselelerinin tesviyesi

10-Dokuz devletin Çin hakkındaki kararları ki bu husus Çin'in menafiine muvafık gelmektedir.

Türkiye ve Buhara

Malum olduğu üzere Rusya devleti son muharebeden sonra on iki on üç parçaya bölünmüştür. Bunlardan dört tanesi Kafkasya'da ve dört tanesi de Rusya'nın Asya arazisindedir. Evvelce Buhara denilen ve ahalisi tamamıyla Türk olan bu cumhuriyet dahi Rusya'nın son taksimatından miras alarak teşekkül eylenmiştir.

İstanbul gazetelerinde okunduğuna göre bu kere Buhara'dan bir heyet Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Bu heyet diyor ki, bundan üç sene evvel esir giden Türk zabitleri Buhara'da güzel hizmetler yapmakta imişler. Ve her nezaret işlerinde bunlar muavin [Okunmuyor] edilmişlerdir. Ankara ile Buhara arasında kardeşlik tesis etmek arzusunda bulunduklarını ve kendilerinin eski Rusya devleti namına geçen Sovyet hükümetiyle bir ittifak yapmış olduklarını söylemişlerdir.

---

[7] Lord George Curzon.

[8] Büyük Okyanus.

[9] Pasifik Okyanusu'nda Mikronezya'ya bağlı bir ada grubu.

Demokrasi yani (el-hükm bi'l-ibâdullah)[10] mesleğine yeni misal

Son defa Amerika gazetelerinde okunmuştur: Reisicumhur Mister Harding[11] kunduralarını tamir için posta ile [Okunmuyor] şehrinde kunduracı Levi nam kimseye göndermiştir. Sebâdînin[12] gayet iyi kundura yamadığını bu münasebetle [Okunmuyor] olan Mister Hevmeh Hoc [?] reis-i müşarünileyhe anlatmış.

Kazım Kara Paşa'nın talebi üzerine Rusya Ermenistanı'ndaki İslam nüfus Anadolu'da mukim Ermeni nüfus ile mübadele olunacaktır. Bu babda Erivan şehrinde yakında bir Türk–Ermeni kongre akdedilecektir.

Ermenistan'da hüküm süren fukaralık ve kaht-ı galâ yardım için Anadolu'dan beş on vagon buğday gönderilmiş olduğu İstanbul gazetelerinde okunmuştur.

Ukrayna ile Anadolu muahedesi

Geçen ay Ukrayna'dan Ankara'ya gönderilmiş olan bir heyet, Anadolu'da bir muahede müzakere ederek bu kere Ukrayna ile Ankara hükümeti arasında son derece samimi bir itilaf imza eylemişlerdir. Bu muahedeye nazaran Türkiye'nin payitahtı yine eskisi gibi İstanbul şehrinde olacak ve buna mukabil Ankara hükümeti dahi Ukrayna hükümetini tasdik eyleyecektir.

Yunanistan'ın borcu ne kadar?

Son gelen gazetelere göre Yunanistan geçen seneye kadar borcu 2.000.000.000 drahmi iken bu sene bu yekun 3 milyar yüz milyon miktarına vasıl olmuştur ki böyle mühim borcun altında bulunmak pek güçtür.

Roman Katolik kilisesinin reisi olan Papa Benedikt[13] bu hafta vefat eylemiştir. Kendisi son derece sulh taraftarı ve fukara-perver olduğundan, merhumun ruhu için bütün milletler kiliselerde dualar etmişler hatta Yahudiler bile kendisinin sitayişinde bulunmuştur.

Nev York'ta hane kahtlığı olduğundan, bu kere kırk beş bin apartman yapmak üzere Nev York şehremaneti memurlarından Mister [Okunamıyor] fevkalade cehd eylemektedir. Bu haneler Sentral Park'ın Beşinci Cadde boyunda inşa edilecek ise de ön taraflarda sakin bulunan malikaneler itiraz eylemekte imişler.

Amerika ve Karadeniz ticareti

Nev York Tayms gazetesinin pazar nüshalarında Karadeniz ticareti için birçok makaleler yazılmakta ve bu babdaki ticaretin terakkisi için teşvikat yapılmaktadır. Türkiye'mizin bu yolda ifa edebilmesi mümkün olan deniz ticaretinin

---

10 "Hüküm Allah'ın kullarınındır."

11 1921-1923 arasında ABD Başkanı Warren G. Harding.

12 Sebe/Seba/Saba şehrinden olanlar.

13 Papa XV. Benedictus.

ehemmiyeti bu makalelerin okunması ile bil-kabil-i takdirdir. Filvâki eğer biz gösterilen bu ticaretin dörtte birini yapabilir isek, senevî milyonlar ile lira kazanabiliriz.

Mezkur gazetenin makalelerinde Karadeniz'de işleyen vapur şirketleri birer birer tahlil edilmiş ve bu meyanda Osmanlı–Amerika hattı dahi hall-i hesab olunmuştur. Bizim bu şirket için oldukça senâ-kâr bulunan muharrir elyevm Gülcemal vapurundan başka Reşit Paşa vapurunun dahi işbu Amerikan şirketi tarafından isticar edilmiş olmakla artık her ay muntazam Nev York ile İstanbul ve Rusya arasında seri postacı vapurları işletileceğinden, Anadolu ve Romanya ve Rusya ve Kafkasya ahalisinin bundan pek çok müstefit olacağını beyan etmektedir. Bu kere Osmanlı–Amerika şirketinden varid olan resmi ilanı bu vesile ile derç ediyoruz.

Hindistan'dan Anadolu'ya yardım

Gazetelerde okunduğuna göre Hindistan ahalisi bir milyon lira kadar [para] toplamışlar ve bunu bir heyet vasıtasıyla Dersaadet tarikiyle Anadolu'ya göndermektedirler.

Ankara hükümeti Yunanistan'dan ne talep ediyor

Yunanistan harbinin mucip olduğu hasarat-ı maddiyenin takdiri için Anadolu'da hususi bir komisyon teşekkül etmiştir. İşbu komisyon âtideki tazminatın Yunanistan'dan talep olunmasına karar [vermiştir.]

Evvela - Sevr muahedesinin tahdit eylediği mahallerde icra olunan harabiyet için 130 milyon Osmanlı lirası

Saniye – Bursa vilayeti hasaratı için 135 lira-i Osmani

Salise – Son hücum dolayısıyla vuku bulan hasarat için 75 milyon

Rabia – Muhacirin-i İslamiyenin nakli mesarifi için 95 milyon lira-i Osmani ki ceman 435 miyon lira-i Osmanidir.

Birkaç milyon dolar bir servetin insaniyete vakfı

Mahza-i insaniyete iyilik olmak üzere ehl-i servet bir zat bu kere şark ve garbda sarf edilmek şartıyla ihzar eylediği birkaç milyon dolardan mürekkep bir meblağı en iyi suretle vakf eylemek arzusundadır. Kendisine bu paranın suret-i sarfını gösterecek kimseye büyük bir yardım vaat ediyor. Eğer bu babda bir düşünceniz ve fikriniz var ise kısaca yazarak adresimize gönderiniz. Şu kadar var ki meblağ-ı mezburun suret-i sarfında din, cins, millet ve siyaset farkları ve sosyalizm ve komünizm ve Ahmedilik ve Bahailik gibi yeni mezâhib nazara alınmayacak ve para sadaka gibi dahi kullanılmayacaktır.

Amerika'nın ticaret-i hariciyesi

1921 senesi kanunuevvel ayı zarfında vuku bulan ticaret-i hariciyeye dair bu kere ticaret departmanından sadır olan istatistiktir.

Dolar (1921 senesi)

<u>İhracat:</u>

Fabrikalar için ham eşya:	88.544.000
İşlenmemiş yiyecek eşya:	30.052.000
Sair yenecek mevad:	41.448.000
Manifatura olacak eşya:	33.260.000
Fabrikadan çıkmış manifatura eşya:	95.538.000
Mevad-ı saire:	732.000
Ecnebi eşyası:	4.860.000
Yekun:	204.437.000

<u>İthalat:</u>

Mevad-ı hayvaniye ve ham eşya:	70.038.000
Ham yenecek eşya:	29.338.000
Yenecek mamul eşya:	26.204.000
Manifatura olacak mevad:	30.307.000
Fabrikadan çıkmış manifatura eşya:	53.365.000
Mevad-ı saire:	1.682.000
Yekun :	211.027.000

Detroit Mişigın'da (Ford) ne yapıyor?

1921 senesinde Ford fabrikalarının yapıp sattığı otomobillerin adedi 1 093 000'dır. Ford fabrikalarının işbu harikulade faaliyeti şayan-ı hayrettir. Zaten Mister Ford Amerika'nın en mühim recâlidir. Ford'un işbu muvaffakiyetine kısmen orada çalışan hemşerilerimiz dahi sebep oldular. Bundan dolayı Mister Ford'u ve ailesi olan bizim Anadolu ahalisini de tebrik ederiz.

Vicdan ve siyaset

Her adamın yüreğinde doğruyu ve eğriyi anlatan bir his vardır, ona vicdan denir. Daha şimdiye kadar hiçbir kimse vicdanın nasıl bir şey olduğunu söyleyememiştir. Bu bir histir ki anlaşılamamıştır.

Biz, ruh-u insanın ne olduğunu bilse idik vicdanın ne olduğunu da anlayabilirdik. Fakat ruhun bir emr-el-tabii olduğu söylenmiştir. Başka bir şey bilmeyiz. Şu kadar var ki vicdanın ne olduğunu bilmiyoruz diye onu kendimize rehber yap-

mamak olmaz, zira daha nice kuvvetler vardır ki onların da esasını bilmiyoruz ama kendilerini pekala kullanıyoruz.

Mesela elektrik denilen kuvvet gibi. Biz bu kuvvetin neler yaptığını her gün, her saat ve her dakika görüyoruz: Onu aydınlık diye kullanıyoruz. Onu ateş yerine kullanıyoruz, arabaları çekerek katarları, vapurları ve makinaları yürütmek için velhasıl bin türlü şeyler için kullanmaktayız. Binaenaleyh vicdanı dahi hayır ve şerri tefrik için kullanmalıyız. Küçük yaştan eğer vicdanı kullanmaya alışır isek, git gide onu kendimizin en büyük yardımcısı yapabiliriz. Gelelim ki eğer vicdanı bir tarafa bırakır ve hayatta sırf taklit ile harekette bulunur isek, vicdan bizde azalır ve bir gün olur ki maazallah vicdansız kalmış oluruz.

Bu tıpkı elini kolunu kullanan adam ile bunları kullanmayan adamın hali gibidir. Mesela kazma kürek ile çalışan bir rençberin elleri ve kolları git gide kuvvetlenir ve daha çok yorgunluğa tahammül eder. Halbuki böyle ağır iş görmemiş adamın eli ve kolu daima zayıf kalır. Az bir iş görür ise hemen yorulur ve bir gün gelir ki o adam elinden ve kolundan bir fayda alamaz olur.

İşte bu dediklerimiz vicdan için de aynıdır. Vicdanı daima talim etmeliyiz: En küçük hareketlerimizden en büyük hareketlerimize kadar onun rehberliği ile iş görmeye [yırtık] isek bilahare hiç kimseyi taklide muhtaç olmaksızın biz de müstakil ve azad bir insan-ı kamil oluruz.

Hemen her iyi iş ancak vicdanın göstermesi ve onun yürekten verdiği öğretmesi ile başarılabilir.

Hatta siyasiyatta bile vicdan en mühim vazifeleri ifa eder çünkü vicdanlı bir hükümet adamı daima mahir bir recül-i siyasiden daha fazla ve daha iyi iş görebilir.

İlan-ı mahsus

Osmanlı – Amerika hattı

Nev York'tan doğru İstanbul'a azimet

Gülcemal vapuru Martın üçüncü günü Nev York'tan hareket edecektir. Reşit Paşa vapuru dahi bundan bir ay sonra Nev York'tan hareket edecektir. Ve bundan sonra daima ayda bir defa olmak üzere muntazaman vapurlar seyrüsefer edeceklerdir.

Birinci, ikinci ve üçüncü sınıf kabineler vardır. Üçüncü sınıf kabine kadınlar ve aileler içindir.

Vapurlarda en nefis alaturka yemekler vesaire bulunur.

Bunun için mahalli acentelere ve şirketin 15 Pirl Strit'deki yolcu umumi acentehanesine müracaat oluna.

OTTOMAN AMERİCAN LİNE

15 Pearl St. New York City

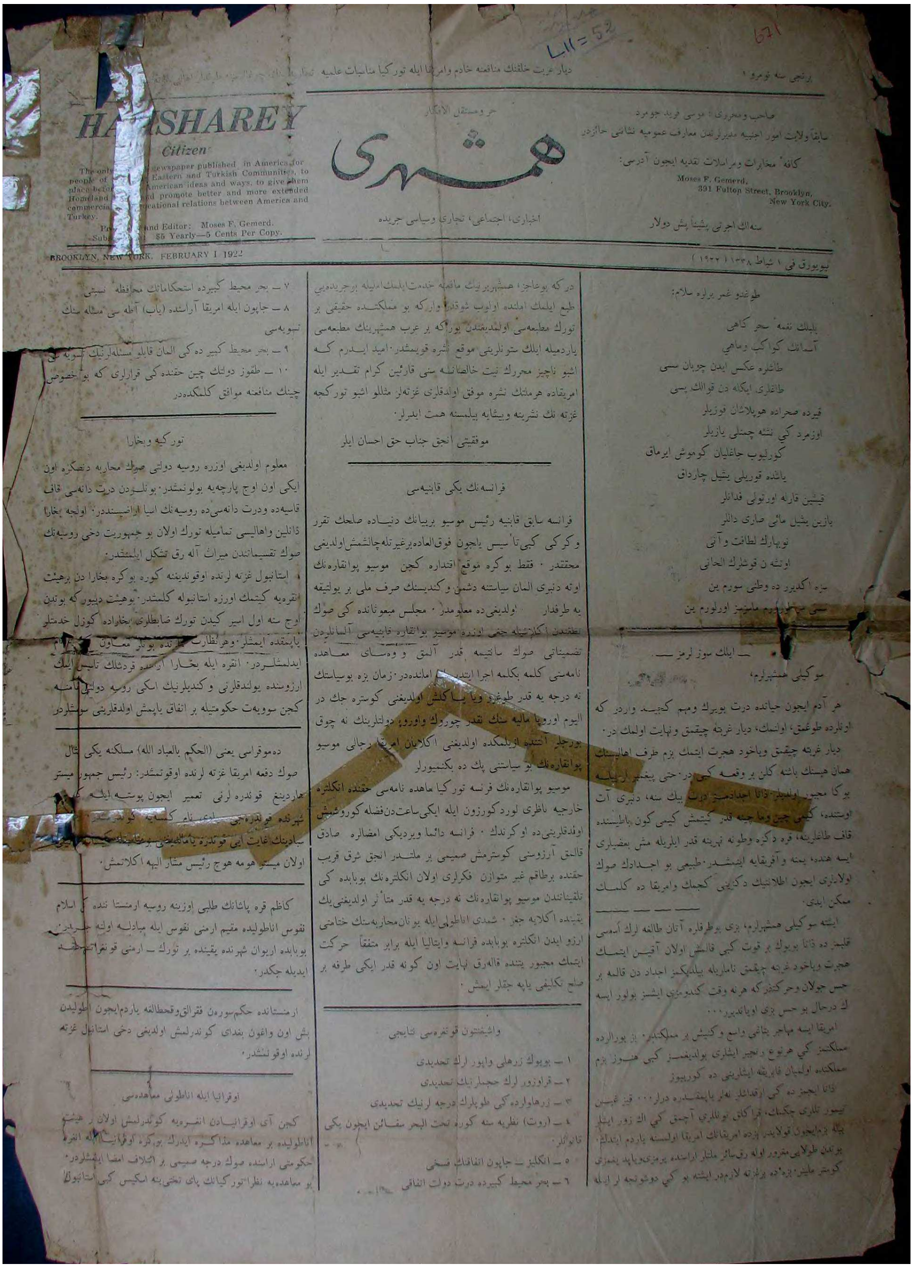

برنجی سنه نومرو ۱
دیار غربت خلقنك منافعنه خادم وامریقا ایله تورکیا مناسبات علمیه
HA..SHAREY
Citizen
The only ... newspaper published in America for people of ... Eastern and Turkish Communities, to ... American ideas and ways, to give them place before ... Homeland ... and promote better and more extended commercial ... educational relations between America and Turkey.
Pr... and Editor: Moses F. Gemerd.
Sub... $5 Yearly—5 Cents Per Copy.
حر ومستقل الافكار
همشهری
اخباری، اجتماعی، تجاری وسیاسی جریده
صاحب ومحرری: موسی فرید جومرد
سابقاً ولایت امور اجنبیه مدیرلرندن معارف عمومیه نشانی حائزدر
کافهٔ مخابرات ومراسلات نقدیه ایچون آدرسی:
Moses F. Gemerd,
391 Fulton Street, Brooklyn,
New York City.
سنه‌لك اجرتی پشیناً بش دولار
BROOKLYN, NEW YORK. FEBRUARY 1 1922
نیویورق فی ۱ شباط ۱۳۳۸ (۱۹۲۲)
L11=52
671

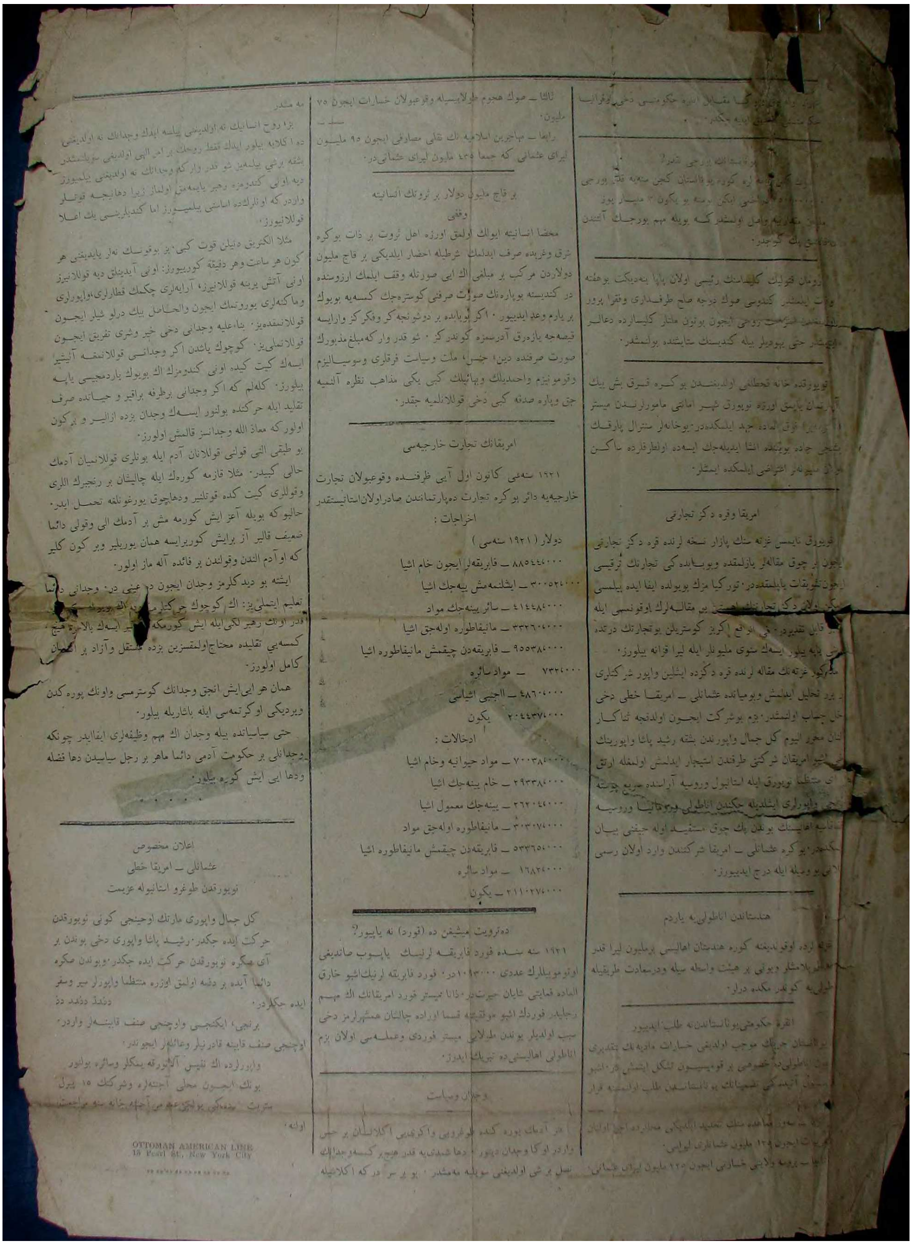
امریقانك تجارت خارجیه‌سی

امریقا وقره دكز تجارتی

اعلان مخصوص

عثمانلی – امریقا خطی

نیویوركدن طوغرو استانبوله عزیمت

OTTOMAN AMERICAN LINE
15 Pearl St., New York City

Ankara Ansiklopedisi - 11

Turan TANYER

Ankara Radyosu Çocuk Kulübü – 1941-1949 yılları arasında Ankara Radyosu'nda Neriman Hızır (1908, İstanbul - 5 Mayıs 1985, Ankara) yönetimindeki çocuk saati.

1941 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü'ne bağlı Ankara Radyosu'na müdür olarak atanan ve birkaç yıl bu görevi sürdüren Vedat Nedim Tör, radyo yayıncılığına bazı yenilikler kazandırmasıyla bilinir. O yıla kadar radyoda "çocuk saati" altında her hafta bir programa yer veriliyordu. Önce Ercüment Behzat Lav'ın, ara sıra Naki Tezel'in seslerinden çocuklara masallar anlatılırdı. Masal programına dönen çocuk saatini Tör, yenilemek, hareketli bir içeriğe kavuşturmak istedi. Arkadaşı Nusret Hızır'ın eşi Neriman Hızır, Ankara

Ayşe Abla (Neriman Hızır)
Agop Arad'ın çizimi

(*Aile*, Sayı 3, Sonbahar 1947)

Radyo Çocuk Kulübü.
(*Radyo*, Sayı 6, 15 Mayıs 1942, kapak)

Dördüncü Ortaokulu'nda İngilizce öğretmenliği yapıyordu. Onunla görüştü. Anlaştılar ve böylece Neriman Hızır'ın hazırlayıp yöneteceği, 1949 yılına kadar yayında tutulacak "Radyo Çocuk Kulübü" kuruldu. Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti* adıyla yayımlanan anılarında şunları yazar:

> Ayşe Abla'nın 'Çocuk Saati' radyo tarihinde bir örnek saat olarak yâd olunacaktır. Ayşe Abla, çok zeki bir pedagog, aynı zamanda fevkalâde usta bir yazar olarak, çocuklar için hem eğlenceli hem eğitici, çok ilginç ve çocukları çeşitli istidatları ile çalıştırıcı programlar hazırlıyordu. Onların sahneye konması için titiz bir rejisör gibi durmadan, yorulmadan çalışıyordu. Bu programlarda oynayan çocuklar arasında Yıldız Kenter gibi sonradan büyük şöhret olan yavrular da vardı.

Neriman Hızır, nüfus kâğıdındaki adını yayın saati gelip çattığında bir kenara bırakıp çocukların Ayşe Abla'sı oluyordu. "Ayşe Abla" adı o kadar çok tuttu ki, Neriman Hızır, adından çok yeni adıyla anılırdı. Hatta o da yeni adını benimsemiş olacak, 1946 yılında ağabeysi modern eğitimci Sâtı Bey'in yolunu izleyip Atatürk Bulvarı'nda, Bakanlıklar semti tarafında bahçe içerisindeki iki katlı bir evde kuracağı okula "Ayşe Çocuk Yuvası ve İlkokulu" adını verdi.

Radyo Çocuk Kulübü saati 1941 yılının Şubat'ında başladı. Ayşe Abla'nın sesi Ankara radyosunda ilk defa 12 Şubat, Çarşamba günü saat 18.45'te duyuldu. Yarım saat süren ilk programa kulüp üyesi beş çocukla başlanmıştı. Çocuklardan Sedat, Dördüncü Ortaokul öğrencisiydi. Diğerleri, Kız Lisesi'nden piyano da çalan Feyzinnisa, Maltepe İlkokulu'ndan Teoman, Türk Maarif Cemiyeti Yenişehir Lisesi ilkokul kısmından Oktay ve "Küçük" Oya'ydı.

Çok geçmeden Radyo Çocuk Kulübü'nün gazeteye haber olduğunu görüyoruz. 6 Mart 1941 tarihli *Ulus* gazetesinde, "Radyoda bir yenilik - Çocuk saati yurdun her yerinde büyük bir alâka ile takip ediliyor" başlıklı haberde şöyle deniliyor:

> Matbuat Umum Müdürlüğü Ankara radyosunda üç haftadan beri çocuk saatini çok alaka uyandıran bir şekle koymuştur. Bu saat bütün çocukları evlerinde radyo başına bağlayan, onlara radyonun zevkini tattıran fakat aynı zamanda da terbiyelerine ve yetiştirilmelerine hizmet eden tatlı ve eğlenceli bir saat olmuştur. Bu bakımdan çocuk saati sade çocuklar için değil, çocuk velileri için de istifadelidir. Çünkü radyo sayesinde büyük bir pedagoji inkılabı memleketin en ücra yerlerine kadar yayılmaktadır. Çocuklar bu sayede izzeti nefisleri kırılmadan zevkle, heyecanla terbiye almakta ve birçok velilere de çocuklarını nasıl terbiye edeceklerine dair güzel yollar gösterilmektedir. (…)
>
> Dün akşam çocuk saati açılınca küçük yavrularımızdan kahraman asker ağabeylerine son hafta içinde gönderilen hediyeler okunmuştur. Bu listenin yekûnu 1428 lirayı bulmuştur.
>
> Bundan sonra mikrofonun başına yavrularımızın çok iyi tanıdığı Ayşe Abla gelmiş ve çocuk saatinde dün akşam yapılacak işleri anlatmıştır.
>
> Radyolarında çocuk saatini takip edenlerini bildiği üzere Ayşe Abla bu saati etrafındaki küçük çocuklarla konuşmalar yapmak suretiyle çok faydalı bir hale getirmiştir. Çocuklar sualler sormakta ve kendisi şefkatli bir abla sesiyle cevaplar vermektedir…

Ayşe Abla ve çocuklar
Ratip Tahir Burak'ın çizimi.
(*Radyo*, Sayı 6, 15 Mayıs 1942)

Yazarın "pedagoji inkılabı" olarak karşıladığı programda neler vardı? Neler olup bitiyor yarım saat boyunca? Gazetede yazılanlardan yarım saatin akışını izliyoruz. O gün Ankara'nın yeni mahallelerinden Bahçelievler'de kurulan çocuk kulübünün büyükleri Radyo Çocuk Kulübü'nün konuğu olmuşlar. Ayşe Abla'mız mikrofon başında konukları tanıtıyor. Sonrasında konuşuyorlar. Tanıtımın ardından geçen hafta çocuklara sorulmuş olan bilmeceye gönderilen cevaplar okunuyor. Cevabı doğru bilenler arasında kura çekiliyor ve bir çocuğa Türkiye albümü kazandığı duyuruluyor. Çocuklar hep birden şiir okuyorlar. Şiirlerden sonra da Ayşe Abla çocuklarla konuşuyor. Gazeteci şöyle bitiriyor haberini:

> Ayşe Abla kimdir? Ayşe Abla, Amerika'da tahsilini yapmış kıymetli bir öğretmendir. Çocuklarla konuşmasını bilen, çocuklara anlatmasını bilen, öğretmesini bilen bir abladır. Hiç şüphe yok ki radyo onu bütün memleket çocuklarının ablası yapmıştır.

Ayşe Abla'nın saati o kadar çok tutulmuştu ki ertesi yıl Çarşamba'dan Cumartesi gününe aktarıldı. Programa ayrılan süre 45 dakikaya çıkarıldı. Daha sonra da bir saat oldu. Bir yenilik daha: Saatimiz, Tarık Bulut'un bestesi bir sinyal müziği ile açılıyordu. Müziğe, sözleri Neriman Hızır'dan çocuk korosu eşlik ediyordu:

Koşun koşun radyo başına
Her Cumartesi günü
Geçiyor iş başına
Radyo çocuk kulübü

Görev alacakların sesi radyoya elverişli olmalı, metinler düzgün okunmalıydı. Neriman Hanım, genişleyen kafilesine kattığı çocukların seçiminde öyle uzun uzun görüşme yapmaz, sadece "Bir kahkaha at bakayım çocuğum." derdi. Çocuk kahkaha atardı. Seçim sırasında tek ölçüsü buydu. Güzel kahkahada başarılı olan stüdyoya gelir, programın değişmez üyesi olurdu. Bununla birlikte stüdyo dışında kalan dinleyici çocuklar de Ayşe Abla'ya göre kulübün üyesiydi. "Ülkedeki her çocuk kulübün üyesidir." derdi.

Kendisiyle yapılan bir röportajda programa nasıl hazırlandığını şöyle anlatmıştır:

> 45 dakikalık programın yazması, en aşağı on saatimi alıyor. Söz kısmını hazırlamak için çocuklarla en az dört prova yapmak lazım. Bu da şöyle böyle 4 saat tutar. Müzik kısmı için de iki üç saat koyun. Yani hemen hemen 15-16 saat. Programın daktilo ile yazılması için büroya gitmek, provalar için stüdyo ile ev ve mektep arasında koşmak suretiyle geçen zamanlar da cabası. (…) Haftada bine yakın mektup alırım. Fakat bunları okumak beni yormaz. Bilakis dinlendirir.

Çocuk korosu, Nedim Otyam'ın yönetiminde haftanın şarkılarına hazırlanıyorlar.
(*Radyo*, Sayı 14, 15 İkinci Kânun 1943)

Temsil kolunun çalışması
(*Radyo*, Sayı 14, 15 İkinci Kânun 1943)

Mikrofon başına geçen çocukların ve gençlerin sayısı yıllar geçtikçe arttı. Çocuklar ve gençler, yetenekleri doğrultusunda çoğu müzik ve tiyatro üzerine kurgulanmış etkinliklerde yer alırlardı. Şarkılar, Karagöz, şiir, masallar, müzikli masallar, tabiat bilgisi aktaran faydalı konuşmalar, mitoloji, açıklamalı konserler, ödüllü bilmece ve yazı yarışmaları, örneğin bazı iller arasında ağaç dikme yarışı ve yarış sonrası hazırlanan raporların okunması… Ve daha pek çok çeşitli etkinlik yıllar geçtikçe programa eklendi. Bir defasında, İzmir Fuarı'nın açık olduğu günlerde, küçükler arasında fuar hakkında yazı yarışması düzenlenmişti. Yarışmanın ödülü 100 liraydı. Kazanan, Bergamalı küçük Nesrin'di. Babasıyla Ankara'ya geldi. Mikrofon başına geçip yazısını okudu.

Neriman Hızır, kendisine gönderilen mektuplardan söz ediyor. Postacı radyoevine her gün çok sayıda mektup bırakıyordu. İlginç olan şudur: Bazı mektup zarfları yabancı bir ülkenin pulunu taşırdı. Tırnova, Köstence, Sofya, hatta Halep'ten gelen mektuplarda oralarda yaşayan Türk çocuklarının Ayşe Abla'larından istekleri olurdu. Ankara Radyosu'nun yayın kapsama alanı genişti. Radyo Çocuk Kulübü başka ülkelerden rahatça dinlenebilirdi.

Beş çocuk ve bir ablayla yayın hayatına başlayan kulübün kadrosu, 1949 yılına gelindiğinde 150 kişi oldu. Çocuk korosunu Nedim ağabeyleri yönetiyor, Erdoğan Çaplı piyanosuyla koroya eşlik ediyordu. Sonraki yıllarda adlarını sık sık duyacağımız Yıldız Kenter, Azra Gün, Suna Kan, Atilla Eldem, Meral Gözendor, Al-

Ayşe Abla
(*Radyo*, Sayı 38, 1 Şubat 1945)

tan Karındaş, Yaşar Güvenir, Turhan Dilligil, Kartal Tibet ve daha pek çok kişi Ayşe ablalarının radyo okulundan seslerini duyuracaklardı.

Ne var ki her güzel işin bir de sonu var. Bu son bazen kötü bir şekilde gelir. Radyo Çocuk Kulübü'nün başına gelenler de Türkiye'de yaşadığımızı hatırlatır türden. 1949 yılında Ayşe Abla radyodan ayrıldı. Buna pek "ayrıldı" da denemez, açıkçası kovuldu. Vedat Nedim Tör, zaten o birkaç yıl önce gönderilmişti. (Doğrusu, o da kovulmuştu.)

Açıkçası, Radyo Çocuk Kulübü'nden, Neriman Hızır'dan hoşlanmayanlar vardı. Çok defa hoşnutsuzluk "millî duygulara ağırlık verilmediği" üzerinden dile getiriliyordu. İstanbul'da yayımlanan *Akşam* gazetesinde çıkan imzasız bir yazının satırlarındaki örtülü niyete, kullanılan alaylı diline bakıldığında durum anlaşılır. Üstelik bu yazı tartıda hafif gelenlerdendir:

> Karıncaların hayatını, basit coğrafya bilgilerini tatlı tatlı anlatmakla işe başlayan 'Ayşe Abla'nın son zamanlarda mevzularını Yunan mitolojisinden aldığı görülüyor. Mitoloji ki büyük yaştaki münevverlerin bile pek kavrayamadıkları bir tarih koludur.
>
> Esasen, Sayın 'Ayşe Abla'nın mitoloji bahçesinden devşirip sunduğu mevzular Türk çocuklarının hiçbir zaman anlayıp tadına varamayacakları meyvalardır.
>
> Türk çocuğu, laik olmakla beraber bir İslâm camiası içinde yaşamakta ve bu itibarla bir Tanrıya inanmaktadır. 'Tanrılar Tanrısı Jüpiter', 'Kervanlar, yollar Tanrısı Merkür', 'Güneş Tanrısı Febüs' gibi birkaç Tanrıya ait mitolojik efsane ile ne derece alâkadar olur ve bundan nasıl istifade eder, akıl erdirilemez.
>
> Eğer 'Ayşe Abla'nın kültürü çocuklarımızın terbiye ve fikir seviyelerine inemeyecek kadar yüksekse çocuk saatine: 'Büyüklere tarihî bilgiler' gibi başka bir isim verilmelidir.

1940'lar Türkiye'sinin genel siyasal iklimini ayarlayanlar, ikinci büyük savaş geçirilip, soğuğu başlatıldığında, sık sık "kızıl tehlike"den söz açar olmuşlardı. Tehlikenin kızıl renklisi ülkemizin kuzey sınırı tarafındaydı. İşte tam o yıllarda, Ferenc Molnar'ın çok bilinen ünlü romanı *Pal Sokağı Çocukları*'nı, Neriman Hızır'ın Radyo Çocuk Kulübü dinleyicileri için radyofonik piyese uyarlayacağı tuttu. Yaptı da. Roman zamanında *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde tefrika olunduğunda itiraz eden çıkmamıştı,

ama radyoda yayımlanacağı zaman yukarıdan uyarılar gelmeye başladı. Piyeste (ve romanda), iki mahalle grubu vardır. Bir grubun adı "Kırmızı gömlekliler", ötekisinin adı "Mavi gömlekliler"dir. Radyo yönetimince Neriman Hızır'a "Kırmızı gömlekliler'i kullanmayacaksın" denildi. Ne de olsa "kırmızı", "kızıl"ı akla getiriyordu. O da "Ben piyeste böyle bir iş yapmam" deyince, gerçi ısrar edilmedi, ama bu defa "O zaman 'Pembe gömlekliler' olsun" denildi. Bu öneriye de "Öyle saçma şey olur mu?" diyerek karşı çıktı. Piyes radyodan yayınlandığında "Kırmızı gömlekliler" yerinde kalmıştı. Fakat dedikodular alıp yürüdü. Neriman Hızır'ın yuvası ve ilkokulu da bundan payını aldı. Bir gece içinde bütün Ankara direklerine "Çocuklarınızı Komünist Ayşe Abla'nın okuluna yazdırıp kopiller gibi havlatmayın" yazılı afişler asıldı. Ayrıca okulun bodrum katında Sovyetler Birliği ile telsiz aracılığıyla temas ettiği suçlaması gelince polis tarafından alınıp götürüldü. Tutuklandı. Eşi Nusret Hızır Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin felsefe bölümünde öğretim üyesiydi. Birilerine göre, Türkiye için tehlikeli sayılan bazı öğretim üyelerinin safında yer aldığından mimlenmişti. Üstelik Hasan-Âli Yücel'in bakanlığı sırasında, bir milletvekilinin TBMM kürsüsünden "Saçma sapan bir kitap" olarak gösterdiği ve bol alkış aldığı "Dünya Edebiyatından Tercümeler" dizisinden Erasmus'un *Deliliğe Methiye* eserini dilimize çevirme gafletinde bulunmuştu. Nusret Bey, eşi tutuklanıp cezaevine gönderildiğinde okul tuvaletinde tuz ruhu içip intihar etmeye kalkıştı.

Sonunda, Neriman Hızır, serbest bırakıldı, dava açılmadı. Nusret Hızır, ölmedi, kurtarıldı. Radyo Çocuk Kulübü ise yayından kaldırılıp, bir süre sonra çocuk yayınları Millî Eğitim Bakanlığı'nın kontrolüne bırakıldı.

Haşet (Hachette) Kütüphanesi – Ankara'da elli yıl kadar açık kalan bir kitabevi.

Louis Christophe François Hachette tarafından 1826'da kurulan yayın-dağıtım şirketinin dünyanın pek çok ülkesinde adını taşıyan şubeleri vardı. Libreri Hachette Türkiye Şubesi, İstanbul'da İstiklâl Caddesi'nin Tünel ucunda 469 numaradaydı. Ayrıca Kadıköy'de bir şubesi bulunuyordu.

Haşet şirketi, Cumhuriyet'in başkentinden de ilgisini esirgemedi. Belvü Palas'ı saymazsak şehrin ilk modern oteli Ankara Palas'ta bir köşe edindi. O tarihte şehirde Fransızca ağırlıklı yabancı dergi, gazete satılan tek yerdi. Ankara Palas'ta geçen birkaç yıldan sonra Bankalar Caddesi'nde Şehir Çarşısı dükkânları arasında şubesi açıldı. Böylece AKBA Kitabevi'ne komşu olundu. Tarih: 20 Aralık 1933. Dükkânlardan 21 numaralısıydı.

Ankara Halkevi'nde çalışan Niyazi Berkes buraya ilk uğrayanlardan ve izlenimlerini kayda alanlardan. 1933 yılında İstanbul'dan kalkıp Ankara'ya gelmiş, Halkevi kitaplığının başına geçmişti. Kitap raflarını, vitrinlerini düzenliyordu. Şöyle yazmış:

O sıralarda Ankara'da Hachette kitabevinin bir şubesi açılmıştı. Ama ne şube? Taşhan'a çıkan caddenin sonuna doğru bir yerde, küçük bir tütüncü dükkânı gibi bir yer (bugün oraları çok değişmiştir). İçinde oturacak yeri olmadığından dükkâna memur edilen sempatik Yahudi genç paltosu ile kapıda durur, müşterilere iki yana açılmış Almanca açık-saçık seks resimleri dolu dergiler satardı. Bu genç benim bir kitaplık işinde çalıştığımı öğrenince sık sık gelmeye başladı. Bu yüzden kendim için her ısmarladığım felsefe ve bilim kitaplarını en kısa süre içinde bana getirirdi.

Bu küçük dükkânda aranan her kitap anında bulunmazdı. Ama o zamanlar çalışanlar ne yapıp edip en kısa sürede müşteriye aradıkları kitabı teslim ederlerdi. Ankara'da yaşamış bir doktor olan Nejat Akgün de anılarında Haşet'i anlatır:

Bunların Fransa'ya ısmarlanması olanağı bile vardı. Burada da yıllardan beri uzun burunlu, zayıf bir Musevi tezgâhtar çalışırdı. Son derece efendi olan bu kişi, aranıp da bulunamayan nice yayını nasıl yapar ederse, İstanbul'dan, hatta Paris'ten getirtir ve meraklı müşterisine verirdi.

1946 yılı başında Gazi Eğitim Enstitüsü coğrafya öğretmenliğine atanan Sami Öngör de anılarında o yılların Ankara'sını anlatırken Haşet'e bir paragraf ayırır. Haşet'in Franko adındaki İtalyan yöneticisinden, kitaplardan söz açar:

Daha çok yabancı dille yayımlanmış kitaplar satan Haşet'in özel bir durumu vardı. Ankara'nın tüm kitapsever aydınlarının buluşma yeri olmuştu. Haşet'in Ankara şubesi o yıllarda Franko adında, İtalyan kökenli

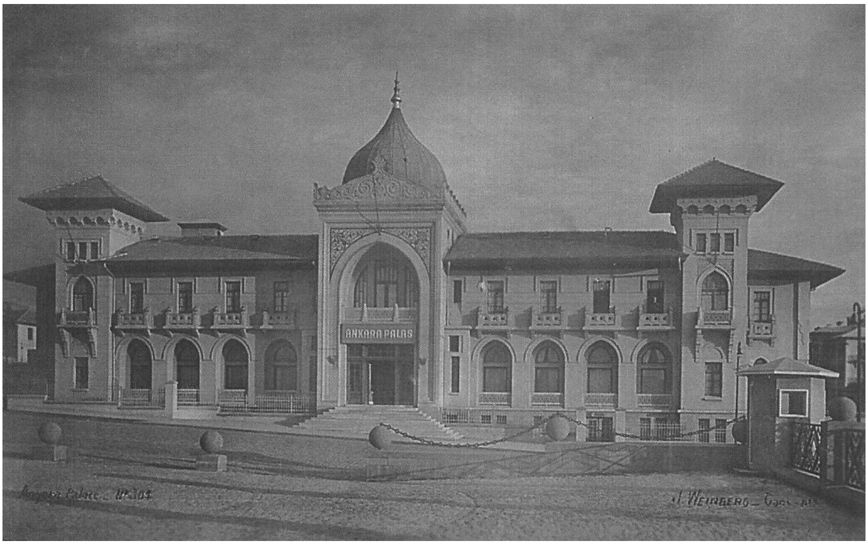

Ankara Palas, 1930'lar.

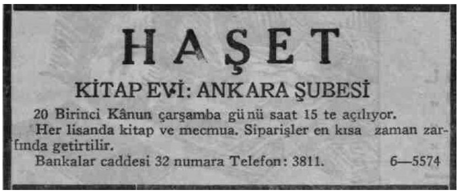

Hakimiyeti Milliye, 20 Birinci Kânun 1933.

bir zat tarafından yönetilirdi. Bay Franko ne kibar ne anlayışlı bir adamdı? Müşterilerinin birçoğunu adları ve sıfatlarıyla tanır, neye gereksinimleri olduğunu, neye ilgi gösterebileceklerini bilirdi. Siz daha sormadan elinde bir kitapla yaklaşır, 'İki tane gelmişti, birini, ilgileneceğinizi düşünerek size ayırdım' derdi. O zamanki Haşet, Fransa'da basılan, edebiyattan fen konularına kadar her çeşit yeni yayını hemen getirebilirdi. Kitaplar bugünküne göre çok ucuzdu; o zamanki bütçelere göre kolayca alınabilirdi.

Örneğin Paris'te 'Presses universitaires de France'ca yayımlanan 'que sais-je?' koleksiyonundan her biri 100 kuruştan satılırdı! Norveçli bilim adamı Örjan Olsen'den Fransızcaya çevrilmiş ve Payot'ca yayımlanmış 6 ciltlik coğrafî keşiflerle ilgili bir kitabı 20 liraya alabilmiştim. Ünlü 'le Monde diplomatique' dergisinin fiyatı 5 liraydı (çok iyi kâğıda basılı, 20 sayfa.

Kitabevi, başta Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca dillerinden kitap, dergi, gazete çeşitleriyle zaman içerisinde zengin bir kültür galerisine dönüştü. Kırtasiyenin yanı sıra plak da satılırdı. Yalnız bu plaklar, yabancı dil öğrenilmesine yönelik "LİNGUAPHONE" markalı olanlardı. İkinci Dünya Savaşı bütün hızıyla sürerken 1941 yılında gazeteye şöyle bir ilan verilmiş:

> Gramofon plâklariyle yabancı dil öğrenme metodunun İngilizce, Fransızca ve Almancasından mahdut bir parti, büyük müşkülâttan sonra İngiltere'den geldi. Metodu görmek ve izahatiyle beraber, evde 8 gün parasız tecrübeye almak isteyen muhterem müşterilerimizin, mal tükenmeden müracaatlarını ehemmiyetle tavsiye ederiz."

1960'lı yılların sonuna doğru yeni bir kapalı çarşının ("Yüzüncü Yıl Çarşısı") yapılmasına geçileceğinden, bu durumda Atatürk Bulvarı'ndaki şehir bahçesi ve dükkânlarının haritadan kaldırılması söz konusu olduğundan kitabevi için yeni bir yer arandı. Yenişehir'de karar kılındı. Bulunan yer, Bayındır Sokağı ile Ziya Gökalp Caddesi'nin birleştiği noktada, Fransız Kültür Derneği'nin tam karşısına düşen apartmanın altındaydı. Hatırladığımız kadarıyla, albenisi yüksek, tarih, edebiyat, fen kitaplarıyla, ansiklopedi ciltleriyle döşenmiş şık vitrini, burada dikilip kitaplara bakan gözlerin sahiplerini mağazanın

Hakimiyeti Milliye, 14 Haziran 1934.

TÜRKİYE CUMHU
POSTA KARTI

Gönderen: HAŞET KİTAPEVİ
ANKARA

Adres:

Bay. Baki Ötsükarçı

7. İşletme Kaleminde

AFYON

GÜZEL SANATLAR MATBAASI-ANKARA

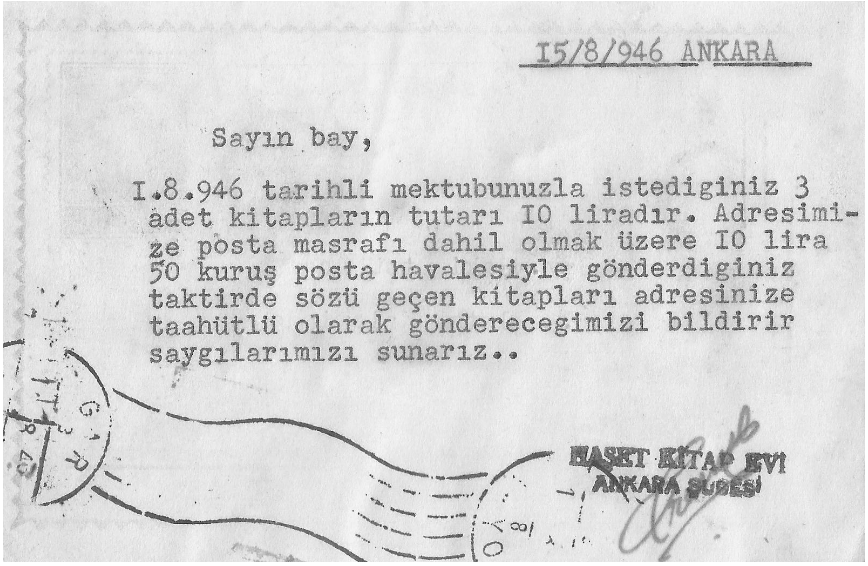

15/8/946 ANKARA

Sayın bay,

I.8.946 tarihli mektubunuzla istediginiz 3 âdet kitapların tutarı IO liradır. Adresimize posta masrafı dahil olmak üzere IO lira 50 kuruş posta havalesiyle gönderdiginiz taktirde sözü geçen kitapları adresinize taahütlü olarak gönderecegimizi bildirir saygılarımızı sunarız..

HAŞET KİTAP EVİ
ANKARA ŞUBESİ

Haşet Kitabevi'nin bir müşterisine gönderdiği
15 Ağustos 1946 tarihli posta kartının ön ve arka yüzü.

içerisine davetkâr bir görünüme sahipti. İçerisini ziyaret ettiğinizde, raflarında güzel kitaplar, bir köşede *Cahiers du cinèma*'nın, *Jours du France*'ın ve daha pek çok derginin çekici kapakları sizi karşılardı.

1970'li yıllar Ziya Gökalp Caddesi'nin bu köşe mağazasında geçirildi. Ne var ki Fransızcanın yerini çoktan İngilizce almıştı. Kitabevi'nin müşterisi azalmıştı. Bir gün geldi kapısı açılmamak üzere kapandı ve Haşet Ankara'dan çekildi.

Nalbantoğlu, Mahmut Hıfzı – Bir ara Ankara'da bulunan eski gazeteci, iş kovalayan, bazılarına göre "sarı çizmeli ajan".

1920'lerden başlayarak otuz yıl kadar Ankara'da yaşayan Nalbantoğlu, şehrin tanınmış simaları arasına girmiş, ama bugün adı unutulmuştur. Ansiklopedimiz, "hatırlamak" ve "hatırlatmak" ilkeleri üzerine kuruludur, dolayısıyla Mahmut Hıfzı Nalbantoğlu'nu yazmak gerekli olmuştur.

Tam olarak nerelidir, kaç doğumludur, şimdilik bunları bilmiyoruz Gazeteci Ahmet Rasim Bey'in 1932 yılında ölümünden sonra sıcağı sıcağına kaleme aldığı yazısında, üstat ile "1311" (1895) yılında tanıştığını belirtir. 1930'larda hakkında çıkan yazılarda, haberlerde, gazeteciliğinin "kırk yıllık", "elli yıllık" geçmişi olduğundan söz edilir. Ahmet Rasim Bey, 1864 doğumludur. Bu bilgilerden çıkan hesaba göre üstadından birkaç yaş küçük olmalıdır. Aka Gündüz, Nurettin Artam onu İstanbul'dan, gazetecilik yaptığı günler-

Anafartalar Caddesi, İstanbul Pastanesi.

den bilirler.

Hakkındaki az sayıdaki bilgi kaynağından öğrendiğimiz kadarıyla Cumhuriyet öncesi İstanbul'unda çeşitli gazetelerde çalıştı. Bunların arasında, Filip Efendi'nin yayımladığı *Tarîk* gazetesi bulunur. Bir ara İzmir'e yerleşti ve Halit Ziya Uşaklıgil'in ortaklarından biri olduğu *Hizmet* gazetesinin yazar kadrosunda bulundu.

Millî Mücadele yıllarını daha çok Ege bölgesinde geçirdi. İzmir, Muğla, Ödemiş gibi yerlerde iyi tanınırdı. Ödemişliler onu "efe" bilirlerdi. Gerçi çok yer dolaşır, ama aynı yerde pek uzun kalmazdı. Onun en çok zaman geçirdiği şehir Ankara oldu.

1920'li yıllarda Ankara'ya yerleşen Nalbantoğlu kısa zamanda kendisine çevre edindi. Tatlı dilliydi. Bulunduğu topluluklarda fark edilirdi. Nerede bir tören, cenaze, toplantı var, çoğunda hazır bulunurdu. Mustafa Necati Bey mi anılacak? Kabristana ilk gidenler arasındaydı. Kabir başındaki ihtifale devlet büyükleri de katılsa, gelenekleşen nutuk Nalbantoğlu'na bırakılırdı. Önemli birini mi kaybettik, hemen kalemine sarılır, yazar, yazısını *Hakimiyeti Milliye*'ye götürüp elden bırakır veya Us kardeşlerin *Vakit*'ine yollardı. Başvekil İsmet Paşa'nın dayısı Urfa mebusu Dr. Refet Bey mi göçtü? O, yazardı. Dr. Refet Bey'i de en iyi o tanırdı. Mahmut Esat Bozkurt öldüğünde, onun arkasından kalem kullananlardandı. Yazısında, Mahmut Esat Bey ile olan dostluğundan örnekler veriyordu. Hatta bir gün birlikte, Karaoğlan'daki Ahmet Edip Bey'in ünlü Anadolu Maarif Kütüphanesi'ne uğrayıp, yeni çıkan, *Hitlerizm* kitabını almışlar, Nalbantoğlu kitabı cebine koyarken, "Kemalizm başta oldukça diğer programlar cepte gezer" demişti. Bozkurt, Nalbantoğlu'nun bu sözlerini Atatürk'e söylemişti. Atatürk memnun kalmış olacak ki, o da Bozkurt'a, "İlk gördüğünüzde Nalbantoğlu'nun tarafımdan alnını öpeceksin" emrini vermiş, nitekim o da emrin gereğini yapmıştı. Nalbantoğlu, ekliyor: "Mahmut Esat Bozkurt sık sık alnımdan öpmeyi âdet edinmişti."

Ankara'da hemşeri geceleri genellikle Halkevi'nde düzenlenirdi. Hemşeri gecelerini kaçırmazdı. İzmirliler gecesi, Muğlalılar gecesi… Hele bir Muğlalılar gecesinde, o 150 kilo çeken bedenine bakmadan coşup zeybek havasına ayak uyduranların başını çekmişti. Çok beğenilmiş ve alkışlanmıştı. Dostlarının yazdığına göre, "Yurt sevgisi" derindi. Ona "Vatan hastası" diyenler vardı. Aynı zamanda "Hayırkâr bir yurttaştı." Verdiği bir röportajda dediğine bakarsak, çok sayıda çocuğun manevi babasıydı. Hatta bir ara manevi çocuklarının sayısı 29'u bulmuştu. Örneğin, Hatice bunlardan sadece birisi.

> Bir gün, Ankara'da odamda otururken, bir kız içeriye girdi. Ve: 'Nalbandoğlu sen misin?' diye sordu. Ben: 'Evet kızım benim. Evvelâ soyadını söyle, ondan sonra konuşuruz' dedim.

Kızcağız, derin bir 'ah' çektikten sonra: 'Benim soyadım yoktur' dedi. 'Soyadı olmayanlarla görüşmekte mazurum.' dedim.

Hatice bu sefer çok müteessir bir lisanla şunları söyledi:

'Soyadımız (Danışman) dı. Fakat babam öldükten sonra bu soyadını başkaları aldı ve biz, şimdi soyadsız kaldık.'

Kızın yetim olduğunu anlayınca teessürüm arttı. Kızın gözlerine baktım. Onda derin bir zekâ seziliyordu. Dedim ki: 'Sana bir soyadı verirsem kabul eder misin?'

'Başüstüne.' dedi. 'O halde senin soyadın Engin'dir.' dedim. Kız verdiğim soyadını kabul ettikten sonra:

'Beni okut, okumağa çok hevesim vardır. Lâkin anam babam yok, bir teyzem var, o da fakir' dedi.

Nalbandoğlu ile son manevî evlâdı Hatice Engin, sağında Süheylâ Yurddaşın

Anadolu, 14 İlkteşrin 1937.

Karnesine baktım. Buca okulundan birinci çıkmış. Derhal, Kültür Bakanlığı müsteşarı Bay Rıdvan Nafiz'e bir istirhamname yazdım ve kızı kendisine gönderdim. B. Rıdvan Nafiz, kıza iki gün sonra kendisini görmesini tembih etmiş. Hatice iki gün sonra gitmiş, tekrar, tekrar gitmiş. Meğer bu müddet zarfında müsteşar, kızın evvelce okuduğu Buca Ortaokulundan tahkikat yapıyormuş. Kızın derecesini ve vaziyetini anlayınca onu, Bursa Kız Lisesine yerleştirmiş ve kendisine tebşir etmiş. Kızcağız, sevine sevine bana haber verdi. Şimdi Bursa'da okuyor ve beni bir baba gibi tanıyor.

Nalbantoğlu'nun Ankara yılları, belki her günü, sabahı akşamı hep bir yerde geçerdi. Karaoğlan'daki İstanbul Pastanesi'nde. Pastane değil de kahvehaneye benzeyen, 24 saat açık İstanbul Pastanesi, Zafer Anıtı'ndan ayrılıp Anafartalar Caddesi'nde yukarıya doğru yürürken, sağ kolda olup ön cephesi Taşhan'a bakardı. Sanatkârlar Sokağı'nın [Sanayi Caddesi] köşesindeydi. Tavukçu Tayfur'la komşuydu. İki katlıydı. Üstü otel, altı da pastane olan derme çatma bir yapı. Her kesimden insan gelirdi buraya. Eski valiler, eski siyasetçiler, avukatlar, iş adamları, milletvekilleri, memurlar (her kademeden), gazeteciler, yazarlar, şairler,

öğretmenler, pulcular, sonra gecenin ilerleyen saatlerinde barlardan çıkıp kahvaltı etmeye, çorba içmeye gelen çakırkeyif müşteriler, onların ardından barlarda çalışan artistler, çalgıcılar… Gelip gidenlerin partileri (grupları) vardı. Mülkiyeliler grubu, Hariciyeciler Grubu, Ubeydullah Efendi ve hayranları gibi. Bahriyeli Cemal grup lideriydi. Öğretmen Enver Behnan Bey [Şapolyo] ve onun çevresinde toplanan öğretmenler bir başka grup. Giritli Remzi Bey ve hemşerileri, Selânikli Baba Şefko ve onun da çevresinde bankacılar, maliyeciler. Hiciv üstadı, şair, gazeteci Kuddusi Bey [Turgut] ve İbradılılar. İşte, İstanbul Pastanesi'nin her zamanki bu kalabalığı içerisinde Nalbantoğlu baş müşterilerdendi. Onu herkes tanırdı. İri cüssesiyle göze çarpmaması mümkün değildi. Onun da tanımadığı yoktu. Zaten kendisine yabancı biriyle karşılaşmışsa, hemen ilgilenirdi. Şehrin gönüllü, genel muhtarıydı.

> Öğleden sonra birkaç saat müstesna, ne zaman salonun önünden geçseniz hazretin yaz kış ustura ile kazınmış mücellâ başını camekânların arkasından görebilirsiniz.
>
> Hıfzı Bey, matbuat âleminin elli senelik seyyar tarihidir. Bir zamanlar Babıâli caddesinin emektarı ve eski yazı büyüklerimizin de ahbabı idi.
>
> Şimdi onu yaz kış ayağındaki sarı çizmeleri üzerine dökülmüş golf pantolonu ile spor elbisesile yüz elli kiloluk vücudu ile daima İstanbul pasta salonunda görürsünüz.
>
> Havuza çekilmiş heybetli bir dritnayt [dretnot] gibi alnında kaldırılmış gözlüğü, elinde gazetesi, güler yüzle, seçili, kafiyeli hususî tekellüm eden üslûbu ile eski hâtırat ve hikâyelerini anlatır ve ara sıra da şiirler söyler.
>
> O çok bonkör bir adamdır. Ne işiniz varsa bir defa söylemek kâfidir. Hemen eline kalın bastonunu alır ve derhal işinize fisebilillâh koşar.
>
> Hıfzı Bey'e bir defa lâtife ettim, kızmıştı. Fakat gene dayanamayaca-

Nalbandoğlu Kızılcahamamda

Kızılcahamam (Hususı) — Eski gazetecilerden ve istiklâl harbinde Ödemiş ve havalisinde büyük yararlıklar göstermiş olan Nalbandoğlu Hıfzı, arada sırada, istirahat için buraya gelir ve bir müddet kalır. Bura halkı, Nalbandoğlunu sever ve nüktelerini, anlattığı meraklı ve heyecanlı menkıbelerini derin bir alâka ile dinler. Nalbandoğlu, istirahat için, gene buraya gelmiş bulunmaktadır.

Bu resim, Nalbandoğlunun istiklâl harbi sonlarında Ödemişte çektirdiği ve Bayram Efeye hatıra olarak gönderdiği bir fotografdır

Son Posta, 31 Mayıs 1938

> ğım ve ona bir isim vereceğim: 'Ankara'nın sarı çizmeli Mehmet Ağası'…
>
> Fakat öyle bir Mehmet Ağa ki sarı çizmeliler içinde kaynamış bir sarı çizmeli değil. Ankara'da sarı çizmesile teferrüt etmiş ve tanınmış bir Mehmet Ağa…
>
> Üstat, her zaman, günün her saatinde aynı parti ile oturmaz. Sabahleyin pek erkenden sobanın yanına oturduğu vakit henüz kimse gelmemiştir. *Hâkimiyet*'e daha şöyle bir göz gezdirirken, tekaüt muamelesi ikmal edilmemiş, depoze edilmiş de ikramiyelerini almağa gelmiş, salonun beş on günlük gelgeç müşterileri damlarlar. Hiçbir vakit eksik olmayan bu müşteriler askerse resmî elbise ile gelirler ve sivillerini giyinceye kadar günlerce Hıfzı Bey'in tatlı sözlerini dinlerler yahut öğleye kadar gazeteleri kimseye vermemek için müsabaka ederler. (…)
>
> Gece hayli ilerler… Müşteriler, o zaman Nalbantoğlu üstadımızın etrafındaki halka değişmiştir. İşte bu vakit başta Ubeydullah Efendi olmak üzere diğer grupların adını verdiği döküntülerinden mürekkep bir koalisyon kabinesi teşekkül eder. (…) Üstat Hıfzı Bey sırtını sobaya vermiştir. Kendi tabirile amudu fıkaraindeki iliklerini fıkırdatacaktır, bu iş de bitince iki saat uyumak ve tekrar hemen buraya gelmek üzere yakındaki oteline gidecektir.

İstanbul Pastanesi'ne yıllar boyu gelip gidenler arasında ressamlar da vardır. Aralarından biri de Malik Aksel. O da "Ankara'da Bir Kahve" olarak tanıttığı pastaneyi yazarken Nalbantoğlu'nu unutmaz. Başka bir yönüne dikkat çeker.

> Bu kahveye en sık gelenlerden biri de Nalbandoğlu'dur. Bu iri yarı seksenini aşmış adamın kazak fanilasının üstünde daima örgü kalın bir yazı bulunur. Ayaklarında da sarı çizmeler. Kahvede tın tın öten sesini en sağır kimseler dahi işitir… Nerede yabancı biri varsa yanına oturur. Bu adamın bir de kâtibi vardır. Bu eğri büğrü, elinde ebe çantası gibi çanta bulunan kâtip Nalbandoğlu'nun gölgesinden başka bir şey değildir. Nalbandoğlu:
>
> *Sevmediğim söz yasak*
>
> *Sevmediğim azık sarımsak*
>
> *Birini akıl almaz*
>
> *Ötekini kursak*
>
> 'Ne dersin bey oğlum?' Karşısındaki yabancıya lâf atar. Önce pahalılıktan söz açar, sonra devlet idaresinin bozukluğundan. Yabancı adam lâfa katıldı mı hemen kâtibin ayağına basar o da bir şeyler yazmağa koyulur. Üstelik lâf sırasında mesleği adresi öğrenilir.
>
> Kahvede Bahriyeli Cemâl adında eski kabadayılardan biri varsa pandomima başlamıştır. Hemen gizli kapaklı işlerini ortaya koyar.
>
> 'Bu adam kimleri jurnal etmemiştir. Abdülhamid devrinde hafiye, meşrutiyette gizli polis, şimdi de teşkilâttan. İşi gücü fiş doldurmak. Buna göre bu bir vatani vazife,' diye söyler, durur.

Malik Aksel'in aradan çok yıllar geçtikten sonra Nalbantoğlu hakkında yazdıkları, doğru mu, değil mi, bilmiyoruz. Nalbantoğlu, bir defasında, II. Abdülhamid'in saltanatında İstanbul'dan Kosova'ya sürgüne gönderildiğini yazmıştır. Bu da onun

sözü. Ancak Aksel'in yazısı, gazeteci Mehmed Kemal'in dikkatini çekmiş, belki de hoşuna gitmiş olacak. Yazıyı, "Sarı Çizmeli Ajan" başlığıyla hemen hemen aynen, sadece sözcük değişiklikleriyle kendi yazısı gibi yayımlayacaktır. Ayrıca, "anı-roman" karışımı *Sürgün Alayı* adını verdiği kitabında da sarı çizmelinin adını anmayı ihmal etmez.

Nalbantoğlu, Cumhuriyet yıllarında gazetelerde artık çalışmıyordu. Ara sıra yazıları görülürdü. Öte yandan bol bol "teşekkür ilanı" verirdi. Böylece adını gündemden düşürmemiş olurdu. Bu ilanlar çok özgündür:

> Açık öğtü - Uğradığım şarbon hastalığından beni kurtaran değerli hekim Abdülkadir Bey'e teşhisindeki isabet ve tedavisindeki şefkatten dolayı en candan öğtülerimi açıkça sunmaya *Hakimiyeti Milliye*'yi vasıta kılarım."

> "Açık Teşekkür - Ülkü yolunda çalışan gençler öyle hızla ilerliyorlar ki gönüller sevinçle doluyor. Coşuyor. Dünkü ıstıraplarımı muayeneye çağırdığım operatör Şerif Korkud beni gece yarısı Numune hastanesinde operatör Nureddin'in masasına yatırdı. İki saatten fazla süren mühim bir ameliyatı asiste eden B. Adil'in nezaketi ile insaniyet ve hekimlik muhitinde hayatımı büyük bir tehlikeden kurtardıkları için bu çalışkan arkadaşlara açık teşekkür ediyorum. B. İbrahim Necmi Dilmen de tesadüfen hastanede bulunarak yanıma gelmiş, kendisinin de nasıl kurtulduğunu teselli verici sözlerle anlatması gönlümü geniş bir sevince sürüklemiştir. Ankara'da aynı ameliyatı ikinci defa olarak muvaffakiyetle başaran alâkalı ve nazik operatörlerimize derin saygı ve sevgilerimi sunarım."

> "Açık Teşekkür - Muhterem bir ailenin uful eden oğlunun bağlandığı hayat sigorta işini büyük bir suhulet ve nezahetle iyi neticelendiren, ödeyen "ÜNYON" Şirketinin müdür ve erkânına gösterdikleri insanî kolaylığa açık teşekkürlerimi bildirmekle şeref duyarım. Vekilleri Hıfzı Halbandoğlu.

Nalbantoğlu, 1950'lerde Ankara'daydı. O yıllarda dahi unutulmamıştı. Gazetelerde haber konusu olmaya devam ediyordu. 11 Eylül 1950 günü, Ankaralıların daha uykuda olduğu saatlerde, o, Ulus civarında sokaktadır. Yaş ilerlemiş, ama heyecanlı karakterini kaybetmemiş, ateşin ruhlu bir gençtir! Neden? Onu, "Hıfzı Nalbantoğlu hırsız peşinde" başlıklı gazete haberinden anlıyoruz:

> Ankara'nın tanınmış simalarından Hıfzı Nalbantoğlu evvelki sabah Anafartalar çarşısında bir hırsızın peşine düşmüştür. Nalbantoğlu, Mühendis Hanı'nın önünden geçerken kapıdaki saatçi dükkânından bir tıkırtı geldiğini duymuş, içeri seslenince, hüviyeti meçhul biri, kırık camdan dışarı çıkmıştır. Adamın dükkâna iyi niyetle girmediğini anlayan Nalbantoğlu derhal yakasına sarılmışsa da beriki kuvvetle müdahale ederek kendisini yere yuvarlamış ve kaçmıştır. Hâdise sabahın alaca karanlığında olduğu için, biraz sonra civardan geçmekte olan bir polis memuru Nalbantoğlu'nu yerden kaldırmaya teşebbüs etmiş, amma ikinci bir yolcunun yardımı sağlanmadan bu mümkün olamamıştır. Bütün alât ve edevatını dükkânda bı-

rakıp kaçmaya mecbur kalan hırsız zabıtaca aranmaktadır.

Nalbantoğlu, yıllarca hanlarda, otel odalarında yaşadı. Sonraları Topaç Sokağı'nda bir eve taşındı.

Ulus Sineması – Yenişehir'in ilk sineması.

Yenişehir olarak adlandırdığımız başkentin ilk yeni mahallesinin 1930'lu yıllarda birbiri ardına sıralanan apartmanlarının çoğu sahibinin adını veya soyadını taşırdı: Sönmez, Caner, Alemdar, Ökmen, Toygar, Ragıp Devres, Ercan, Tümen, Dirim, Yener, Ali Nazmi, Kınacı, Faik Bey (Yenice) gibi.

Uşaklı Hocazade Ragıp Bey'inki de Yenişehir'de erken dönemin ilk apartmanları arasındadır. 1934 yılında mimarlar arasında açılan bir müsabaka sonunda katılımcı 16 proje sahibi arasından Bekir İhsan Ünal'ın projesi seçilerek gerçekleştirildi. O zamanki adıyla "Gazi Bulvarı", soyadı yasası yürürlüğe girince de Atatürk Bulvarı olan uzunca yol üzerindeki Kızılay binasının karşısına düşen apartman da adını Ragıp Bey'in soyadından aldı: Soysal. Bu apartmanı büyükçe arsanın üzerinde ilkine bitişik Kâzım Özalp [Ziya Gökalp] Caddesi'ne bakan ikincisi izledi. Birincisinin bodrum ve yer katı gazino, lokanta ve dükkânlara ayrılmıştı, ikincisinin merdivenle çıkılan zemin katı ise sinema olarak düşünülmüştü.

1939 yılının başında Ankara'da üç sinema bulunuyordu. Üçü de şehir merkezinde toplanmıştı. Çankırı Caddesi'nin başında "Halk", Anafartalar Caddesi'nin başında "Yeni", caddenin sonuna, Samanpazarı'na doğru, Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kira apartmanının altında olan, 1938'in Kasım ayında açılan "Sus". Her üç sinema Türkiye İş Bankası ile Muhitin Baha Pars'ın ortağı oldukları Ankara Sinema İşleri Limited Şirketi tarafında işletilirdi.

Yenişehir ise 1939 yılına kadar sinema denilen bir eğlence mekânından yoksundu. Yalnız bir ara, Ordu-

Sait Çelebi, Togo'nun çizimi.
(*Yedigün*, 24 Haziran 1936)

evi'nin yerinde bulunan, Fresko Bey tarafından işletilen, onun iflasıyla da kapanan Hale Gazinosu'nun salonu 1929 yılında film gösterilerine açılmıştı. Burada birkaç hafta film oynatıldı. Gazino o yılın sonunda Millî Müdafaa Vekâleti'ne devredildi. İtfaiye Meydanı'ndaki Zabitan Yurdu buraya taşındı. 1930'un yaz aylarında bu defa "Zabitan Yurdu Sineması" adı altında halka açık tutulan bahçesinde Yenişehirliler gelip film seyrettiler. Sinema geceleri uzun sürmedi. Havalar soğuyunca Yenişehir'deki sinema denemesi son buldu.

Aradan birkaç yıl geçti. 6 Ocak 1939 günü *Ulus* gazetesini alanlar iç sayfada "1939 yılının Ankaralılara Müjdesi" başlığıyla verilen bir ilândan Yenişehir'de çok yakında "Ulus" adıyla yeni bir sinema açılacağını öğrendiler. İlânlara gazetenin hemen her sayısında devam edildi. Bütün bu duyurularda, başkentin dördüncü sinemasının taşıdığı özelliklerin dökümü yapılıyordu. Şöyle ki, Ulus, rahat koltukları, çeşitli holleri, sigara salonları, lüks tuvaletleri, kış ayları için sıcak, yaz ayları için soğuk hava düzeni, son sistem sinema makineleri ile Türkiye'nin en geniş, rahat, modern sinemasıydı. "Sıcak ve soğuk tesisat, kalorifer ve sıhhî tesisat" işleri, Ankaralı Arif Çubukçu firması tarafından gerçekleştirilmişti. Daha açılmadan her gün "binlerce kişi gezip beğeniyor"du. Charles Boyer'in, Danielle Darrieux'nün "filmlerini", Tino Rossi, Zarah Leander'in "şarkılarını", Fred Astaire, Ginger Rogers'in "danslarını görüp alkışlayacaksınız" deniliyordu. Sinemayı Sait Çelebi işletecekti.

Girişimciliğiyle tanınan Tevfik Beyzâde Sait Çelebi'in adı gazeteler-

Soysal Apartmanı ve Ulus Sineması'nın girişi, 1938.

de, dergilerde sık sık geçerdi. Radyo ticaretinden otomobil satıcılığına, piyangoculuktan turizm işlerine, daha pek çok işe girip çıkmıştı. Daldan dala sıçrardı. Yabancı profesyonel güreşçileri getirip İstanbul'da kışladan bozma Taksim Stadyumu'nda güreştirtmiş, para kazanmıştı. Radyoda mikrofon başına geçip spor spikerliği yapıyordu. Anlattığına göre, cebinde 25 kuruş olmadan İstanbul'dan Atina'ya orkestra götürmüştü. Onun düsturu, tek kuruşu olmaksızın iş çevirebilmekti. Aklını kullanan bu ülkede çok kolay para kazanırdı. Kısacası, becerikli adamdı.

Soysal apartmanının altındaki sinemanın yapım aşamasının sonuna yaklaşıldığında, Sait Çelebi, Ankara'nın hem valisi hem belediye başkanı olan Nevzat Tandoğan'ı Yenişehir'deki evinde ziyaret etti. Tandoğan'dan bir isteği vardı. Yenişehir'de açılacak sinemayı işletmek istiyordu. Nevzat Bey yardımcı olabilir miydi? Ankara'da belediye başkan yardımcılığı da yapan Mustafa Adil Bayman'ın Nevzat Tandoğan için hazırladığı kitaba yazı veren Çelebi onun yardımını şöyle anlatmış:

> Tandoğan] … Ulus Sinemasının sahibi merhum Ragıp Soysal'a, konuşmak üzere göndermek için küçük oğlunu hemen yanına çağırdı: 'Ahmet! Çelebi'yi Soysal'a götür, kendisinin istedikleri benim istediklerimdir, Çelebi'ye ne yardım yaparsa beni sevindirmiş olacaktır,' dedi ve bu şekilde o zaman kısa pantolonlu olan Ahmet ile yola koyularak ilk teması Ragıp Soysal ile yaptım.

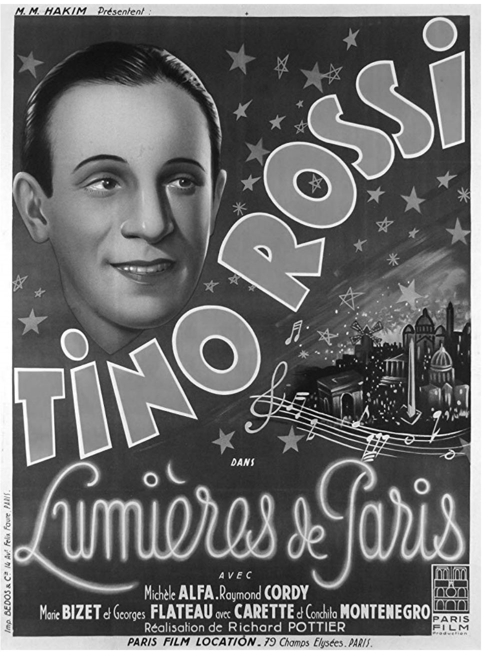

"Paris Işıkları" filminin afişi.

Böylece Sait Çelebi, sinemanın işletmecisi oldu.

Sinemanın ilk filmi, Richard Pottier'in yönettiği, Tino Rossi, Michèle Alfa, Marie Bizet ve Conchita Montenegro'nun oynadıkları *Paris Işıkları*'ydı (Lumières de Paris, 1938). Oldukça romantik filmde, popüler bir şarkıcı, kendini direksiyon eğitmeni olarak tanıtarak genç ve güzel kadınlara otomobil kullanmayı öğretir. Konusu böyle. Eğitmen de ünlü tenor Tino Rossi'dir.

Davetiye ile gelinen 20 Ocak Cuma gecesi saat 21.00'de sinemanın kırmızı perdesi açıldı. O gece "haber" oldu:

Ulus, 21 Mayıs 1942.

Ankara güzel, modern bir eğlenme ve dinlenme yerine kavuştu. Yenişehir'de kurulan Ulus sineması dün gece açıldı. Radyo dinleyicilerinin sevimli dostu Said Çelebi, Ulus sineması teşebbüsiyle Ankara'ya büyük bir iyilik etmiş oluyor.

Dün gece sinemaya Ankara'nın güzide halkı davetli bulunuyordu. Herkes büyük bir merakla hükümet merkezinin üçüncü [dördüncü] sinemasını görmeğe gelmişti. Mevsimin repertuvarını açan film de büyük bir alâka uyandırmıştı. Sevimli Fransız sanatkârı Tino Rossi'nin tatlı sesini dün akşam doya doya dinledik.

Ankaralıları, zarif kazançlarından dolayı tebrik ederken sinema hakkındaki ihtisaslarımızı da kaydedelim:

Ulus sineması şık ve sevimlidir. Işık tertibatı ve bilhassa Türkiye'de henüz hiçbir sinemada görmediğimiz sıcak ve soğuk hava tertibatı mükemmeldir. Güzel Ankara böyle bir sinemanın çoktan beri yokluğunu hissediyordu. Tino Rossi'yi yakında sahnede göreceğimiz hakkındaki müjdesi hakikaten makbule geçti...

O hafta, saat 10.00 ve 12.00 matinesi tenzilatlıydı. Bu seanslarda *Gangsterler Cellâdı*, 14.30 ve sonraki seanslarda ise *Paris Işıkları* gösterildi.

Artık Yenişehir sakinlerinin bir sineması olmuştu. Nasuhi Baydar *Ulus* gazetesinin köşe yazarıydı, sinemayı gidip gördü, beğendi. Bir de yazı kaleme aldı. Yazısında, "Bu Ankara'ya, devlet tiyatrosu, opera binası yapılıncaya kadar, hakikaten, Ulus sineması gibi bir sinema lâzımdı" diyordu. Neden gerekliydi? Bazı nedenler sıralıyordu:

Sinema projeksiyon salonundan ibaret değildir. Oraya gelenlerin biri birini görüp rahatça oturarak beş on dakika konuşabilmelerine müsait ve güzel döşenmiş salonlar, eski mektep bakkallarının peykelerini andıracak şekilde değil, fakat iyi gazinolardaki gibi itina ile hazırlanmış bir fincan çay içilebilecek bir büfe, gözlerin zevkini tatmin edecek sanat eserleriyle bezenmiş fuayeler bulunmalıdır ki sinemaya gidenler sadece bir filim seyriyle kalmayıp akşamlarını hoşça geçirmiş olsunlar.

ULUS

SİNEMASINDA

2 Aralık 1949 CUMA ve 4 Aralık 1949

PAZAR akşamları

— SAAT 21 de —

MÜNİR NURETTİN

SELÇUK

KONSERİ

Sadi Işılay - İzzettin Ökte ve

Halil Aksoy

REFAKATİYLE

SAN Matbaası — ANKARA

Münir Nurettin Selçuk konseri broşürü, 1949.

Ankara'da bütün çeşitleriyle tiyatro ihtiyacımızı sinemalar karşılamaktadır: komedi, trajedi, operet, opera… Fakat temaşanın diğer bazı nevileri daha vardır ki bunlarla ender olarak temas edebiliyoruz. Ulus sinemasında bize yeni haberler veren Sait Çelebi artık bunlardan da mahrum kalmayacağımızı tebşir etti [müjdesini verdi]. Filvaki bir Tino Rossi'yi karşımızda görüp onun kendisi kadar meşhur kitara heyeti refakatinde sesini dinlemek, kırk kişilik bir rövünün maharetlerini takdir etmek elbette bambaşka bir hazdır. Ulus sinemasının sahnesi, bilmem kâfi derecede geniş midir? Fakat bu müessesenin idaresi mademki bu cihetleri düşünmektedir, Balkanlar'a sık sık gelen Avrupa tiyatro heyetlerinin Ankara'ya da uğramalarını temin edebilir.

> Eğlencesi az olan Ankara'nın çehresinde belirecek her tebessüm zerresi hayata karşı daha cesur olmamız, hayat mücadelesini daha pervasızca telâkki etmemiz için yeni ve medenî birer vesiledir.

Sinemanın sahnesi, perdesindeki filmler dışında, tüm gösteri dünyasına açıktı. Şubat ayında Karpiç Lokantası'ndaki Macar Lantos Orkestrası birkaç konserle göründü. Çigan müziğinin ardından Münir Nurettin Selçuk geldi ve o da kendi müziğiyle sevenlerini sinemaya çekti. Mayıs ayında ise sıra İstanbul Şehir Tiyatrosu'ndaydı. 17 temsil verildi. Salon hep doluydu ve Sait Çelebi kârdaydı. Tiyatronun kadrosundaki Vasfi Rıza Zobu o günleri anılarına katacaktır:

> Görülmemiş bir rağbet. Biz gelmeden evvel bir haftalık yerler satılmış. Hâlâ tehacüm var. Geri kalan günlerin biletleri de bitmek üzere. Buna karşılık, sinema ile anlaşmamız oldukça gülünç… Biz, ortalığın pahalandığının, buna uygun her nesnenin fiyatının artışının farkına varamıyoruz. Bu sinsi sinsi fiyat yükselişi sarsıcı, sersemletici, daha doğrusu uyarıcı olmadığından, biz hâlâ eski hesaplar üzerinden kararlar alıyoruz. (…) Temsil başına 350 lira maktu olarak geldik. 15 gün kalacağız. Bu 15 günün içinde iki 'Pazar' var. Bu Pazarların gündüzünde de iki oyun için anlaştık. Temsil başına 250 lira. Sinema salonu öyle büyük ve bu salon öyle ağzına kadar dolu ki… Bilet fiyatları da geçen yıldan yüksek. Küçük bir hesaba vurunca, onlara kalan bize verdiklerinin iki üç misline yakın.

Filmler, konserler, temsiller derken ve işler iyi giderken Sait Çelebi'nin işletmeciliği kısa sürdü. Sinemayı bıraktı. Onun yerine İstanbullu iki işletmeci, Ulus Sineması'nın başına geçtiler. 1921 yılında İstanbul'da Şehzadebaşı'nda Millî Sinema'yı kuran kırtasiyeci Kadri Cemali Bey'in kardeşleri İzzet ve Ali Cemali Ankara'ya geldiler. Böylece Ulus'un, iki kardeşin kurdukları "S.A.İ. Sinemacılık Komandit Şirketi" tarafından çalıştırılmasına başlandı.

Ulus, gösterişli, büyük bir sinemaydı. Vizyondaki filmlerin sunulduğu gazete ilanları merak uyandırırdı:

> Bütün Paris Bel Ami'nin aşk maceralarının şarkısını söylüyor... Fevkalâde yapılmış çok lüks... Bol müzikli bir filmde... Bütün kadınları elde eden bir erkek: Willy Forst. Olga Tchekowa, Lis Varner. *Bel Ami* Ulus Sinemasında büyük muvaffakıyetle devam ediyor.
>
> …
>
> Bu gece Münir Nurettin konseri olduğundan yalnız gündüz matinelerinde.

> Ulus Sinemasında senelerin, asırların ihtişamını gölgeleyemiyeceği... Güzelliğini unutturamıyacağı... Aşkına benzer bulamıyacağı Dünya Rejisörü Cecil B. Demille'nin yarattığı Türkçe *Kleopatra*. Kleopatra, bir film değil canlanan bir tarih. Kleopatra, bir eser değil yaşanan bir aşk romanıdır... Baş artist: Claudette Colbert. Ayrıca *Güneş Batarken*

Geçmiş zaman, 1940'lı yıllarda Türkiye'de az film çevrilirdi. Ankara'ya gelenler arasından bazıları Ulus'ta oynatılırdı. Baha Gelenbevi'nin *Yanık Kaval* (1947) ve *Çıldıran Kadın* (1948) filmleri bunların arasındadır. Mısır filmleri Ankara sinemaları arasında dağıtılırken bir kısmı Ulus'un payına düşerdi. Türkçe sözlü Mısır melodramlarına Münir Nurettin Selçuk, Safiye Ayla'nın şarkıları eklenir, böylece seyirci konsere gitmiş gibi olurdu. 1940'lı yıllarda Müzeyyen Senar Işıl da Mısır filmlerine sesiyle katkı verdi. Ayrıca Ulus'un sahnesine konserleriyle çıktı. Münir Nurettin Bey gelmeyi sürdürdü. İstanbul Şehir Tiyatrosu kış veya yaz turnelerine çıktığında yine Ulus'un sahnesinde oyunlar sergilenirdi.

Bazen işler önceden plânlandığı gibi yürümüyor. Seyirciyi kızdırmamak gerekiyor. 1940'lı yıllardaki makinist yardımcısı Behiç Köksal'ın, anısı şöyle:

> Bir gün sinemanın sahiplerinden Cemali Bey beni aşağıya çağırdı, dedi ki, 'Oğlum önümüzdeki hafta Harb'in filmi geliyor, onun yazılarını yazacaksın.'
>
> Orada ben asıl makine dairesinde çalışıyordum ama yazım güzel olduğu için de sinemanın yazılarını, program fotoğraflarının bulunduğu yerlerdeki yazıları falan da ben yazıyordum... 'Yalnız' dedi, Cemali Bey, 'elimde hiçbir doküman yok, onun için sadece diyeceksin ki, İkinci Cihan Harbi'ni görmek isteyen, önümüzdeki hafta sinemamıza gelsin, bu harbin filmi oynayacak...'
>
> Cemali Bey, 'film' dedi ya, ben, en aşağı bir buçuk-iki saatlik bir film gelecek zannettim. Ve de çok sevindim... Hani, böyle bir şeyi görebileceğiz, diye... Yazıyı yazdım... Bunu

Zafer, 10 Mayıs 1954.

> okuyan herkes, gişe memuruna başladı sormaya: Filmin adı ne, ne gün başlayacak, biletleri ne zaman satılacak? Herkeste bir merak vardı bu filme karşı...
>
> Tabii ben de meraktaydım. Bir de geldi ki film, on dakikalık bir şey... Meğerse Fransız Pathè firmasının çıkardığı bir havadis filmiymiş... Dokümanter film bile diyemezsiniz... 'Dünya Havadisleri' diye kısacık haber filmleri takardık filmlerin başına, işte onlar gibi bir şeydi bu... Dağıtımcısı, İkinci Dünya Savaşı'na ait bir filimmiş gibi piyasaya sürmüş bunu... Yani, bizim patron kandırılmış... Ama ne oldu? Halk buna müthiş tepki gösterdi, sinemanın camını çerçevesini yere indirdi... 'Böyle olduğunu biz bilmiyorduk, kandırıldık... Paraları iade edeceğiz...' dendi de insanlar ancak teskin edilebildi.

1950'li yılların sonlarına doğru Cemali kardeşler Ankara'dan ayrıldılar. Sinema boş, perdesi filmsiz kalacak değildi. Bu defa işin başına Ragıp Soysal'ın damadı geçti. Filmlere devam edildi.

10 Kasım günü geldiğinde sinemanın kapısı kapanmazdı. Kızılay Derneği yararına sadece "Atatürk" filmi gösterilirdi. Cumhuriyet'in onuncu yılından, Atatürk'ün cenaze töreninden, yine Atatürk'ün göründüğü çeşitli filmlerden kurgulanmış bir film Ulus'un perdesinde 10 Kasım gününün tüm seanslarından geçerdi.

Ulus, 1960'lı yıllarda seyircinin unutamadığı filmlerin gösterildiği sinemalardandı. Şu filmler gibi:

Bazıları Sıcak Sever, *Vikingler*, *Trapez*, *İstiklal Kahramanları*, *Cennet Yolu*, *Aşk Hocası*, *Garsoniyer*, *Gurur ve İhtiras, Öğleden Sonra Aşk, Kanlı Nehir*, *Kızgın Damdaki Kedi, Alamo Fedaileri, Yedi Silahşorlar, Beatles-Gençlerin Sevgilisi, Korkunç Koleksiyoncu, Sokak Kızı İrma, Brahms'ı Sever misiniz?*

Saymakla bitmez. Sıradan, vasat olarak görülen filmler gösterildiği olurdu, ama bazen, "aykırı" filmler de sinemanın kapısından alınırdı. Michelangelo Antonioni'nin *Gece*'si ("La Notte") gibi. O yıllarda, Metin Erksan'ın, Fakir Baykurt'un romanından uyarladığı, sansürden geçmeyen, Cemal Gürsel'in araya girmesiyle üstündeki yasak kaldırılan *Yılanların Öcü* de Ulus'ta kapalı gişe oynayanlardan. Film beğenilmiş, ama bir gün sinema "Komünistler Moskova'ya" tezahüratıyla bir grubun baskınına uğramış, afişler yırtıl-

Ulus sineması öğrenci bileti.

mış, camlar kırılmış, koltuklar parçalanmıştı.

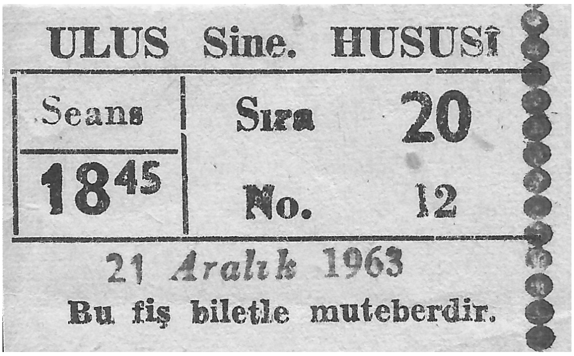

Ulus Sineması yer (koltuk) fişi, 1963.

Sinemaların bilet gişeleri önünde uzun sıraların görüldüğü, gişeye "Bilet kalmamıştır" yazısının asıldığı yıllar, aynı zamanda, sinema bileti karaborsacılığının altın çağıdır. O nedenledir ki emniyet ve belediye görevlileri biletlerin yüksek fiyatla satılmasını önlemek için sinema önlerinde, sokak aralarında devriyeye çıkarlardı. Önlemler alınmasına alınır, fakat yine de karaborsa piyasası yok edilemez, canlılığını korurdu. Örneğin önlem olarak 1960 yılında Ankara Valiliği tarafından haftalık bilet satışı bütün sinemalarda durdurulmuştu. Sinemalar en fazla iki günlük bilet satabileceklerdi. Biletlerin yalnız seansında satılması da düşünülüyordu. Bununla birlikte denetimleri, yaptırımları karaborsacılar umursanmıyorlardı. Onları durdurmak zordu. Sonraki yıllarda da sürüp gitti. Ulus Sineması önünde yakalananlar gazetede haber konusu olmuştur:

> Emniyet Müdürlüğü hazır kuvvet ekipleri, son günlerde sinemalara dadanan bilet karaborsacıları ile mücadeleyi hızlandırmıştır. Son iki gün içinde on sinema bileti karaborsacısını yakalayıp adlî makamlara teslim eden hazır kuvvet ekipleri, dün yaptıkları taramalarda da Ulus Sinemasında Mehmet Kılıç, Kemal Beyli ve Mehmet Üncü adındaki bilet karaborsacılarını 26 bilet ile suçüstü yakalayıp ilgili makamlara, haklarında gerekli takibat yapılmak üzere teslim etmişlerdir. Buna rağmen bilet karaborsacılığı hâlâ devam etmektedir, daha sıkı bir kontrole ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

1970'lere doğru Yenişehir'in ekonomik ve sosyal dokusu değişmeye başladı. Aileler yavaş yavaş Atatürk Bulvarı ve civarındaki apartmanlardan ayrılıyordu. Zemin üstü üç katlı apartmanların yerlerini çok katlı yapılara terk edeceği süreci hazırlayan plan değişiklikleri hazırdı. Gelişmelere bakıp durumu değerlendiren, yeni kararlar alanların başında Soysal ailesi geliyor olmalı ki Atatürk Bulvarı üzerindeki apartman 1967 yılında yıkıldı. Yerine on katlı bir bina yapılacaktı. İlki yıkılırken, Ziya Gökalp Caddesi'ne bakan sinemanın bulunduğu apartman ise yerinde kaldı. Bu durumda, 1967-68 sezonunda sinemaya gidilebilecekti.

Ulus'un son sezonunda, Tony Richardson'un yönettiği, Albert Finney ve Susannah York'un oynadıkları *Tom Jones*, Richard Quinn'in yönetti-

ği, Jack Lemmon ve Virna Lisi'li oyuncu kadrosuyla *Karınızı Nasıl Öldürürsünüz?* gibi ilgi çekecek filmlerin adları gazetelerde yayımlanan listede okunuyordu. Araya, Roger Corman'ın eski şöhretlerle oluşturduğu *Gizli İstila* gibi B serisinden bir film de sıkıştırılmıştı. Bir de Elvis Presley'in oynadığı film. Zaten Ulus Sineması'nda gençlerin birkaç defa seyrettikleri bir film hep olurdu. Bunlar daha çok dönemin genç hayran kitlelerine sahip yıldız şarkıcıların oynadıklarıydı. Örneğin, Fabian, Frakie Avalon, Cliff Richard ile The Shadows topluluğu, oyuncu yıldızlar arasındaydılar. Elvis Presley'in bazı filmleri sinemanın geçmiş yıllarında gösterilmişti. Rock and roll'un kralı 1968 yılının Mart ayında *Kızlar Arasında* (Girls! Girls! Girls!) adını taşıyanıyla Ulus Sineması'nda son defa göründü. Seyirciler arasında, film bir yana, onun şarkılarını dinlemeye gidenler çoğunluktaydı. Ulus Sineması'nda gösterilen son filmlerdendi.

1968 yılında sinemanın perdesi bir daha açılmamak üzere kapandı. Apartman da aynı yıl yıkıldı.